

**ANY HOPES
FOR TRUTH?
A COMPARATIVE
ANALYSIS OF ENFORCED
DISAPPEARANCES
AND THE MISSING
IN THE MIDDLE EAST,
NORTH AFRICA AND
THE CAUCASUS**

**HAKİKAT İÇİN UMUT VAR MI?
KAFKASLAR, ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA'DA
ZORLA KAYBETMELER VE KAYIP KİŞİLERE İLİŞKİN
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ**

ÖZGÜR SEVGİ GÖRAL

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ
TRUTH JUSTICE MEMORY CENTER

HAFIZA MERKEZİ

**RN
HD
P**

Regional Network for Historical Dialogue
and Dealing with the Past

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ
TRUTH JUSTICE MEMORY CENTER

HAFIZA MERKEZİ

RN
HD
P

Regional Network for Historical Dialogue
and Dealing with the Past

**ANY HOPES FOR TRUTH?
A COMPARATIVE
ANALYSIS OF ENFORCED
DISAPPEARANCES AND THE
MISSING IN THE MIDDLE
EAST, NORTH AFRICA AND
THE CAUCASUS**

**HAKİKAT İÇİN UMUT VAR MI?
KAFKASLAR, ORTADOĞU
VE KUZEY AFRİKA'DA
ZORLA KAYBETMELER VE
KAYIP KİŞİLERE İLİŞKİN
KARŞILAŞTIRMALI BİR
ANALİZ**

ÖZGÜR SEVGİ GÖRAL

TRUTH JUSTICE MEMORY CENTER
HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ
Tütün Deposu
Lüleci Hendek Caddesi 12
Tophane 34425 İstanbul/Türkiye
+90 212 243 32 27
info@hafiza-merkezi.org
www.hakikatadalethafiza.org

AUTHOR

YAZAR
Özgür Sevgi Göral

RESEARCH ASSISTANT

ARAŞTIRMA ASİSTANI
Yervand Abrahamyan

PREPARED FOR PUBLICATION BY

YAYIMA HAZIRLAYAN
Ekin Sanaç

EDITORS

EDİTÖRLER
Selin Irazca Geray (İngilizce)
Melis Gebeş (Türkçe)

TRANSLATOR

ÇEVİRİ
Ceren Yartan

PROOFREADER

SON OKUMA
Yıldırım Türker

PRINTING

BASKI
Mas Matbaacılık San. Ve Tic. A.Ş.
Hamidiye Mahallesi Soğuksu Caddesi 3
Kağıthane 34408 İstanbul
T +90 212 294 10 00
kitap@masmat.com.tr
Sertifika NO: 12055

THANKS

This study would not have been possible without fellow civil society organizations who shared their knowledge about the policy of enforced disappearances in their respective countries. We owe special thanks to all the NGOs and individuals who encouraged us in support of this publication and for extending their solidarity beyond borders.

TEŞEKKÜRLER

Bu çalışma, bizimle ülkelerinde zorla kaybetmelere dair güncel bilgileri paylaşan sivil toplum kuruluşlarının destekleri sayesinde gerçekleşti. Zorla kaybetmelere dair bölgesel bir yayın hazırlama fikrini başından beri destekleyerek bizleri cesaretlendiren, hakikat mücadelesinde dayanışmayı sınırların ötesine taşıyan tüm kurum ve kişilere teşekkür ederiz.

**ORGANISATIONS AND INDIVIDUALS
WHO SUPPORTED THE PUBLICATION**

Peace Dialogue (Armenia), Human Rights Center "Memorial" (Russia), Justice for Iran (England), Act for the Disappeared (Lebanon), Egyptian Commission for Rights and Freedoms (Egypt), National Co-ordination of Families of Disappeared (Algeria), Collective of the Families of the Disappeared in Algeria (Algeria), SOS Disparus (Cezayir), Association for Historical Dialogue and Research (Cyprus), Human Rights Association (Turkey), Association for Solidarity and Support for Relatives of Disappeared Persons (Turkey), Tatiana Chernikova, Alaettin Çarıkçı, Cemile Çelik, Edgar Khachatryan, Lynn Maoluf, Justine di Mayo, Sıla Murat, Bendjael Nadia, Farida Ouaghliissi, Shadi Sadr, Natia Sherozia, Khalif Tekhlef, Gülseren Yoleri.

DESTEK VEREN KURUM VE KİŞİLER
Peace Dialogue (Ermenistan), Human Rights Center "Memorial" (Rusya), Justice for Iran (İngiltere), Act for the Disappeared (Lübnan), Egyptian Commission for Rights and Freedoms (Mısır), National Co-ordination of Families of Disappeared (Cezayir), Collective of the Families of the Disappeared in Algeria (Cezayir), SOS Disparus (Cezayir), Association for Historical Dialogue and Research (Kıbrıs), İnsan Hakları Derneği (Türkiye), Yakınlarını Kaybeden Ailelerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (Türkiye), Tatiana Chernikova, Alaettin Çarıkçı, Cemile Çelik, Edgar Khachatryan, Lynn Maoluf, Justine di Mayo, Sıla Murat, Bendjael Nadia, Farida Ouaghliissi, Shadi Sadr, Natia Sherozia, Khalif Tekhlef, Gülseren Yoleri.

**A PUBLICATION OF THE TRUTH JUSTICE
MEMORY CENTER**

HAKİKAT, ADALET VE HAFİZA
ÇALIŞMALARI DERNEĞİ YAYINLARI
ISBN: 978-605-83814-8-3

Truth Justice Memory Center would like to thank the Chrest Foundation for their financial support for the publication of this book and the realization of the research that formed the basis of the book. We also thank The Oak Foundation and the Sigrid Rausing Trust for their core funding.

Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, bu kitabın yayımlanmasına esas teşkil eden araştırmaların yapılmasına yönelik maddi katkılarından ötürü Chrest Vakfı'na teşekkür eder. Oak Vakfı ve Sigrid Rausing Trust Vakfı'na da kurumsal desteklerinden ötürü ayrıca teşekkür ederiz.

ÖZGÜR SEVGİ GÖRAL

Özgür Sevgi Göral, founding member of Hafıza Merkezi, received her BA in Istanbul University Faculty of Law. She received her MA from Bosphorus University Atatürk Institute for Modern Turkish History and her PhD from Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS) with her dissertation on enforced disappearances and forced migration. She is a member of Istanbul Bar Association since 2009 and gives lectures in Istanbul Technical University, Yıldız Technical University, Sabancı University and Bosphorus University. She also worked as advisor in the Constitution Reconciliation Commission established in the Grand National Assembly of Turkey between 2012-2013. Currently, she is a post-doctoral researcher at the Institut Français de Géopolitique, the University of Paris 8.

Hafıza Merkezi kurucularından olan Özgür Sevgi Göral İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu. Yüksek lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nden, doktora derecesini ise zorla kaybetmeler ve zorla göç üzerine yazdığı teziyle Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'dan aldı. İstanbul Teknik Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi'nde çeşitli dersler veren Göral, 2009 yılından beri İstanbul Barosu üyesi. Göral aynı zamanda, 2012-2013 yıllarında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nda danışman olarak görev yaptı. Çalışmalarına şu anda Paris 8 Üniversitesinin Jeopolitik Enstitüsünde (Institut Français de Géopolitique) doktora sonrası araştırmacı olarak devam ediyor.

10

INTRODUCTION

16

RUSSIA

Ethno-political anxieties and unending cruelties: Where did all these people go in such a small place?

30

ARMENIA, AZERBAIJAN AND GEORGIA

Competing Nationalities, Ethnic Confrontations and Unrecognized States: Cases of Armenia, Azerbaijan and Georgia

44

IRAN

Forms of Authoritarianism and Resilience in the Middle Eastern Context: The Complex Picture of Iran's Forcibly Disappeared

58

TURKEY

Looking for justice in times of perpetual conflict: Saturday Mothers and their beloved ones

72

LEBANON

Violent confrontations of the local, sectarian and international actors: "Institutionalized silence" of Lebanon and beyond

88

CYPRUS

A Laboratory for Contradictions of Transitional Justice: Positive Aspects and Unresolved Disagreements in Cyprus

104

ALGERIA

Massive Obstacles to Reckoning with the Remnants of les années noirs: Impossible Truth, Justice and Recognition in Algeria

**Raporun Türkçesini Sayfa 123 itibariyle okuyabilirsiniz.*

Introduction

Navigating through the academic and civil society debates of the last decade, one would feel that enforced disappearance is a phenomenon of the past, and specifically of the 1970s. Despite the fact that it is reappearing in different forms across the globe, enforced disappearances seem to be discussed less and less over the last ten years. Enforced disappearances, described as a phenomenon of the past essentially implemented against political dissidents in South America during the 1970s, are mostly debated in relation to the old dictatorships of the Southern Cone. This perception, however, is sadly misleading; the practice of forcibly disappearing people has produced a variety of patterns, perpetrators as well as political and legal struggles throughout different spaces and times. Moreover, this practice has unfortunately been widespread during the 20th and the 21st centuries in various places across the world. It has been widely used both by the Organisation de l'Armée Secrète (OAS – French Special Teams of Counter-Insurgency) against anti-colonial movements during the Algerian Independence War specifically in 1961 and 1962, and by the Algerian government during the civil war in Algeria; by the states and paramilitary organizations in the ex-Yugoslavian countries during the war between 1991 and 2001 when ethnic cleansing, genocide and several other crimes against humanity were committed; in the 1990s in Turkey essentially against the Kurdish dissidents; and during the Chechen War in Russia between 1999 and 2009.¹ According to the International Coalition against Enforced Disappearances (ICAED), which is a network of organizations of the families of the disappeared and NGOs, the crime of enforced disappearance continues to be committed today in countries such as Bangladesh, India, Mali, Pakistan, Mexico, Colombia, Sri Lanka, Iran, Sudan, Lebanon, Iraq, and Syria.² Moreover, the practices of legal and illegal circuits in the context of the “anti-terrorist war”, such as illegal detentions crystallized in the case of Guantanamo Prison, and extraordinary renditions, which is considered a form of enforced disappearance, prove that enforced disappearance, along with other forms of state violence, has been occurring not only in “underdeveloped countries” but also “in the heart of democracies” such as the United States, United Kingdom and Germany

¹ Jeremy Sarkin et al., *Bosnia and Herzegovina, Missing Persons from the Armed Conflicts of the 1990s: A Stocktaking* (Sarajevo: International Commission on Missing Persons, 2014); Human Rights Watch, February 2003, *Time for Reckoning: Enforced Disappearances in Algeria*, accessed October 15, 2018, <https://www.hrw.org/reports/2003/algeria0203/algeria0203.pdf>; Juliet Chevalier-Watts, “The Phenomena of Enforced Disappearances in Turkey and Chechnya: Strasbourg’s Noble Cause?,” *Human Rights Review* 11, no. 4 (2010): 469-489; Özgür Sevgi Göral, “Enforced Disappearance and Forced Migration in the Context of Kurdish Conflict: Loss, Mourning and Politics at the Margin,” (PhD dissertation, L’École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS), 2017).

² “ICAED Statement on the International Day of the Disappeared,” International Coalition Against Enforced Disappearances (ICAED), August 30, 2012, accessed September 20, 2018, <http://www.icaed.org/home/news-archive-2012/>.

particularly since 2001.³ Hence, enforced disappearance is neither a phenomenon passé nor a practice employed only in eastern and southern dictatorships; it rather manifests as a specific and concrete use of sovereignty by several modern states employed in a global context during different kinds of “states of exception”, if deemed necessary.

This work is a humble attempt to underscore the importance of the phenomenon of enforced disappearance, illustrate its various manifestations, reveal its diverse forms of occurrence in different geographical contexts, and highlight its ongoing consequences. In other words, this work aims to recall the gravity of enforced disappearance with all its complexities in a world where this phenomenon has to some extent been forgotten due to other crucial and immediate human rights concerns and grave human rights violations. Enforced disappearance, as a particular and concrete use of sovereignty by different modern states that encounter different forms of sovereignty crises,⁴ is continuing to be implemented with different patterns in different contexts. In the contexts where it is no longer practiced, the consequences of this phenomenon, as you may see in the following chapters of this book, still remain very much intact. In this work, I focused on the forcibly disappeared persons of the Middle East, North Africa and the Caucasus. There are several reasons for choosing these regions. This book is drafted as a result of the prior efforts of Truth Justice Memory Center and the Regional Network for Historical Dialogue and Dealing with the Past (RNHDP) to bring together different non-governmental organizations, activists, scholars and grassroots organizations working on enforced disappearances in the Middle East and the Caucasus. As part of these efforts, a workshop was organized in Istanbul on January 27-28, 2017 to discuss the possibility of building regional collaborations among the actors working on disappearances. However, the selection of countries within the MENA region and the Caucasus is not solely based on this workshop either. In this book, I intended to include the most crucial instances that reveal the diversity and different patterns of the phenomenon. While in some cases, the practice of enforced disappearance stems from ethnic or national conflicts, in others the origins of the practice illustrate the structure of different forms of authoritative states. Therefore, all the countries selected represent different dimensions of this phenomenon. Last but not least, in order to provide a more informed and sophisticated picture for each case, I prioritized those cases that we as the Truth Justice Memory Center have been monitoring closely with regular updates from the field.

³ Pilar Calveiro, “Torture in the heart of ‘democracies,’” (presentation, Symposium On Torture, The George Washington University, November 18, 2008), accessed September 25, 2018, https://us.boell.org/sites/default/files/downloads/Calveiro_torture_democracy.pdf.

⁴ Göral, 142.

Throughout this book, two terms that imply different legal categories, *missing* and *enforced disappearance* are both used. According to the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearances, the term enforced disappearance expresses "(...) the arrest, detention, abduction or any other form of deprivation of liberty by agents of the State or by persons or groups of persons acting with the authorization, support or acquiescence of the State, followed by a refusal to acknowledge the deprivation of liberty or by the concealment of the fate or whereabouts of the disappeared person, which place such a person outside the protection of the law."⁵ Missing, on the other hand, denotes a broader category that refers to individuals "(...) who are unaccounted for as a result of armed conflict, whether international or internal. They might be military or civilian; anyone whose family has no information on their fate or whereabouts."⁶ There are legal distinctions between these two arising from the international human rights law and the international humanitarian law, however, for the purposes of this book, both categories should be included. In some of the cases, such as Lebanon, Armenia, Azerbaijan, Georgia and Chechnya, both categories are pertinent. Moreover, in some cases, these two terms have been used interchangeably by different stakeholders, including the relatives of the disappeared and the family organizations. And finally, as eloquently put by Iosif Kovras, often these two categories are rendered meaningless in societies affected by this crime. He further adds: "Besides 'disappearance' has now become a generic term that is often used quite loosely and tends to include both missing and enforced disappearance."⁷

In different contexts, the crime of enforced disappearance is implemented through different patterns. Several aspects are deeply related with the capacity of force and coercion of the state which has implemented the strategy of disappearing. In other words, while dealing with the consequences of the atrocity of enforced disappearance, the power of the state in question is of crucial import; whether it is a strong or a weak state has significant bearing on the ramifications of this crime. Moreover, the context of the conflict, whether it is an ethnic or ethno-political conflict or is caused by an authoritative state, also influences the actual situation vis-à-vis the enforced disappearances. Whether the conflict is ongoing or has ended and if so the way in which it was ended is yet another important factor determining the status of the

⁵ United Nations (UN) International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, entered into force on 23 December 2010, https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/Ch_IV_16.pdf.

⁶ International Committee of the Red Cross (ICRC), *Missing Persons: A Hidden Tragedy* (Geneva: ICRC, 2007), <https://shop.icrc.org/personnes-portees-disparues-une-tragedie-oubliee-2619.html>.

⁷ Iosif Kovras, introduction to *Grassroots Activism and the Evolution of Transitional Justice, The Families of the Disappeared* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 14.

disappeared. Finally, the existence or the lack of international actors, including transnational institutions, “foreign patrons,” or different international agencies, shapes the legal and memorial status quo in different contexts. In all of these different examples, however, the issue of enforced disappearance and the struggles for dealing with its consequences are closely related with and deeply rooted in the political situation and conjuncture, despite the endless calls for the “depoliticization” of the issue.

Even though there are several differences between the cases, the complacency and undisturbed status of the perpetrators protected by the shield of impunity, along with the ineffectiveness of the local juridical mechanisms are tragically similar. Legal mechanisms of impunity including amnesty laws, deadlocked investigations and futile legal cases as well as intimidation tactics against the families of the disappeared are widespread in all cases. In most of the cases, perpetrators are not only protected by an impenetrable shield of impunity but are also incorporated into the state apparatus, given top ranks in political parties and promoted to important positions in various security and intelligence bodies. This treatment of the perpetrators reveals the key feature of the crime of enforced disappearance: it is inherently and intrinsically linked to the broader state apparatus and modern nation-state structure.

Another striking aspect common to most cases is the predominance of women in the struggle against enforced disappearances. Both the immediate and the long-term period following the disappearance is shaped by and large through the performances, acts and movements of women, the wives and mothers of the disappeared. We know that most of the disappeared are predominantly men although we do not have exact figures for each context. “Inquiries that have conducted gender analyses confirm this pattern, with men comprising between 70 and 94 percent of the disappeared.”⁸ We also know that the legal struggle after the disappearance, the economic burden of the family, the symbolic role of bearing the mourning, and all such material and emotional duties become essentially the tasks of women through a gendered division of labor. Moreover, women’s experiences reveal crucial insights not only into the aftermath of the disappearance but also the patterns of the crime and its specific forms of occurrence. A perspective focusing on the gendered aspects of enforced disappearances has a lot to say in this area as well. “Firstly, such a perspective will reveal that there is never a monolithic experience of state violence, and that people with different affiliations experience this process in different forms. Secondly, it will show the need to develop multilayered and customized recommendations to

⁸ Polly Dewhirst and Amrita Kapur, *The Disappeared and Invisible. Revealing the Enduring Impact of Enforced Disappearance on Women* (New York: International Center for Transitional Justice (ICTJ), 2015), 4, <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Gender-Disappearances-2015.pdf>.

redress the multilayered and multidimensional damages caused by the violations.”⁹ Nevertheless, studies focusing on the gendered aspects of enforced disappearances, albeit increasing over the last decade, still constitute a very small minority of the literature on the subject. In this work, I tried to highlight the gendered dimension of enforced disappearances while depicting the memorialization efforts and the legal struggles of women in the grassroots organizations and NGOs.

Yet another aspect of the field that focuses on enforced disappearances and struggles against the current of erasure and forgetting, which is extant even in academic and NGO milieus, is its division of labor and partial fragmentation. Put differently, despite the existence of several NGO reports, academic studies, and documents drafted by various activist initiatives, there is still no close cooperation among academic institutions, practitioners and activists. We need more legal, anthropological, ethnographic, theoretical and sociological studies to be conducted on the various aspects of enforced disappearances and in constant dialogue with the relevant documentations and reports of NGOs, activists and grassroots organizations. Such collaboration is crucial for keeping the issue on the agenda of different actors, deepening our knowledge, finding new ways of struggle, and establishing a wider coalition to deal with the crime of disappearance.

Enforced disappearance is a very particular form of state violence where a specific dialectic of seeing and invisibility, knowing and not knowing, surreptitiousness and blatancy coexists. In other words, the implementation of disappearances occurs within a specific dialectic of secrecy and visibility; in one way or another, and even if not in detail, everyone, including the relatives of the disappeared, knows that a catastrophe has occurred. “According to the particular dialectic of secrecy and visibility of the enforced disappearance strategy, the relatives of the forcibly disappeared knew that after being taken into custody their relative was severely tortured under interrogation.”¹⁰ However, despite these dialectics, the relatives, comprised mostly of women, have continued to search for their loved ones, knocked on the doors of numerous judicial institutions, and performed different acts of loyalty through a variety of memorialization efforts. They are not only victims, or plaintiffs; they are also political agents. They have survived intimidations, arrests and torture; kept their families together despite tremendous economic hardships; and continued to voice their demands in extremely hostile political environments over and over again. This performativity based on reiteration, albeit with no concrete results in most cases, is itself an act of survival, resilience and hope. One should remember that hope

⁹ Özlem Kaya and Hatice Bozkurt, “*Holding up the Photograph*” *Experiences of the Women Whose Husbands were Forcibly Disappeared* (Istanbul: Truth Justice Memory Center, 2014), 12.

¹⁰ Göral, 142.

is embodied not solely in a single dramatic act of heroism but rather in the ongoing effort to keep up the resilience and persistence in the everyday life. “In this way, hope is not necessarily aimed at the future good, but primarily at the perseverance of a sane life.”¹¹

This work is dedicated to two such actors who continue to encourage, empower and inspire us for “the perseverance of a sane life” under the extremely difficult political conditions of Turkey. One of these actors, Tahir Elçi is now dead, and the other is the Saturday Mothers/Persons. Tahir Elçi was, among other things, the well-known lawyer of the families of the forcibly disappeared; he was one of the builders of the legal struggle against enforced disappearances both at the local and transnational levels, achieving tremendous success in the cases he brought before the national courts and the European Court of Human Rights. As the head of the Diyarbakır Bar Association Tahir Elçi attended a popular television program “Tarafsız Bölge” aired on *CNN Turk* on October 15, 2015. In this TV program, he stated that he did not define the PKK as a terrorist organization. After this statement, which resulted in the launch of a criminal case against him, Elçi was targeted by several TV channels and newspapers of the mainstream media. On November 28, 2015, he was killed in broad daylight while reading a press statement in front of a historic mosque in the old city of Sur, protesting the ongoing armed conflict in the urban spaces of Diyarbakır. The perpetrators are still unknown; the impunity that he fought against his entire life is now protecting his assassins. The Saturday Mothers/Persons are the relatives of the disappeared and human rights activists who have been fighting ceaselessly for the acknowledgment of the enforced disappearances and the prosecution of the perpetrators. Since 1995, they have been gathering every Saturday in front of the Galatasaray High School, at a well-known and popular square in Beyoğlu, Istanbul, and sitting silently with the photographs of their loved ones who have been forcibly disappeared. Their sit-ins, which were discontinued at times due to police violence and political oppression, were recently declared illegal by the Governorship of Istanbul; however, their legitimacy is very much intact. Their insistence, commitment and resilience are extremely inspiring not only as a civil initiative but also as a persistent political act of belonging, loyalty and hope. This book is dedicated to this kind of hope.

¹¹ Jarrett Zigon, “Hope and Waiting in Post-Soviet Moscow,” in *Ethnographies of Waiting: Doubt, Hope and Uncertainty*, eds. Manpreet K. Janjira and Andreas Bandak (London, New York: Bloomsbury Academic, 2018), 71.

RUSSIA

Photo taken during the commemoration of the International Day of the Disappeared in the Chechen Republic. August 30, 2014.

*Çeçenistan'daki Uluslararası Kayıplar Günü anması sırasında çekilmiş bir fotoğraf. 30 Ağustos 2014.
(ICRC/Zumrat Magomedova)*

**Ethno-political anxieties and unending cruelties:
Where did all these people go in such a small place?**

The tragedy of the disappeared in Chechnya, considering the massive scale of the disappearances that went virtually unrecognized but were granted total impunity, gives crucial insights into the authoritarian regimes and ethno-political conflicts in the Caucasus region. The apathy of the Russian Federation's official stance exposes a rigid persistence against any possible politics of acknowledgment, accountability and redress as well as any tendency towards political liberalization, democratization or the rule of law. This tenacious situation, unfortunately, illustrates *par excellence* the difficulties of the relatives of the disappeared in their search for truth, justice and memory not only in the North Caucasus region but also in a broader global context. It also proves, once again, that unless properly dealt and reckoned with the atrocities of the past always reoccur and leave tragic traces.

Background

In December 1994, the Russian Federation invaded Grozny, the capital of Chechnya, to establish political and military control over the Chechen Republic of Ichkeria, which had declared its independence. The invasion was met with a rebellion of the Chechen armed groups, which fought from December 1994 to August 1996. The First Chechen War ended with the signing of a peace treaty in May 1997 between the then President Boris Yeltsin and the elected president of Chechnya, Aslan Mashkadov. The treaty, unfortunately, did not last long and the armed conflict recommenced after the apartment bombings in Russia, which according to the declarations of the Russian officials were allegedly planned and executed by "terrorists from the Northern Caucasus". The second military invasion of Chechnya was defined as an "anti-terrorist" operation, grounded on the Law on the Suppression of Terrorism and the Law on Defense of the Russian Federation. The Second Chechen War lasted almost ten years from August 1999 to April 2009 and affected not only the territory of Chechnya but also the border regions of the North Caucasus.

There are no exact figures concerning the number of casualties in the conflict, neither in the first nor the second Chechen war. According to several estimates, there were tens of thousands of civilian casualties in the first Chechen conflict. The situation during the second Chechen conflict was even worse. Different estimates put the death toll at around 25,000. Many of these people were killed during the first months by the aerial bombing of towns and villages. Some of the casualties took place during fighting, and people were also killed after being rounded up in military operations.

According to the reports of Human Rights Watch, grave human rights violations

occurred during the two Chechen conflicts, committed by both the forces of the Russian Federation and the Chechen armed forces. However, the number of grave human rights violations perpetrated by the Russian Federation and the Chechen authorities controlled and encouraged by the Russian Federation seemed to be higher than those committed by the Chechen armed forces. Widespread violence and ill treatment such as torture, beatings and physical violence, sexual assaults and rape, arbitrary detention and looting of the homes and living spaces resulted in serious human rights violations on a massive scale. Thousands of people forcibly migrated due to the military operations and ongoing armed clashes, and live as internally displaced people outside Chechnya.

Enforced disappearances are one of the most significant grave human rights violations committed on a massive scale during the Chechen conflicts. The enforced disappearance of people was used as a systematic strategy by the Russian Federation for repressing the armed struggle. The detention of thousands of individuals on the pretext of having information on suspected members of armed Chechen groups and their relatives became an ordinary, widespread and systematic practice during the *dirty war of Chechnya*. Reports of Amnesty International state that, "According to the Ministry of Internal Affairs, by the end of the summer 2000, 15,000 people in Chechnya had been detained in relation to the conflict."¹ This number increased dramatically, particularly after the escalation of violence during the last half decade of the conflict; thousands of individuals were again detained for interrogation concerning the armed Chechen groups. Some of them, unfortunately, have never been returned.

Patterns of Crime

There is no accurate data on the number of all the people forcibly disappeared during the Chechen war. A Russian non-governmental organization, Memorial Human Rights Centre, estimated that between 3,000 and 5,000 individuals, mostly men but also a significant number of women and children, had gone missing in the Chechen Republic following what they term as abductions, arbitrary arrests and detentions since 1999. There are other estimates, which are even higher than this number. If we consider the size of Chechnya (15,000 km²) and the total population of the republic (1,200,000), the horrifying scale of the disappearances becomes even more clear. Almost each house in Chechnya has been affected by the phenomenon of enforced disappearance. As

¹ Amnesty International, *Russian Federation: What justice for Chechnya's disappeared?* (London: Amnesty International, 2007), 6.

A woman in the urban battleground of Grozny, 1996.
Savaş alanına dönen Grozni'nin ortasında bir kadın. 1996. (James Nachtwey)

A Chechen fighter taking cover from sniper fire in Grozny, 1995.
Grozni'de Çeçen bir savaşçı nişancılardan gizleniyor. 1995. (Michael Evstafiev/AFP/Getty Images)

one of the relatives of the disappeared puts it strikingly: one wonders where all these people have gone in such a small place. Moreover, as the conflict continued, especially after 2003, grave human rights violations, including enforced disappearances and abductions, spread to other parts of the North Caucasus, particularly to Ingushetia and Dagestan.

People were detained and then disappeared through a number of common ways; especially the *sweep operations* were crucial for the implementation of enforced disappearances. Russian soldiers conducted *sweep operations* in Chechnya, where towns and villages were blockaded while homes and workplaces searched. Allegedly, the aim was to seize weapons and arrest Chechen rebels after finding them where they had been hiding. Therefore, the majority of the disappeared were either detained/abducted after large-scale sweep operations or during targeted sweep and special operations.² People were also detained from checkpoints or roads, from their homes during nighttime raids, and also from detention centers and police stations.

The Federal Security Service (FSB) and The Ministry of Internal Affairs ran the sweep operations, as well as other “anti-terrorist operations” in Chechnya. The Russian Federation deployed the Ministry of Defense troops, the armed forces of the Ministry of Internal Affairs, riot police (OMON and SOBR), FSB units as well as Ministry of Justice riot troops, also called the temporary police since they worked for limited periods of time. After 2002, however, a phenomenon called the *Chechenisation* of the conflict occurred; “[it] was a government policy that shifted the conflict from an antiterrorist operation to the consolidation of local politics in Chechnya by strengthening ‘local organs of power and security structures with civilian and pro-Moscow personnel’.”³ As part of the *Chechenisation* of the conflict, former rebel armed fighters were incorporated in the military units through an informal amnesty program. The *new disappearances* during the second conflict were committed via door-to-door detentions in the early hours under the cover of night, obstructing human rights activists’ ability to monitor the processes of detention. Thus, the boundaries between state officials and armed fighters dissolved which in turn prevented the identification

² “Targeted sweep or special operations—ranging in scope from a single household or public place to an entire street or a block—are carried out every single day in most of Chechnya. Twenty-four of a total of 113 “disappearance” cases documented by Human Rights Watch occurred during *adresnye zachistki*, or targeted sweeps.” Human Rights Watch, *Russia/Chechnya, The “Dirty War” in Chechnya: Forced Disappearances, Torture, and Summary Executions* (London: Human Rights Watch, 2001), 11.

³ Freek van der Vet, “Seeking Life, Finding Justice: Russian NGO litigation and Chechen Disappearances before the European Court of Human Rights,” *Human Rights Review* 13 (2012): 313.

of the perpetrators of enforced disappearances as state officials.

Bodies of most of the forcibly disappeared were not found and thousands of individuals were buried in unmarked mass graves around Chechnya, where there are 52 registered sites of mass graves. One of the major mass graves was found in Khankala near the main Russian federal military base in Chechnya.⁴ When the bodies of the disappeared were found, in mass graves or other vacant lots, they were severely damaged bearing signs of torture and ill treatment.

Legal Situation

The legal situation presents an extremely difficult case, one that the relatives of the disappeared have been trying to overcome with their ceaseless efforts. The attitudes of the Russian authorities have reflected this difficulty perfectly: “[...] The Russian authorities’ responses to the applicant’s efforts were opaque and abdicative, typically consisting of statement that no information was available and that they would refer the enquiry to another agency.”⁵ The eternal limbo between the military and civil prosecutors seems to be the first and most important problem in the legal system concerning the forcibly disappeared. This problem has unfortunately escalated due to the constant instructions of the military prosecutors to the relatives of the disappeared telling them to submit their petitions to the civil prosecutors, despite the latter’s incompetence in matters of military apparatus and personnel. According to a report by the Deputy Head of Investigative Department of the Investigative Committee for the Chechen Republic, Mr Pashayev, other recurrent problems in the investigation of the unresolved crimes allegedly committed by servicemen may be cited as follows: the need to fill in information gaps many years after the events; the difficulties in gaining access to the archives of various security and military units; the absence of a single database of disappeared persons; the weakness of the local forensic laboratories, which had been unable to carry out genetic research; the unclear legal framework for differentiating between the competence of military and civil investigators; the poor results of the military investigators in collecting evidence concerning potential perpetrators among servicemen; and the fact that there were no mechanisms for compensating the relatives in the absence of conclusions from

⁴ Amnesty International described the state of the bodies found in the Khankala mass grave as follows: “Most of the 51 bodies there were in civilian clothing, some were blindfolded, and many had their hands or feet bound. Several of the people whose bodies were discovered were last seen alive in the custody of Russian federal forces.” Amnesty International, 3.

⁵ Joseph Barrett, “Chechnya’s last hope? Enforced disappearances and the European Court of Human Rights,” *Harvard Human Rights Journal* 22 (2009): 135.

the criminal investigations.⁶ The reports of Human Rights Watch depicted a very similar situation and emphasized the powerless position of the civil prosecutors' offices, which are poorly staffed, late in opening investigations, and in some cases, due to lack of diligence, fail to take even the most basic steps such as questioning the available witnesses before simply suspending the investigations. Moreover, the civil prosecutors' offices, which were powerless before the military actors, were cruel vis-à-vis the relatives of the disappeared. The majority of the relatives of the disappeared interviewed by the Human Rights Watch said that procuracy officials were often unwilling to talk to them or made offensive remarks about their disappeared loved ones and told them to stop coming in for information about the investigation; thus there was widespread apathy among the official staff towards the relatives of the disappeared in the Russian/Chechen case.

In February 2000, the then President Vladimir Putin appointed Vladimir Kalamanov as his special representative for human rights in Chechnya, which was interpreted by various human rights institutions and bodies as a response to the mounting international pressure on Russia to clean up its human rights record in Chechnya. Kalamanov's office held a list of individuals who went missing in the course of the conflict, during the interwar years, and during the 1994-1996 Chechnya conflict. As of December 2000, the list contained the names of 462 people, and was forwarded to the Ministry of Internal Affairs, which opened 145 searches in addition to 255 cases that the ministry had already been handling for Chechnya.⁷ Then, after 2007, with the official appointment of Nurdi Nukhazhiyev as Chechnya's human rights ombudsman by President Ramzan Kadyrov, new investigations were commenced, which have yet to produce concrete results. In one of his reports, Nukhazhiyev stated that, "According to the Chechnya Prosecutor's Office, since the beginning of the counter-terrorist operation [in October 1999] they had opened 2,027 criminal investigations into the abduction of 2,826 persons. 1,873 of those cases remain adjourned, 74 have been transferred to the military prosecutor's office".⁸ These investigations, unfortunately, remained mostly futile despite Nukhazhiyev's official acknowledgment of the disappearance of 5,000 persons in Chechnya during the counter-terrorist operations. In his statement of 30 August 2011 devoted to the International Day of the Disappeared, where he made this acknowledgment, Nukhazhiyev also repeated his recommendation to establish a single inter-agency body to deal with the issue.

⁶ European Court of Human Rights, *Aslakhanova and Others v. Russia Judgment*, 21.

⁷ Human Right Watch, *Russia/Chechnya*, 30.

⁸ European Court of Human Rights, *Aslakhanova and Others v. Russia Judgment*, 20.

A still from the documentary *Chechnya: War Without Trace* by Manon Loizeau, which looks at life in Chechnya under Ramzan Kadyrov. // Ramazan Kadirov liderliğindeki Çeçenistan'ı ele alan Manon Loizeau belgeseli *Chechnya: War Without Trace*'den bir kare.

The first group of measures concerned the situation of the victims' families who suffer a sense of acute helplessness and confusion, and the second group of measures concerned the effectiveness of investigations and the problem of impunity.

The situation before the European Court of Human Rights (ECtHR) presents an absolute contradiction with the local legal milieu. Commencing with the first case before the ECtHR, namely the *Bazorkina* case, the Court's reasoning was based on a willingness to find state responsibility through the basic circumstantial evidence derived from the surrounding facts, which represented a great step forward after the case law on Turkey. ECtHR stressed the unwillingness of the Russian authorities to cooperate with the Court—lack of providing documents evincing criminal investigation—and also interpreted the context of the conflict in Chechnya as life-threatening at a very early stage.⁹ Other important leading cases where state responsibility was detected through a similar reasoning although developed over time by different legal subtleties are the *Aslakhonova* case, the *Isayeva* case and the *Turluyeva* case—on a disappearance that occurred in 2009. ECtHR basically specified two groups of measures in order to remedy the systemic failure of the Russian authorities in addressing the issue of enforced disappearances: The first group of

⁹ Juliet Chevalier-Watts, "The Phenomena of Enforced Disappearances in Turkey and Chechnya: Strasbourg's Noble Cause?," *Human Rights Review* 11 (2010), 483.

measures concerned the situation of the victims' families who suffer a sense of acute helplessness and confusion, and the second group of measures concerned the effectiveness of investigations and the problem of impunity.¹⁰ Most of the cases were brought before the ECtHR by non-governmental organizations such as European Human Rights Advocacy Centre (EHRAC)—in collaboration with Memorial Human Rights Centre—and Stichting Russian Justice Initiative (SRJI).

Memorialization Efforts

Being the relative of a disappeared person is not easy anywhere and definitely not in Chechnya. Relatives of the disappeared, whose loved ones were abducted *hors de combat*, have been threatened, beaten, taken under custody and in some extreme cases also forcibly disappeared. One of the striking examples is narrated in a report of Amnesty International by a woman with the pseudonym Fatima Giseeva, who had been searching for his husband who was detained by Russian federal forces in 2000 and subsequently disappeared. After calling on law enforcement agencies to investigate and submitting an application to the European Court of Human Rights, one morning in March 2006, several military servicemen dressed in camouflage uniforms and wearing masks seized the son of Fatima Giseeva in the backyard of their house in a suburb of Grozny. "He returned one and a half hours later, bruised and marked, complaining of a terrible headache. He suffered permanent damage to one of his eyes. He said that he had been beaten by the military servicemen who had demanded that his mother withdraw her complaints about the enforced disappearance of her husband."¹¹

Relatives of the disappeared, mostly women, organize occasional public gatherings and protests in the public places of Grozny such as parks, gardens and squares. Holding up the photographs of their loved ones, they call on the Chechen society, state and civil society organizations to support them in their efforts to end the sufferings of

¹⁰ "Since 2000 the Court has received well over 700 individual complaints concerning violations of core human rights in the Northern Caucasus, concerning alleged violations of articles 2 (right to life), 3 (prohibition of torture) and 5 (right to liberty and security) of the European Convention on Human Rights (ETS No. 5). The majority of the complaints came from Chechnya and concerned the periods of military and counter-terrorist operations from the late 1990s until the first half of the 2000s. [...] As of September 2015, this number increased to 225 judgments, still concerning mainly Chechnya, finding Russia responsible for grave violations, by the security forces, in particular of the right to life and the right to be free from torture, as well as the failure to conduct effective investigations into these violations." For more information on the recent legal situation as well as the recent status of the group of "clone cases" joined together as the "Kashiyev and Akayeva and other similar cases group" ("Kashiyev group") see: Council of Europe, Parliamentary Assembly, *Human rights in the North Caucasus: what follow-up to Resolution 1738 (2010)?*, Rapporteur: Mr Michael McNAMARA, Ireland, Socialist Group, 2016.

¹¹ Amnesty International, 15.

Chechen mothers. Their primary demand is for the remains of their loved ones to be found so that they can have a proper burial. They are still looking for their loved ones in the basements of hospitals, vicinities of military constructions and other vacant lots where they hope to find the remains. While searching for their disappeared, they have “[...] to pay sometimes large sums of money to predatory middlemen who frequent the centers, offering their ‘services’ in locating the loved ones.”¹² Given the fact that there are no official means of reparations, compensation programs or holistic approaches for dealing with the disappearance, the relatives are left at the mercy of these predatory middlemen. Moreover, despite Kadyrov’s political promises, Chechnya still has no forensic laboratory of its own. Remains exhumed from mass graves are sent either to Moscow or Rostov-on-Don for identification before they can be returned to Chechnya for burial. Thus, in a context where there has been no official recognition or attempt at reparation, the memorialization efforts are mostly limited to the immediate demands of the relatives for having the remains of their loved ones back for a proper burial ceremony. Even the basics are still tragically lacking for the relatives of the forcibly disappeared in the North Caucasus.

Individual Story

ALÍ AND UMAR MUSAEV

“If they’re not yours, I’ll give you back your money”

On August 8, 2000 a Russian armored personnel carrier (APC) was attacked and blown up in the vicinity of Gekhi and the military responded with a “sweeping” operation in the village. During this operation an armed man, who was being pursued by soldiers, entered a house where two brothers, Ali Musaev [born in 1972] and Umar Musaev [born in 1977] were living with their parents, and hid in one of the rooms. According to the Government, the man was A., a member of an illegal armed group. The servicemen strafed the house, using machine-guns. Two sisters, one nephew and mother and father of Ali and Umar Musaev were inside the house at the time along with the Musaev brothers. A two-year-old nephew of the Musaev brothers was in a car parked in the courtyard.

A. was killed when the military threw nine grenades into the house. The servicemen then wrapped the corpse in a blanket and put it into Ali Musaev’s car, a white Zhiguli. They then searched the house. Umar Musaev, who had been feeling ill that day and was lying in bed, was blindfolded and ordered to step out of the house and lie down.

¹² Human Rights Watch, *Russia/Chechnya*, 5.

Families of the missing look at pictures of the disappeared. Chechen Republic, 2014. // Yakınları, kaybettikleri akrabalarının fotoğraflarına bakıyor. Çeçenistan, 2014. (ICRC/Zumrat Magomedova)

Major S., an officer in command, seized the identity papers, car documents and car key belonging to Ali Musaev, who was then forced into the car. Umar Musaev was put into an APC, which had no visible vehicle number. They were both taken away.

Mother of Ali and Umar Musaev, Aminat Musaeva, applied to several official authorities, asking for the whereabouts of her children. In the meantime, the neighbors of the Musaev family told them that on August 11, 2000 the Russian TV channel NTV had shown Ali Musaev's body as that of a rebel fighter killed during the "sweeping" operation in Gekhi on August 8, 2000. Then, Aminat Musaeva reached the civilian procuracy and informed them about the broadcast which had specified the names of the army officials involved in the shooting. The investigator of the civilian procuracy told her that he did not have the authority to question the high-ranking military officers who were seen on national television in the presence of Ali Musaev's dead body. Aminat Musaeva also managed to enter the military headquarters at Khankala. She told the Human Rights Watch that the procuracy official reacted with immense surprise saying: "Woman! How did you get in here?". Musaeva explained the case of her sons and the procuracy official watched the videocassette that shows her dead son in the hands of high-ranking officers. However, when she tried to come back to the base, she could not make it through the checkpoints.

Later on, a soldier offered to sell information to Aminat and Alamat Musaev (father) about the location of their sons' grave, asking for 5,000 rubles for each son (about US\$178). They negotiated the price down to 2,000 rubles for each son (about US\$75), and the soldier gave them a small, hand-drawn map with a cross near the apparent burial site, promising, "If they're not yours, I'll give you back your money." The Human Rights Watch Report described what happened next [on September 2000] as follows:

"After warning the local administration, the military commander, and the procuracy, the Musaevs went to the site of the grave. The local head of administration came as well and brought a doctor and a forensic expert. They then uncovered two holes—one containing three bodies, another containing one. Alamat Musaev told Human Rights Watch about the condition of the bodies: 'I saw [the bodies] only later, not during the exhumation but when they were brought to the cemetery. I saw my elder son, Ali, and fainted when I did. The others were impossible to recognize as they had been eaten by dogs; only bones remained. . . . We recognized [Umar] only by his teeth.'"¹³

The case was brought before the European Court of Human Rights by the family of Ali and Umar Musaev in 2001. The Court, unanimously, held that there has been a violation of Articles 2, 3, 5 and 13 of the European Convention on Human Rights and found Russia responsible for their disappearances and murders.

Appendix – Crimean and Ukrainian Context

Enforced disappearances have unfortunately returned to the agenda over the last few years. Crimea was annexed by the Russian Federation in 2014, which was followed by the military intervention of Russia with the support of the "Crimean self-defense" paramilitary groups. The President of the Russian Federation, Vladimir Putin, stated that he took the decision to "start working on the return of Crimea to the Russian Federation" on February 23, 2014. After the dissolution of the Parliament of Crimea, the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol City Council adopted a joint Declaration of Independence stating that Crimea and Sevastopol will unite to form a sovereign state ("Republic of Crimea") independent from Ukraine and seek integration into the Russian Federation if the Crimean residents vote to join the Russian Federation at the upcoming referendum. After the referendum, the Russian Federation and the "Republic of Crimea" signed a "treaty of accession" on March 18, 2014.

¹³ Human Rights Watch report, *Russia/Chechnya*. 36.

Against this backdrop, began the imposition of Russian Federation citizenship on the residents of Crimea and a massive wave of violence against pro-Ukrainian, Maidan, and Crimean Tatar activists. Meanwhile, the Mejlis, which is a self-governing institution of the Crimean Tatar population, was closed down in a wave of oppression against its supporters. Enforced disappearances, along with other forms of oppression, torture and ill treatment, began to appear on the political scene. According to the report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, there are 10 cases of persons, all men, who disappeared and are still missing; six of them are Crimean Tatars, three ethnic Ukrainians and one Russian-Tatar. Seven of them went missing in 2014, two in 2015 and one in 2016. This tragic reoccurrence of the phenomenon of enforced disappearances, once again, proves the crucial necessity of dealing with state crimes, atrocities and impunity as it demonstrates *par excellence* the endless repetition if not dealt properly.

Bibliography

- Amnesty International. *Russian Federation: What justice for Chechnya's disappeared?* London: Amnesty International, 2007.
- Barrett, Joseph. "Chechnya's Last Hope? Enforced Disappearances and the European Court of Human Rights." *Harvard Human Rights Journal* 22, no. 1 (2009): 133-143.
- Chevalier-Watts, Juliet. "The Phenomena of Enforced Disappearances in Turkey and Chechnya: Strasbourg's Noble Cause?" *Human Rights Review* 11 (2010): 469-489.
- European Human Rights Advocacy Centre (EHRAC). *EHRAC Annual Report 2010*. London: EHRAC, 2010. Accessed December 10, 2017. <http://ehrac.org.uk/wp-content/uploads/2014/10/EHRAC-AR-2010.pdf>.
- Gilligan, Emma. *Terror in Chechnya: Russia and the tragedy of civilians in war*. Princeton: Princeton University Press, 2010.
- Human Rights Watch. *Russia/Chechnya, The "Dirty War" in Chechnya: Forced Disappearances, Torture, and Summary Executions*. London: Human Rights Watch, 2001.
- Human Rights Watch. *Worse Than a War: "Disappearances" in Chechnya—a Crime Against Humanity*. London: Human Rights Watch, 2005.
- Koroteev, Kiril. "Legal Remedies for Human Rights Violations in the Armed Conflict in Chechnya: The Approach of the European Court of Human Rights in Context." *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 1, no. 2 (2010): 275-303.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. *Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine)*. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2017.
- Van der Vet, Freek. "Seeking Life, Finding Justice: Russian NGO litigation and Chechen Disappearances before the European Court of Human Rights." *Human Rights Review* 13 (2012): 303-325.

ARMENIA, AZERBAIJAN, GEORGIA

The former parliament building of the Autonomous Republic of Abkhazia, in the capital city Sukhumi was destroyed during the 1992-1993 war.

Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Sohum'da bulunan eski parlamento binası da 1992-1993 yıllarındaki savaşta yerle bir edilmişti. (Al Jazeera)

Competing Nationalities, Ethnic Confrontations and Unrecognized States: Cases of Armenia, Azerbaijan and Georgia

There are several important aspects of the conflicts prevailing over the Caucasus that mark and shape the region. First, the longstanding historical roots of different and competing nationalisms, the demographic concerns of several parties, and the territorial demands with claims of historical territory compose the basis of the conflicts. Against this background, different actors compete with secessionist demands for the establishment of new sovereign entities, new nation-states, in other words. Then, there are also important and strong third parties that interfere with and influence the trajectory of the conflict and the situation of the conflicting parties. And finally, there are different states, different de facto governments, which are not recognized by the international community. The conflicts seem to be deadlocked after long periods of stagnations and also occasional recommencement of hostilities. The issue of enforced disappearances, therefore, should be tackled within this very complicated context of multi actors, competing demands and various political entities. This background presents a tremendous impediment crippling any actual possibilities for dealing with enforced disappearances.

Background

Various armed conflicts with different demands for autonomy and secession rose in the Caucasus after the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in 1991. Following the demise of the USSR, several ethnic tensions and hostilities came about with different demands for self-governance ranging from autonomy to the recognition of collective rights and independent states, and the region witnessed a revival of historical territorial claims. Nagorno-Karabakh conflict is one of these armed conflicts rising from territorial demands. In the immediate aftermath of the collapse of the USSR, in 1992, the Nagorno-Karabakh region became the scene of an intense armed conflict between Azerbaijan and Armenia. Nagorno-Karabakh region, a historically disputed territory between Armenia and Azerbaijan, was governed by Azerbaijan with strong rejections of Armenia that considers the region its own due to its ethnic composition and claims that Armenians were the original inhabitants of the region. The armed conflict began in 1992 and lasted until 1994 with a record number of casualties, forced migration, displacement, executions and enforced disappearances. "The conflict, for which there is still no final settlement, is essentially a conflict between two principles: territorial integrity and self-determination. During the armed conflict, the United Nations Security Council passed Resolutions 822 (1993), 853 (1993), 874 (1993) and 884 (1993) calling on Armenia and Azerbaijan to restore peace, protect civilians and liberate the territories occupied in the course of the conflict. Also confirmed in these Resolutions is the sovereignty and territorial integrity of

Persons displaced by the Karabakh War. // Karabağ Savaşı'nda yerinden edilen insanlar. (Photolur)

Azerbaijan and other states of the region. Major parts of these Resolutions have not yet been implemented.¹ A government of Nagorno-Karabakh had been established by ethnic Armenians with its capital in Khankendi/Stepanakert, a government that is not recognized by any of the member states of Council Europe but has strong political, economic and military ties with Armenia. Also, according to the report of the Committee on Migration, Refugees and Population, “Armenia has soldiers stationed in the Nagorno-Karabakh region and the surrounding occupied districts. It is in these areas that most of the missing disappeared during the conflict.”²

The conflict in Georgia is two-folded: there is the conflict of Abkhazia and the conflict of South Ossetia. The war in Abkhazia, which began in August 1992 and lasted for 13 months, occurred between the Georgian government and the separatist forces of ethnic Abkhazians. The main demand was greater autonomy for the Abkhazian population in Georgia which was refused by the Georgian state. “[...] a cease-fire was signed in July 1993, which was broken by the Abkhazian army which recaptured Sukhumi on 27 September 1993 causing a massive exodus of Georgians. A new cease-fire was signed on 14 May 1994. Abkhazia is not recognized by any Council of Europe member state. Most of the missing from the conflict disappeared in the region of Abkhazia.”³

¹ Committee on Migration, Refugees and Population, *Missing Persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia from the Conflicts over the Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia Regions* (Council of Europe: Parliamentary Assembly, 7 March 2007), pr. 17, <https://www.refworld.org/docid/4603b6a72.html>.

² Ibid.

³ Ibid., pr. 19.

Azerbaijani warriors, 1992.
Azerbaycanlı savaşıclar, 1992. (İlgar Jafarov)

Mother is in mourning for her son. New Athos, Abkhazia.
Oğlunun yasını tutan bir anne. Yeni Afon, Abhazya. (Olga Ingurazova)

Nagorno-Karabakh broke away from Azerbaijan in a war that claimed some 30,000 lives during 1991-1994.
Dağlık Karabağ, 1991-1994 yıllarında 30 bin kişinin ölümüyle sonuçlanan savaşla Azerbaycan'dan ayrıldı.
(AFP/Alexander Nemenov)

The wife of a missing person and her grandson water a tree planted in memory of their missing husband and great-grandfather.
Eşi ve torunu, kaybolan yakınlarının anısına diktikleri ağacı suluyor. (ICRC/H. Galstyan)

Finally, the conflict of South Ossetia between South Ossetians and Georgians that broke out in 1991 caused to many refugees to flee the region and a large number of the population left to North Ossetia. In 1992 a ceasefire was accepted by Georgia. "The mix of Georgian-inhabited and Ossetian-inhabited communities being governed by the separatist 'administration' and Georgian authorities respectively in noncontiguous territorial entities makes solving the issue of the missing particularly complicated."⁴ The Georgian government maintains its claim to the territory of South Ossetia despite the existence of the South Ossetian government. "In 2004, the Georgian government began intermittent efforts to close trade with the separatist [South Ossetian] region, and in 2008, (...) Georgia attempted to reclaim the territory by military force."⁵ This time, a new Russia-Georgia conflict occurred. The conflict between Georgia, Russia, the South Ossetia and Abkhazia, who were backed up by Russia, took place between 7 and 12 August 2008 following a period of worsening relations between Russia and Georgia. The recommencement of the conflict in 2008 worsened the situation and triggered a new wave of enforced disappearances in Georgia.⁶

A common feature of these conflicts where enforced disappearances occurred is characterized by the existence of de facto governments, which are officially recognized by a sovereign state. Academics focusing on unrecognized states underline some similarities among different examples by an analysis of different entities. Firstly, these unrecognized states are all faced with a systemic hostility to secession characterized by the refusal of foreign states to recognize a seceding entity unless the home state recognizes it first.⁷ Secondly, "most unrecognized states are low income countries" and with the added cost of non-recognition these entities are "characterized by a lack of public investment in infrastructure and education. They also face severe brain drain, and a lack of private investment caused by the absence of security and restrictions on trade."⁸ Therefore, the existence of "foreign patrons" providing economic, military and political resources to these unrecognized states is crucial. Russia is the foreign patron of South Ossetia and Abkhazia against Georgia since it sees these unrecognized states "as an efficient mechanism for imposing costs on the home state"; while Armenia supports Nagorno-Karabakh with the "hope of

⁴ Ibid., pr. 20.

⁵ Benjamin A.T. Graham, and Bern Horne, "Unrecognized States: A Theory of Self-Determination and Foreign Influence," *SSRN Electronic Journal* (2012): 1, https://www.researchgate.net/publication/228215260_Unrecognized_States_A_Theory_of_Self-Determination_and_Foreign_Influence.

⁶ Human Rights Center, "Background Note on Enforced Disappearances in Georgia (2005-2010)," 2, accessed October 1, 2018, <http://humanrights.ge/admin/editor/uploads/pdf/enforced%20dissapearances.pdf>.

⁷ Graham and Horne, 5.

⁸ Ibid., 9.

eventual annexation of the disputed territory”.⁹

The power relations in the frozen conflicts of the Caucasus were reshaped on August 26, 2008 when Russia recognized two new “independent” Abkhazian and South-Ossetian entities, effectively changing the rules of play and massively augmenting the political tension in the region.¹⁰ All these factors have complicated a picture that was already difficult, militarized and violent.

Patterns of Crime

The exact number of missing persons who were disappeared in the context of the conflicts in the Caucasus is still unknown. There are different numbers and lists claimed by different states, de facto states and governments and other international or national bodies, which are all tentative. Moreover, in order to find out the exact number of the missing, a joint collaboration and cooperation that includes all parties of the conflict should be implemented. Due to the over politicization of the issue, however, a joint collaboration and cooperation to draft the lists of the disappeared is yet to be established despite several attempts. According to the report of the Committee on Migration, Refugees and Population, as of 2007, a total of 7,643 persons remain missing, including 4,604 Azerbaijanis and 947 Armenians, from the conflict over the Nagorno-Karabakh region; 1,763 Georgians and 197 Abkhaz from the conflict over the Abkhazia region; and 10 Georgians and 122 South Ossetians from the conflict over the South Ossetia region.¹¹ These numbers were provided after a careful review and crosscheck with the numbers of different governments, de facto governments, and international bodies.

One should add to this number, the persons who were disappeared in the context of the conflict between Georgia and Russia in 2008. Human Rights Center reports that according to the data provided by the Ministry of Internal Affairs of Georgia, in 2008 the Ministry registered 310 facts of people missing. The report of the Human Rights Center also states that “these figures do not reflect the missing people from the conflict regions (Abkhazia and South Ossetia), where the number is much higher”.¹² Also, considering that all these numbers are tentative and do not reflect the accurate

⁹ Ibid., 10.

¹⁰ Aude Merlin, “North Caucasus since the Russian-Georgian War of Summer 2008: between Endogenous Conflicts and Regional Instability,” *ISPI - Policy Brief*, no. 159 (October 2009): 2.

¹¹ Report of the Committee on Migration, Refugees and Population.

¹² The report states that “100 out of that 310 are women, 210 are men, 25 are under age. 116 people out of that 310 were found alive. 34 people are found dead. 27 people from those 34 are men, 7- women and 1- under age. Nothing is known about the remaining 160 people.” Human Rights Center, 2.

number, we only have an approximate knowledge of the magnitude of the missing and the disappeared.

Most of the disappeared are armed or civilian individuals who had been abducted in the context of the conflict by different authorities such as sovereign states, unrecognized de facto governments, or different armed forces. In most of the cases, there were no news from these individuals who were abducted during the conflict. Given the huge lack of data on the whereabouts of the missing due to the absence of collaboration and cooperation and accurate lists of the disappeared and executed, the hope that the missing may still be alive is widespread among the families of the disappeared. The Rapporteur of the report of the Committee on Migration states: "While the concerns of families differed from country to country, the overwhelming issue was the need to establish the fate of the missing. In Armenia and Azerbaijan the hope that some of the missing were still alive was still real for many of the families. In Georgia, by comparison, there was a much greater level of acceptance that the missing were no longer alive and importance was placed on identifying grave sites and the process of return of the remains of the missing."¹³

The identification efforts in various burial and grave sites are conducted at very different levels in each country. According to the report, in Armenia and Azerbaijan the process of identifying, mapping and preserving the burial sites is in its infancy.¹⁴ The situation stems from the fact that the authorities do not have the necessary information about the burial sites and can only have such information through a real, concrete and joint collaboration between Armenia and Azerbaijan. The reports states that in Georgia, the situation is more advanced. There are some discovered burial sites and graves in different cities where the remains have been properly identified. Moreover, the Georgian Minister of Refugees and Accommodation has informed the Rapporteur that "[...] the Georgian side knows where the missing are and has the technical expertise and funds to deal with the issue as long as there is the political will on the side of the Abkhaz to facilitate the process. The Minister also made it clear that transfer of information on missing persons will take place with the 'administration' in Abkhazia without pre-condition."¹⁵

¹³ Report of the Committee on Migration, Refugees and Population, pr. 103.

¹⁴ Ibid., pr. 89.

¹⁵ Ibid., pr. 90.

None of the countries have an appropriate domestic legal framework that defines the crime of enforced disappearances, provides a full-fledged reparation or governs a program of compensation.

Legal Situation

None of the countries have an appropriate domestic legal framework that defines the crime of enforced disappearances, provides a full-fledged reparation or governs a program of compensation. In Georgia, for instance, enforced disappearances are not defined under the Georgian criminal code per se and the criminal responsibility of the perpetrators may only be triggered under the provision of prohibiting illegal deprivation of liberty.¹⁶ The situation is more or less the same in the other contexts; the legal domestic contexts need to be re-designed with a consideration of the needs of the families of the disappeared and through a regional joint effort. That is why in the Resolution no. 1553, the Council of Europe, Parliamentary Assembly emphasizes that the issue of the disappeared cannot be solved via unilateral attempts but requires joint efforts and calls on all parties to “provide for an appropriate domestic legal framework to clarify the legal status to guarantee the interests of all missing persons and to provide for appropriate legal and administrative measures to meet the legal and material needs of family members and dependants, covering such matters as the custody of the children of missing persons, inheritance rights, remarriage rights, pension rights and entitlements to public assistance.”¹⁷

Despite the legal lacunae in the region at large, there are, commissions established in every country. In Armenia, a State Commission on Issues of War Prisoners, Hostages and the Missing Persons was established in 2000 headed by the minister of defense with the participation of representatives from different ministries, and one representative of non-governmental organizations (NGO). According to the report of the Committee on Migration, Refugees and Population, a working group, including an archeologist, forensic expert, psychologist, and computer specialist was established to engage in fact finding.¹⁸ However, the working group appears to be nonfunctional and the commission’s work needs to be supplemented by cooperation with Azerbaijan. In Azerbaijan, on the other hand, an official commission entitled the State Commission

¹⁶ Human Rights Center.

¹⁷ Council of Europe, Parliamentary Assembly, *Missing persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia from the conflicts over the Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia regions*, Resolution no. 1553 (2007), pr. 11.10. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=17541&lang=en>.

¹⁸ Report of the Committee on Migration, Refugees and Population pr. 53.

for Prisoners of War, Hostages and Missing Persons in Azerbaijan was founded in 1993 to locate and identify the missing and to arrange the release of war prisoners. In this commission, there are no representatives of NGOs or the families of the missing. Nevertheless, this commission seems to be relatively effective in the Azerbaijani context. According to the authorities, the commission has clarified the fate of 407 individuals.¹⁹ The Azerbaijani commission has also been successful in securing the release of 1,381 individuals during the period of 1998 – 2006. And finally, there is a separate commission on missing persons set up in the Nagorno-Karabakh region that has good cooperation with the Armenian commission but no cooperation with the Azerbaijani commission.²⁰

In Georgia, Abkhazia and South Ossetia as well, states and de facto governments have founded different commissions. In Georgia, an official commission on missing persons was established in 1996 and in 2005 was transferred under the wing of the Ministry of Refugees and Accommodation.²¹ There are also commissions in South Ossetia and Abkhazia, however, they seem to remain nonoperational and pending. Coordination and exchange of information and knowledge and collaboration among these commissions is of crucial importance for creating a concrete and effective impact. It seems that such collaboration and coordination is hard to achieve due to the influences of the fluctuating political context, the conditionality in information exchange, and the lack of a working code/ethics despite a number of preliminary meetings held between the Georgian and Abkhazian commissions as well as the South Ossetian and Georgian commissions.

Memorialization Efforts

In the most comprehensive report drafted on the missing in Armenia, Azerbaijan and Georgia, the Rapporteur states that he met with over 60 members of families of the disappeared and “was struck by the number of requests of families for greater recognition to be given to the memory of the missing, including through the building of proper memorials and the creation of official lists of the missing.”²² Even though some steps have been taken by different states and governments, the commemorations for the missing seem to be trapped in the official, nationalistic

¹⁹ “190 persons are alive and in other countries, 93 persons were killed and buried by their own relatives and 124 persons were reported as missing twice.” Ibid., pr. 58.

²⁰ Ibid., pr. 62.

²¹ Ibid., pr. 70.

²² Ibid., pr. 113.

A family member of the disappeared, Nagorno-Karabakh. // Dağlık Karabağ'da bir kayıp yakını.
(ICRC/A. Karamyan)

and militaristic discourses of each country instead of adopting a more democratic, pluralistic and inclusive approach. The monuments, museums and memorials are mostly constructed for combatants, martyrs, and heroes who lost their lives or had been disappeared in the defense of their homeland. There are also initiatives and associations of the families of the disappeared like Mothers of Abkhazia, which, in most of the cases, work together with their states or de facto governments. The tone of nationalism and the efforts of appropriation of the missing by the official discourse would lead one to expect full collaboration on the part of the state with these civil initiatives, however, the Rapporteur states that they have heard a number of complaints from the families concerning “the failure of the authorities and ‘administrations’ to respond to letters, to support initiatives of families of the missing, to include representatives of families of the missing in structures dealing with the missing and also to commemorate or be represented at meetings commemorating the missing.”²³ Moreover, the states or governments, apart from some preliminary efforts, did not properly tackle the various needs of the families such as psychological assistance, economic reparations, social rights and expectations.

²³ Ibid., pr. 117.

There have been important efforts for the organization of joint meetings between different groups of family initiatives; although few and far between, meetings have taken place between Armenian and Azerbaijani families and between Georgian and Abkhazian families. These efforts are crucial for building a joint memory that will be open to different voices and narratives from the region. Assessing the success of these meetings, the Rapporteur has observed the following: "Families have understandably had high hopes of finding information about their relatives, but have been frustrated by the enormity of the task at hand. Families have also found the reception and communication with families on opposite sides not always easy, with tensions rising to the surface. Notwithstanding the difficulties of these meetings, family members of the missing were anxious to have the opportunity of holding joint meetings and visiting places where they believed their family members were held, perished or went missing."²⁴ An inclusive, pluralistic and multi-dimensional memory work might be possible only by increasing the number and frequency of these meetings.

Individual Story

THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS

The International Committee of the Red Cross (ICRC) is one of the key actors in the Caucasus region with its persistent work, balanced language and careful efforts for supporting the relatives of the missing. The organization has been present in the region ever since the onset of the conflicts. As of 2018, it has offices in Yerevan, Baku, Tbilisi and also a permanent presence in the Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia regions.²⁵

The Rapporteur of the Committee on Migration, Refugees and Population recognizes the ICRC's positive and constructive role in the Caucasus region: "It has played a central and important role in helping to solve the issue of the missing. It has contributed to the identification, exchange and return of prisoners, hostages and the missing in the region. While the ICRC has been the focal point and assisted many families in the region looking for missing relatives, the ICRC takes great care in clarifying that it is the responsibility of the authorities and 'administrations' to solve the issue of the missing and assist the families."²⁶

²⁴ Ibid., pr. 110-111.

²⁵ "Europe & Central Asia," International Committee of the Red Cross, accessed October 2, 2018, <https://www.icrc.org/en/where-we-work/europe-central-asia>.

²⁶ Report of the Committee on Migration, Refugees and Population, pr. 38 - 39.

In Georgia, for instance, the ICRC managed to establish concrete and permanent mechanisms in 2010 “for clarifying the fate of persons missing in relation to the armed conflicts of the 1990s and August 2008, and their aftermaths”.²⁷ Ms. Bilijana Milosevic, head of the ICRC mission in Georgia, points out that “between 2013 and 2015, the human remains of 162 individuals were recovered from 22 gravesites located throughout the region; 81 of the remains have so far been identified and handed over to their families”.²⁸

She also emphasizes that “the ICRC is directly involved in all stages of the process. Gathering and consolidating information on gravesite locations and collecting ante-mortem data and biological reference samples from the families of missing persons are essential for the purpose of forensic human identification.” Moreover, the ICRC also works with a team of Argentinian forensic experts to facilitate the identification of human remains.

In addition, the ICRC provides support for the families of missing persons to meet their psychological, legal, administrative and economic needs. “The Georgia Red Cross Society, local non-governmental organizations and a number of enthusiastic individuals also lend support. To date, more than 1,100 families of missing persons in Georgia have benefited from ICRC micro-economic initiative projects, improving their livelihoods and helping them to become self-sufficient.”²⁹ This picture illustrates the importance of international bodies and their efforts, especially in contexts where the states are unwilling or unable to support the families of the disappeared.

Selected Bibliography

- Graham, Benjamin A. T., and Bern Horne. “Unrecognized States: A Theory of Self-Determination and Foreign Influence.” *SSRN Electronic Journal* (2012): 1-44.
https://www.researchgate.net/publication/228215260_Unrecognized_States_A_Theory_of_Self-Determination_and_Foreign_Influence.
- Human Rights Center. *Background Note on Enforced Disappearances in Georgia (2005-2010)*. Accessed October 1, 2018. <http://humanrights.ge/admin/editor/uploads/pdf/enforced%20disappearances.pdf>.
- Merlin, Aude. “North Caucasus since the Russian-Georgian War of Summer 2008: between Endogenous Conflicts and Regional Instability.” *ISPI - Policy Brief*, no. 159 (October 2009): 1-6.
- Council of Europe, Parliamentary Assembly. *Missing persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia from the conflicts over the Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia regions*. Resolution no. 1553 (2007). <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=17541&lang=en>.
- Committee on Migration, Refugees and Population. *Missing persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia from the conflicts over the Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia regions*. Council of Europe: Parliamentary Assembly, 7 March 2007. <http://www.refworld.org/docid/4603b6a72.html>.

²⁷ “Georgia: Efforts to clarify the fate of missing persons,” International Committee of the Red Cross, accessed October 2, 2018, <https://www.icrc.org/en/document/georgia-missing-persons-clarifying-the-fate>.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

IRAN

The crowd shouting anti-Shah slogans at the demonstrations in Tehran on December 19, 1978.

Tahran'daki halk protestolarında kalabalık Şah karşıtı sloganlar atıyor. 19 Aralık 1978.

(AP/Michel Lipchitz)

Forms of Authoritarianism and Resilience in the Middle Eastern Context: The Complex Picture of Iran's Forcibly Disappeared

There is abundant literature by different international human rights bodies, international non-governmental organizations and initiatives on the grave human rights violations committed by the regime in Iran. One can easily find various reports depicting a society with a very weak democratic space taken hostage by an omnipotent state apparatus. On the one hand, the alarming and severe situation that continues to undermine the full spectrum of human rights has led to the emergence and abundance of this literature. However, on the other hand, the international situation of Iran and its longstanding hostility with the United States and other important actors of the western world have also facilitated the intensification and diversification of this literature. Moreover, the relationships between state and society in Iran, as also revealed in the context of enforced disappearances, are far more complicated than it would appear from the perspective of the state-society dichotomy. Nevertheless, one thing is certain; the ongoing non-conformity with the basic norms of human rights and the rule of law paints a dark picture of the Islamic Republic of Iran. The crime of enforced disappearance is not the most representative human rights violation in the context of Iran, however, it may be a useful starting point to scrutinize this agonizing and complicated picture.

Background

The Islamic Republic of Iran was officially founded after the 1979 Revolution that initially began in January 1978 with mass demonstrations against the Shah regime. Following a year of massive political mobilization in the form of demonstrations, strikes and streets protests, Shah Mohammad Reza Pehlevi fled the country and the exiled leader of the Islamic Republican Party, Ayatollah Khomeini returned to Tehran in February 1979 to form a new government. After holding two consecutive referendums, Iran officially became an Islamic Republic and approved a theocratic constitution in 1979. The new regime was faced with several uprisings while the different initial allies of the Islamic movement such as the communists and the nationalists criticized the establishment of the new status quo. The Khomeini regime, however, not only gained and sustained a massive support among the masses but also suppressed the opponents with success and managed to include different segments of the Persian elite in the newly established nomenklatura. With the onset of the Iraq war in 1980 that lasted until 1988, different forms of oppression vis-à-vis different armed movements and political oppositional groups were implemented with more ease in the militaristic context. By the end of 1988, Iran had lost 150,000 soldiers in battle and about 40,000 were listed as missing in action. The tremendous disaster of the war prevailed over the country.

People in the street during the Iranian revolution in 1979, carrying posters of the Ayatollah Khomeini. 1979 İran Devrimi sırasında sokaktaki kalabalık Ayetullah Humeyni'nin posterlerini taşıyor.
(Keystone/Getty Images)

The response of the new regime to this ongoing atmosphere of war, contention and austerity, however, was rather successful. The new regime, despite its ideological and discursive emphasis on its total rupture with the Pahlavi era, did not dismantle the old regime's frameworks of social welfare and provision. "Rather, a parallel system of social welfare took shape alongside them. This parallel system responded to real and urgent social needs among Iran's poor and veterans of its eight-year war with Iraq but also generated significant legitimacy and political capital for the new revolutionary regime."¹ This new system was able to hold together a relatively stable and massive popular support as well as include the elite factions of the Persian society. Having said that, the regime also made systematical and selective use of different methods of coercion and violence. In other words, not only consent but also coercion was one

¹ Steven Heydemann and Reinoud Leenders, "Authoritarian Governance in Syria and Iran. Challenged, Reconfiguring, and Resilient," in *Middle East Authoritarianisms. Governance, Contestation, and Regime Resilience in Syria and Iran*, eds. Steven Heydemann and Reinoud Leenders (Stanford, California: Stanford University Press, 2018), 15.

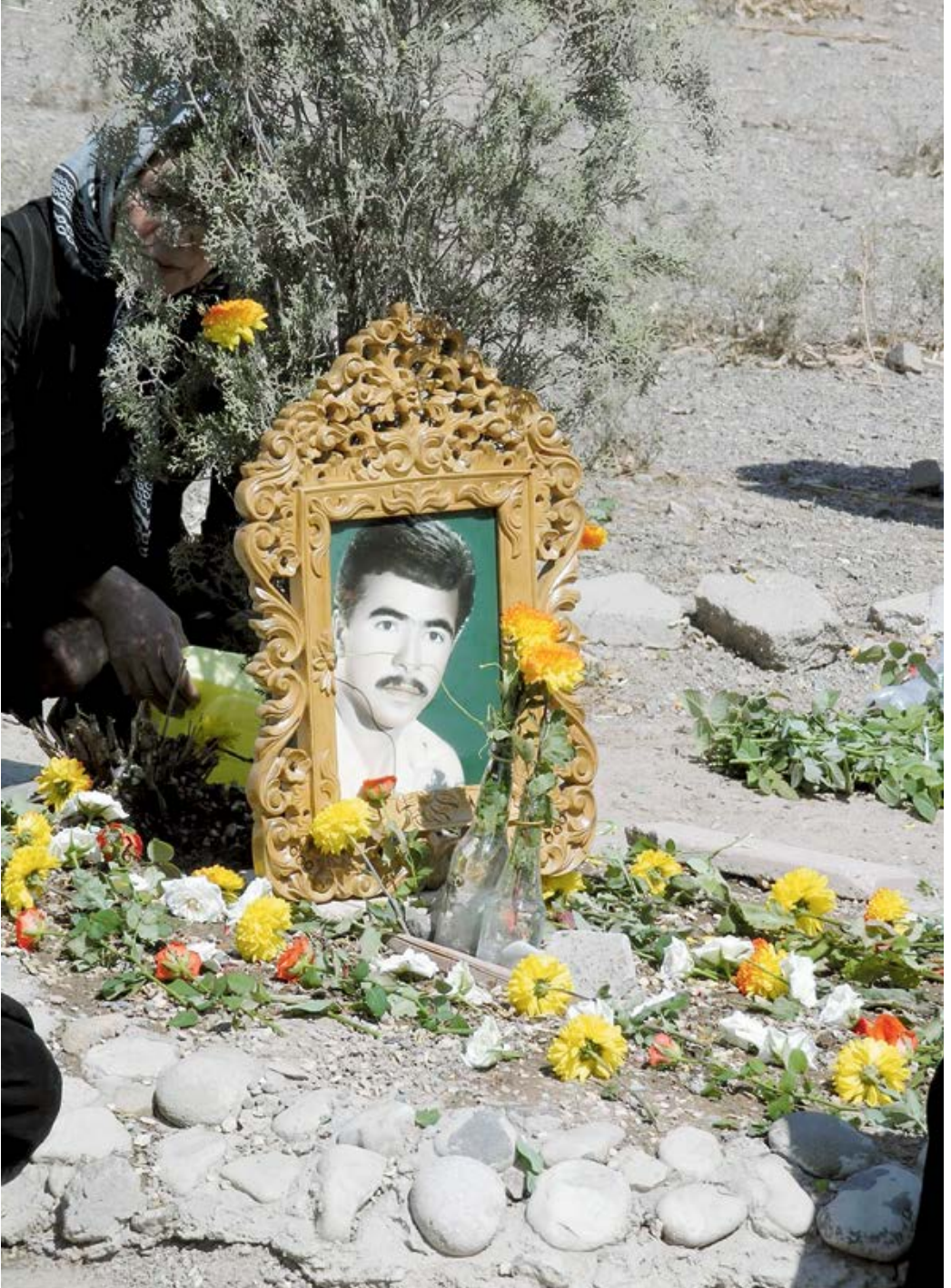
The scene left after the individual graves of victims of the 1988 prison killings in Qorveh were destroyed by bulldozers in July 2016.

1988 İnan cezaevi katliamlarında hayatını kaybedenlerin Gurve'deki mezarları 2016'da yok edildikten sonraki görüntü. (Radio Farda)

Taken on September 3, 2016 during the special conference organized to launch a general mobilization demanding justice for victims of the 1988 massacre in Iran.

3 Eylül 2016'da, 1988 katliamında hayatını kaybedenlerin adalet arayışı için harekete geçmek üzere organize edilen özel konferans sırasında çekildi. (Siavosh Hosseini/NurPhoto/Getty Images)

The photo of a grave taken before the Kharavan Cemetery was bulldozed and all the gravestones, trees and other signs were removed in January 2009.

Kharavan Toplu Mezarlığı Ocak 2009'da buldozerle yıkılıp tüm mezar taşları ve ağaçlar yok edilmeden önce çekilmiş bir mezarlık fotoğrafı. (Ja'far Behkish)

of the main pillars of the Islamic government. There were several disenchantments with the existing regime; first of all, ethnic and religious minorities were at unease. Iran, as a multiethnic and multi-religious country, was the homeland of various minority groups. Ethnic minorities, and primarily the political movements of the Kurdish minority such as *Kamala*, struggled against the government of Ayatollah Khomeini during the immediate aftermath of the Islamic Revolution. Kurds as one of the disadvantaged ethnic minorities facing discrimination that curtails their access to daily life requirements and the exercise of their cultural and human rights, continued to experience poverty and marginalization in their provinces, namely Kurdistan, Kermanshah and parts of West Azerbaijan. Politically, Iran's Kurdish minority had criticized the centralization of political life and the absence of measures to ensure the self-governance of the minorities. Kurdish political opposition had autonomist political party programs that were "given credence by the fragmentation of Kurdish territory, community and identity, historical features of the Kurdish community in modern times."² The Baloch people, who live in southeastern Iran bordering Pakistan, was yet another community subjected to different human rights violations. Furthermore, religious minorities were also experiencing severe human rights violations and forms of state violence. Especially the Baha'i movement, a religious minority that was not recognized under the Iranian Constitution, faced severe violence and struggled to practice their religion.³ Not only the political movements of ethnic and religious minorities but also several different political opposition movements were active during the Khomeini government. One of the responses of the government to the works and activities of these movements was the implementation of enforced disappearances.

Patterns of Crime

According to the data of the United Nations Working Group on Enforced Disappearances (WGEID), 541 individuals had been forcibly disappeared in the Islamic Republic of Iran between 1980 and 2015.⁴ Detention incommunicado, arbitrary

² Abbas Vali, "Reflections on Kurdish Society and Politics in Rojhelat: An Overview," in *Kurdish Issues: Essays in Honor of Robert W. Olson*, ed. Michael M. Gunter (Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2016), 308.

³ The constitution of the Islamic Republic of Iran is as follows: "The Iranian Zoroastrians, Jews and Christians are the only recognized minorities who ... are free to perform their own religious rites, and ... act in accordance with their religious regulations." Cited in Paul D. Allen, "The Baha'is of Iran: A Proposal for Enforcement of International Human Rights Standards," *Cornell International Law Journal* 20, no. 2 (1987): 340.

⁴ The government of the Islamic Republic of Iran informed the fate of 19 individuals therefore there are 522 outstanding cases. UN Commission on Human Rights, *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, 10 August 2015, A/HRC/30/38, 27.

abductions, summary executions and torture are widespread practices employed against the opponents of the regime; enforced disappearance on the other hand is neither a symbolic nor the most frequently committed state crime in Iran. Nevertheless, the aftermath of the disappearances, the shield of impunity protecting the perpetrators, the affront to the mourning of the relatives of the disappeared and the systematic desecration and destruction of the mass graves reveal important insights about the state apparatus in Iran.

There are different periods and different forms of enforced disappearances in Iran, however, most of the individuals were disappeared as a result of the mass extrajudicial executions of 1988. After the unsuccessful armed rebellion in July 1988 by the then People's Mojahedin Organization of Iran, an Iraq based political organization that advocated for the downfall of the Islamic regime, several individuals were incarcerated between late July and early September 1988 because of their alleged illegal conducts and affiliations. Already incarcerated prisoners also became targets of enforced disappearance. "Prisoners from across the country were made incommunicado, with no news of them heard for months afterwards. Reports circulated among relatives that prisoners were being executed in groups and buried in unmarked mass graves. Distraught family members searched the cemeteries for signs of freshly dug trenches. Most remain missing to this date."⁵ The data of the WGEID also confirms this information; accordingly, 116 individuals had been forcibly disappeared in 1988 and 136 in 1989.⁶ Most of these individuals were executed by the death committees established throughout the country since the detainees were in different prisons of various provinces and cities, including Ahvaz, Mashhad, Tabriz, Rasht, Qorveh and Sanandaj. Accordingly, several prisoners and sentenced individuals were executed because of their alleged treason to the Islamic Republic of Iran. These individuals, in most of the cases, were the convicted or incarcerated persons serving lengthy prison sentences, often for exercising their rights such as participating in political demonstrations, distributing newspapers and leaflets, and being affiliated with various oppositional political organizations. "Some had been released several years earlier and then re-arrested in the weeks leading to the killings. Others had already completed their sentences but had not been released because they refused to make statements of 'repentance'."⁷

⁵ Amnesty International and Justice for Iran, *Criminal Cover-Up. Iran Destroying Mass Graves of Victims of 1988 Killings* (London: Amnesty International, 2018), 7.

⁶ UN Commission on Human Rights, 2015, 38.

⁷ Amnesty International and Justice for Iran, 7.

Even though novel spates of disappearances occurred at different times, the most crucial event concerning the disappearing was the prison massacre of 1988. It is still unknown how many persons lost their lives during this catastrophe, however, even the most modest estimate is about 4,000 to 5,000. During the 1990s, especially at the end of the 1990s (between 1998 and 2000) when the political scene witnessed a huge competition between the conservative and moderate wings of the state apparatus, several prominent opponents were also disappeared. Illegal detention centers were always operational and became more active during moments of the rise of mass political mobilization and public demonstrations. Moreover, throughout the 2000s, disappearances were carried out vis-à-vis different groups including the Kurdish oppositional groups and the Baha'i community as well, however, the immense scale of the 1988 massacre of political prisoners is incomparable with the more recent cases. Nevertheless, it is important to point out that disappearance in Iran is not a crime of a distant past but a very actual phenomenon, tragically revealed by the experiences of the relatives of the disappeared as well.

Legal Situation

Iran has a very peculiar political and legal system. The Supreme Leader, who is not popularly elected and enjoys a practically untouchable political position throughout his lifetime, controls a security apparatus that has the authority to repress domestic political movements and internal dissent. "Citizens who want to run in the elections for the parliament and presidency need their political credentials to be approved by an institution (the Guardians Council) whose members are not popularly accountable. The same institution can also strike down any parliamentary legislation or presidential bill on the grounds that it violates the constitution or Islam."⁸ Güneş Murat Tezcür, an important scholar who scrutinizes the roots and patterns of authoritarianism in Iran, also emphasizes the importance of popular elections and the window of opportunities that the elections open up for the oppositional movements. Instead of understanding the authoritarianism of Iran through the state – society dichotomy, Tezcür offers an alternative explanation focusing on the interconnectedness of the state and society in the Iranian context. Accordingly, the conflict among state actors, the capacity of elections for expanding the societal participation in politics, and the fact that the reformists have also been deeply

⁸ Güneş Murat Tezcür, "Democratic Struggles and Authoritarian Responses in Iran in Comparative Perspective," in *Middle East Authoritarianisms. Governance, Contestation, and Regime Resilience in Syria and Iran*, eds. Steven Heydemann and Reinoud Leenders (Stanford, California: Stanford University Press, 2018), 200 - 208.

embedded in the state apparatus complicates the picture.⁹ In any case, there is a strong political and societal mobilization in Iran that exceeds the over-simplistic explanations of state – society dichotomy and tales of an omnipotent, totalitarian state apparatus.

The constitution of Iran, drafted in 1979 and amended in 1989, guarantees equality of all citizens before the law and recognizes their civil, political, economic and social rights. These rights are granted in line with Islamic principles. Zoroastrians, Jews and Christians are recognized in the constitution as religious minorities with the freedom to perform their own religious ceremonies and rites. Moreover, according to the constitution, citizens have the right to submit petitions to the Majlis, the Parliament of Islamic Republic of Iran. Iran has two co-existing systems of law, the law of Muslim jurists (mujtahids) and the codified positive law. The judiciary is comprised of ordinary, military and revolutionary courts of first instance and appeal courts. The highest court is the Supreme Court which does not have the power to review the constitutionality of laws or the power to hear petitions on violations of human rights since these powers are concentrated in the hands of the Guardians Council and the Majlis, consecutively. Moreover, there is also a Court of Administrative Justice that has the power to investigate complaints, grievances and objections with respect to government officials, organs, and statutes.¹⁰

There is a very strong shield of impunity for the perpetrators of enforced disappearances and extrajudicial executions.

Within this complicated picture, however, some things are very straightforward. There is a very strong shield of impunity for the perpetrators of enforced disappearances and extrajudicial executions. Suffice to say that no Iranian official has been investigated or tried for any of the extrajudicial executions or disappearances committed in the context of the 1988 massacre. According to the most exclusive report on the disappeared and executed of the 1988 massacre drafted by Amnesty International and Justice for Iran, some of the alleged perpetrators continue to hold political office or other influential positions, including in the judiciary and Ministry of Justice.¹¹ In August 2016, a very important recording was released; it was “an audio recording of a meeting in 1988 in which senior officials are heard discussing

⁹ Ibid.

¹⁰ Nafiseh Eivazi, “A Closer Look at the Judicial System of Iran with Emphasis on the Criminal Courts and Honewness of their Practice,” *International Journal Series in Multidisciplinary Research (IJSMR)* 3 (2017): 51.

¹¹ Amnesty International and Justice for Iran, 7.

and defending details of their plans to carry out mass executions. The release of the audio recording triggered a chain of unprecedented reactions from high-level officials, leading them to admit for the first time that the mass killings of 1988 were planned at the highest levels of the establishment.”¹² However, the shield of impunity still remained intact in Iran.

Representatives of the Islamic Republic of Iran held occasional meetings with the WGEID and provided information on the cases of 12 disappeared persons in total. Mostly, they emphasized the difficulties encountered by the government such as the similarity of the names, the lack of enough personal information for the identification of the disappeared, and the lack of direct application by the families themselves. To overcome these difficulties, the representatives of the government informed the WGEID that “[...] the Government was encouraging families of the disappeared persons to contact directly the Iranian judiciary system or the recently created Iranian Working Group on Enforced Disappearances and provide them with factual and detailed information.”¹³

Memorialization Efforts

According to the estimates of Justice for Iran, there may be more than 120 locations across Iran that contains the remains of the victims of the 1988 disappearances and killings. “Many grave sites are located in deserted areas inside or in the vicinity of cemeteries; during the 1980s, it was the established practice of the judicial authorities and security officials to bury the bodies of prisoners executed for political reasons in such areas, which they colloquially referred to as ‘damned land’ (la’nat abad).”¹⁴ The examination conducted by Amnesty International and Justice for Iran on the seven confirmed or suspected mass grave sites has revealed that the Iranian authorities have engaged in various actions between 2003 and 2017 in order to desecrate and otherwise damage the sites. These actions include: “bulldozing, hiding the mass graves beneath new, individual burial plots; constructing concrete slabs, buildings or roads over the mass graves; and turning the mass grave sites into rubbish dumps. In at least three cases, the authorities appear to be planning actions that would further damage the mass graves.”¹⁵

¹² Ibid., 8.

¹³ UN Commission on Human Rights, *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, 12 January 1998, E/CN.4/1998/43, <http://www.refworld.org/docid/3b00f53bc.html>.

¹⁴ Amnesty International and Justice for Iran, 9.

¹⁵ Ibid.

This systematic desecration and destruction exposes the limits of the state's approach vis-à-vis any kind of memorialization efforts. Even though the cemeteries in Iran are under the management of municipalities, these mass grave sites are patrolled by security or intelligence officials, and kept under their strict surveillance. In many cases when the relatives of the disappeared were verbally and unofficially informed about the burial place of their loved ones, the families tried to decorate the mass grave sites with memorial messages and hold commemorative gatherings. Thereupon, the burial place was destroyed once again and the relatives were harassed, intimidated and even persecuted. "Amnesty International and Justice for Iran understand that they [Iranian authorities] have consistently destroyed the memorial signs and stones erected by the families, installed security cameras in the area to instill fear, and occasionally directed water over the mass grave sites to create flooding."¹⁶ Repression of the initiatives searching for justice increased after the release of the aforementioned audio recording which retriggered the calls for an inquiry into the 1988 disappearances and killings.

Despite these difficult circumstances, the relatives of the disappeared—comprised mostly of women as is the case across the globe—and human rights activists tried to gather together and struggle for justice, accountability and recognition. Human Rights Activists in Iran (HRAI) was founded in 2006 by a small circle of activists to struggle against human rights violations with particular focus on defending political prisoners. After 2009, as the organization grew, it also attracted the attention of the government, which in turn began to arrest its founders and organizers. Thereupon, HRAI registered itself in the United States of America as a non-profit and charitable organization in 2010 and has since continued its work.¹⁷ Justice for Iran, a London based human rights organization founded in 2010, also struggles to document the human rights violations occurring in the Islamic Republic of Iran. The organization addresses the practice of impunity in Iran and reveals the identity of different perpetrators on its official website; it also publishes thematic reports about various human rights violations.¹⁸

¹⁶ Ibid., 12.

¹⁷ "History," Human Rights Activists in Iran, accessed September 20, 2018, <http://www.hra-iran.org/en/exposure/history>.

¹⁸ "About Us," Justice for Iran, accessed September 20, 2018, <https://justice4iran.org/justice-for-iran-about/>.

Individual Story

MARYAM AKBARI MONFARED

Roghieh and Abdolreza Akbari-Monfared were among the approximately 5,000 political prisoners who were disappeared and executed in the summer of 1988. “Many of these political prisoners had served long prison terms and were waiting to be released. Some, like Abdolreza, had already completed their original sentences but were never released.

In February 2017, 29 years after their disappearance, their sister Maryam Akbari-Monfared asked the UN to help her find the truth about the fate of her loved ones. The Iranian government had verbally informed the family that their children were executed, but has never revealed their place of burial, leading the UN Working Group on Involuntarily and Enforced Disappearances to recognize the two victims as enforced disappeared persons.”¹⁹

Maryam Akbari-Monfared lost three of her brothers and one of her sisters in the 1988 massacre in Iran. Monfared herself was also arrested on December 31, 2009 and was

¹⁹ “ UN body calls on Iran to shed light on fate of disappeared victims of 1988 massacre,” Justice for Iran, accessed September 20, 2018, <https://justice4iran.org/j4iran-activities/un-body-calls-on-iran-to-shed-light-on-fate-of-disappeared-victims-of-1988-massacre/>.

forcibly disappeared for five months. She was kept in solitary confinement during the first 43 days of her detention and interrogated without access to a lawyer. After her trial before the Branch 15 Revolutionary Court in Tehran, she was sentenced to 15 years in prison.

“Even while detained, Maryam Akbari-Monfared campaigns from prison and raises her voice by publishing open letters about prison conditions for women. Also while in prison, she filed a formal complaint demanding truth and justice for her siblings and several thousand political prisoners who were victims of extrajudicial executions in 1988. As a result, she has been threatened with an extended prison sentence and denied medical care.”²⁰ Maryam Akbari Monfared, now in her ninth year of imprisonment, has been detained in several prisons, including Shahr-e Ray, Gohardasht and Evin. She continues to petition the UN bodies about the execution of her brothers and sister, sends letters to foreign ambassadors in Iran about the conditions of women prisoners, and writes to her children about her life in prison.

Selected Bibliography

- Allen, Paul D. “The Baha’is of Iran: A Proposal for Enforcement of International Human Rights Standards.” *Cornell International Law Journal* 20, no. 2 (1987): 338 – 361.
- Amnesty International and Justice for Iran. *Criminal Cover-Up. Iran Destroying Mass Graves of Victims of 1988 Killings*. London: Amnesty International, 2018.
- Amnesty International. “Challenging power: Meet women human rights defenders.” *Wire*, April-June 2018.
- Cohen, Jared. “Iran’s Young Opposition: Youth in Post-Revolutionary Iran.” *SAIS Review of International Affairs* 26, no. 2 (2006): 3 – 16.
- Eivazi, Nafiseh. “A Closer Look at the Judicial System of Iran with Emphasis on the Criminal Courts and Howness of their Practice.” *International Journal Series in Multidisciplinary Research (IJSMR)* 3 (2017): 51 – 60.
- Fathollah-Nejad, Ali. “Why sanctions against Iran are counterproductive: Conflict resolution and state–society relations.” *International Journal* 69, no. 1 (2014): 48 – 65.
- Heydemann, Steven and Reinoud Leenders. “Authoritarian Governance in Syria and Iran. Challenged, Reconfiguring, and Resilient.” In *Middle East Authoritarianisms. Governance, Contestation, and Regime Resilience in Syria and Iran*, edited by Steven Heydemann and Reinoud Leenders, 1 – 35. Stanford, California: Stanford University Press, 2018.
- Tezcür, Güneş Murat. “Democratic Struggles and Authoritarian Responses in Iran in Comparative Perspective.” In *Middle East Authoritarianisms. Governance, Contestation, and Regime Resilience in Syria and Iran*, edited by Steven Heydemann and Reinoud Leenders, 200 – 221. Stanford, California: Stanford University Press, 2018.
- UN Commission on Human Rights, *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, 10 August 2015, A/HRC/30/38.
- Vali, Abbas. “Reflections on Kurdish Society and Politics in Rojhelat: An Overview.” In *Kurdish Issues: Essays in Honor of Robert W. Olson*, edited by Michael M. Gunter, 283 – 314. Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2016.

²⁰ Amnesty International, “Challenging power: Meet women human rights defenders,” *Wire*, April-June 2018, 11.

TURKEY

ŞİLİ'DE
ARJANTİN'DE
ÖTEKİ
ÜLKELERDE
KAYBEDENLER
KAYBETTİ

HÜSEYİN TORAMAN

MASIN O

Looking for justice in times of perpetual conflict: Saturday Mothers and their beloved ones

Hasan Ocak who was tortured to death while he was under custody, is being remembered by his family and friends at his graveyard in Gazi District. -People who lost people, had lost in Argentina, in Chile and in other countries- is written on his grave stone, 2009. Gözaltında işkenceyle kaybedilen Hasan Ocak, Gazi Mahallesi mezarlığında yakınları tarafından anılıyor. 2009. (Nar Photos/Serra Akcan)

Enforced disappearances, in a way, represent different problems that are at the core of democratization efforts in Turkey. On one hand, the struggle of the relatives of the disappeared has created an alternative space of memory that is not only widely known among different segments of the society but also partially recognized by the official authorities. On the other hand, the legal cases related to enforced disappearances, albeit without any concrete results so far, have represented one of the crucial milestones of the legal struggle against impunity. Paradoxically, even the failures of the struggle concerning the recognition of the victims and the breaking of the impunity chain protecting the perpetrators, tell a lot about politics, memory and dealing with the past. Thus, enforced disappearances, which is a state crime committed at the margins of the political space, may represent the most accurate site for observing the paradoxes and zigzags of the democratization process and struggle for human rights in Turkey.

Background

Enforced disappearance is not a recent phenomenon in Turkey; on the contrary, its origins may be traced back to the Armenian Genocide in the early 20th century. On April 24, 1915, which is also recognized as the commencement of the Armenian Genocide, 262 Armenian intellectuals, politicians and notables living in the then capital of the Ottoman Empire, Istanbul, were taken into custody; the fate of most of them still remains unknown. After the establishment of the Republic of Turkey, during the 1930s and afterwards, the state continued to use the strategy of enforced disappearance selectively and *if deemed necessary*. One of the most prominent writers of Turkey for instance, Sabahattin Ali, who recently became extremely well-known with the sudden boost of his modern classic *Madonna in a Fur Coat*, was also executed while passing the Bulgarian border, allegedly by a man who was helping him leave the country.

Other singular cases may also be cited apart from Sabahattin Ali, however, the systematic implementation of enforced disappearances begins with the September 12, 1980 coup d'état, which had a tremendous effect on the political climate of Turkey. Some significant events and figures may help to understand the decisive impact of this military intervention: Following the coup, the Grand National Assembly of Turkey was closed down; the constitution was abolished; political parties, trade unions and several other institutions were closed down and their properties were confiscated; 650,000 people were detained; 230,000 people were tried; 517 people were sentenced to the death penalty, 50 of these sentences were executed; 14,000 people were deprived

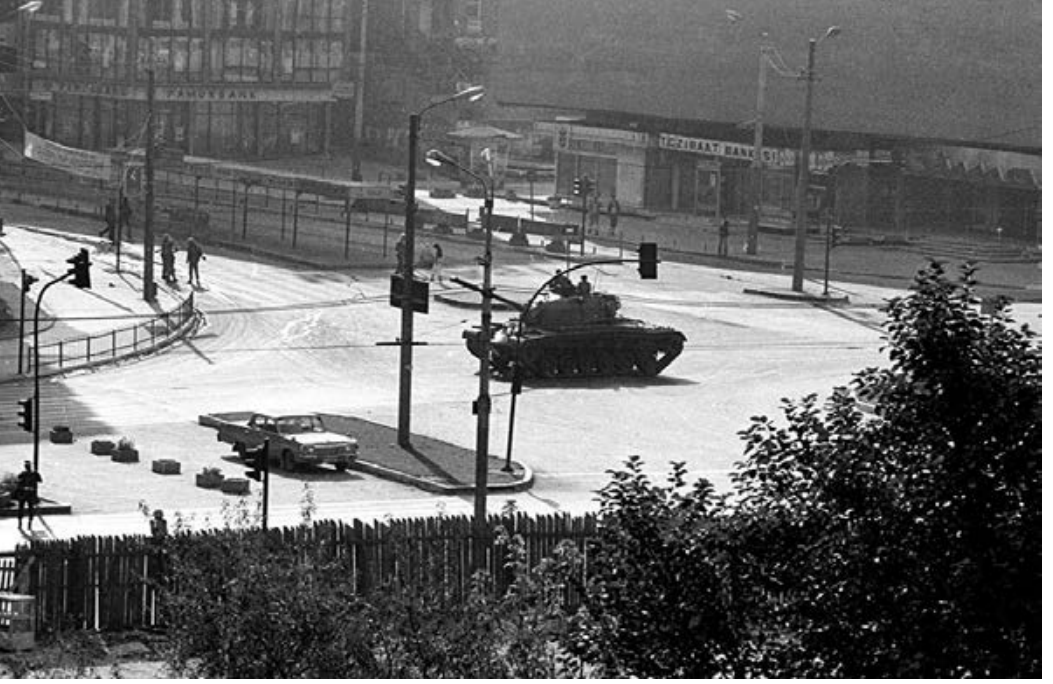
Armenian Genocide. An Armenian woman forced to march in the desert carrying her child.

Ermeni Soykırımı. Kucağında çocuğuyla çölde yürümeye zorlanan Ermeni bir kadın. (OPB.ORG)

of citizenship rights; 171 people were documented to have been killed by torture; and a total of 299 people died in prisons.¹ The broader political consequences of the coup were the consolidation of a permanent control over the society, the establishment of a monistic political structure based on Turkish nationalism, and an ultra-militarized political atmosphere. Also, for the first time, enforced disappearances started to be used in a more structured manner as an official state strategy; several dissidents of the junta regime including students, workers, journalists, trade unionists and militants of the radical/armed leftist movements were forcibly disappeared.

However, one of the most important outcomes of the 1980 coup, namely the Kurdish conflict, later on became the main field where enforced disappearances were systematically and extensively implemented by the official forces and paramilitary groups. Commenced in 1984 and intensified during the 1990s, the armed conflict between the Turkish Armed Forces (TSK) and Partiya Karkerên Kurdistan (PKK) with its broader political outcomes created the need for a novel repertoire of state

¹ "Rakamlarla 12 Eylül Darbesi," [The September 12 coup in numbers] NTV online, last modified September 11, 2009, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/rakamlarla-12-eylul-darbesi,ZMq1kGJuR02pAYJn18vjaQ>.

Kızılay, Ankara's main square, a few hours after the coup d'etat on September 12, 1980.
12 Eylül 1980 askeri darbesinden birkaç saat sonra Ankara Kızılay Meydanı. (BROADSHEET.IE)

372nd week of Saturday Mothers meetings in Diyarbakır.
Diyarbakır'da Cumartesi Anneleri adalet nöbetlerinin 372. haftası. (DEMOKRATHABER.COM)

Hasan Ocak's mother Emine Ocak during Saturday Mothers' 678th sit-in at Galatasaray Square, Istanbul. March 24, 2018. // Cumartesi Anneleri'nin İstanbul Galatasaray Meydanı'ndaki 678. buluşmasında Hasan Ocak'ın annesi Emine Ocak. 24 Mart 2018.

*Saturday Mothers, Galatasaray Square, İstanbul.
Cumartesi Anneleri, Galatasaray Meydanı, İstanbul. (Veysi Altay)*

violence during the 1990s. These political outcomes were: a significant political mobilization around the Kurdish political movement; the popularization of the political demands of PKK among some segments of the Kurdish society; constantly increasing participation in the guerilla forces as well as the establishment of political parties, newspapers, civil society organizations by the Kurdish movement. In 1993, the National Security Council declared a new security strategy entitled "Territorial Dominance and the Expulsion of the PKK from the Region" and more "brave" methods of counter-insurgency began to be implemented in the Kurdish region. There was a visible increase in the numbers and prevalence of the forced evacuation of villages and other settlements, extrajudicial and arbitrary executions, and enforced disappearances after this new strategy for territorial dominance was put in practice as a response to the sovereignty crisis of the official state ideology.

Patterns of Crime

The forcibly disappeared fall under three main categories in Turkey: those who were disappeared early on comprise of students, workers, trade unionists, most of whom were militants of the radical/armed leftist organizations and were disappeared during the 1980s and early 1990s; the group of local Kurdish spokespersons comprises of journalists, politicians, activists, lawyers and human rights defenders, who represented the mobilization around the Kurdish political movement; and the third group comprises of every citizen living in the Kurdish region who was accused of logistically supporting the PKK or being a member of the *militia* organization. It should be noted that the third category is the most crowded one. The exact number of the forcibly disappeared is yet unknown; however, according to the estimates of Hakikat Adalet Hafiza Merkezi (Truth Justice Memory Center) based on an evaluation of the data compiled from a number of human rights organizations, a total of 1,353 individuals have been forcibly disappeared, mostly after 1993 and pre-dominantly in the Kurdish region, the south eastern part of Turkey.

The perpetrators of the crime are mostly the Gendarmerie Intelligence and Counterterrorism Units (JITEM) positioned throughout the Kurdish region as counter-insurgency teams that collect information and organize operations; they are comprised of army officers, police members, village guards (paramilitary groups armed by the state and ascribed a duty to partake in the struggle against the PKK) and repentants (former members of the PKK who fight alongside the paramilitary forces after acquiring official legal protection by providing information on the inner structure, relations and logistical connections of the PKK). These groups, for the

most part, took persons into custody in a formal manner, in front of eyewitnesses (family members, neighbors, colleagues, or friends) and from their homes, workplaces, bazaars or other such public places where there were several other individuals who witnessed the event.

Another important component of the crime is that different individuals, who claim to be state officials, or closely related/in good relations with JITEM teams or other official bodies, have asked for money from the families of the disappeared. Typically, unknown individuals contact the families, mostly through a phone call, and tell them that they have information concerning the whereabouts of the forcibly disappeared which they would share in exchange for money. Again, typically, most of the families have strained themselves and did everything they could to gather this sum of money and give it to the unknown individual. However, unfortunately, they have almost never found the remains of their loved ones even after this tragic trade.

Last but not least, the continued absence of the bodies/remains of the disappeared is striking. Based on the data of Hafıza Merkezi, out of the 486 people whose enforced disappearance have been verified by the same organization, the bodies of 277 of them are still missing as of July 2017.² Except for a very small minority, the bodies/remains of the disappeared that have been found were not properly delivered to the families but mostly discovered by the efforts of the relatives themselves. These bodies, bearing severe traces of torture and ill treatment, were found mostly by the roadsides, in unused lands outside the villages, wastelands near the military zones, water wells, cesspools, and construction sites.³

The 1990s, in other words, meant a period of total impunity.

Legal Situation

None of the official perpetrators involved in enforced disappearances were tried and convicted during the 1990s or in the early 2000s. Relatives of the disappeared wrote petitions systematically and received several types of ineffectual responses: most prosecutors did not accept the petitions on various pretexts; among the ones who did

² “Zorla Kaybedilenler,” [Enforced Disappearances] Zorla Kaybedilenler Veri Tabanı, [Database on Enforced Disappearances] accessed July 4, 2017, <http://www.zorlakaybetmeler.org/victims.php>.

³ Head of the Human Rights Association (IHD) Mardin Branch Erdal Kuzu confirms the same information concerning the bodies of the forcibly disappeared. Erdal Kuzu, interview by Pelin Tan, “Arazinin Altı ve Şeyler. Mardin ve Çevresi Faili Meçhul Araştırma Süreci,” [Under the Ground and Things. Mardin and Vicinity, Perpetrator Unknown Research Process] *Jiyan*, last modified April 13, 2015, <https://medium.com/jiyaninsesi/arazinin-alti-ve-seyler-mardin-ve-cevresi-faili-meçhul-araştırma-süreci-41db6ef09bf6>.

accept the submission of petitions almost none started an investigation; some of them underlined their own weakness over the military officers, while yet others threatened the relative of the disappeared.⁴ The 1990s, in other words, meant a period of total impunity.

The situation at the European Court of Human Rights (ECtHR) was completely different. Although a very small number of the families of the forcibly disappeared were able to take their complaints to the ECtHR, in its inquiry, the ECtHR determined that the official authorities were unwilling to investigate enforced disappearances and found that there was no access to legal remedies in Turkey.⁵ The most consequential cases brought before the ECtHR were *Kurt v. Turkey*, *Cakici v. Turkey*, *Timurtaş v. Turkey*, *Orhan v. Turkey* and *İpek v. Turkey*. It may be argued that the reasoning of ECtHR concerning enforced disappearances was shaped and transformed by the cases of Turkey (and consequently of Chechnya/Russian Federation) and culminated in an important case law on the distinctive features of enforced disappearances. Elements of this case law includes issues such as evidences of involvement of the state actors; establishing the death of a victim whose body has not been found; the interpretation of the time that has elapsed since the victim's abduction/detention; the context in which the disappearance has occurred; the burden of proof and the determination of a *prima facie* violation of Article 2, Right to Life. Especially the *Timurtaş* case is crucial, for in this case the ECtHR argued that the requisite standard of proof beyond reasonable doubt might be satisfied by "the coexistence of sufficiently strong, clear and concordant inferences or of similar un rebutted presumptions of fact," if these are based on concrete elements. This decision became a milestone not only for the enforced disappearance cases of Turkey but also for the cases of Chechnya/Russian Federation as well, for it showed the court's manner of reasoning for determining state responsibility. According to the studies of Hafıza Merkezi, the Republic of Turkey was found responsible in 87 percent of the enforced disappearance cases before the ECtHR.

⁴ Özgür Sevgi Göral, " Enforced Disappearance and Forced Migration in the Context of Kurdish Conflict: Loss, Mourning and Politics at the Margin" (dissertation, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS), 2017), 129.

⁵ Analysis of legal data by Hafıza Merkezi based on 133 files before the ECtHR. "The conduct of the Judiciary, Analysis Results in Brief," Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, accessed December 2, 2015, <http://hakikatadalethafiza.org/en/about-hafiza-merkezi/how-do-we-work/main-findings-of-the-legal-studies-program/>. One striking feature of the rulings of the ECtHR is that the court never accepted the claim of ethnical discrimination against the Kurdish citizens even though this claim was made several times by the complainant parties. In other words, the court never accepted the claim of breach of Article 14 (Prohibition of Discrimination) of the European Convention on Human Rights.

In 2007, after the commencement of two high-profile cases, namely the Ergenekon and Balyoz investigations in which several important military officers were tried in domestic courts on charges of organizing a coup d'état, the state crimes of the 1990s became an issue of legal and political debate in Turkey. Since the army officers on trial were also involved in the crimes committed in the Kurdish region during the 1990s, separate criminal cases were launched in relation to the criminal activities of military actors and paramilitary groups. These army officers were the most senior members of the Turkish military ever to stand trial specifically for gross violations of human rights committed during the thirty years of the Kurdish conflict. In a total of 10 crucial cases,⁶ army officers, village guards, groups of repentants and members of police forces have been tried for their involvement and complicity in the crime of enforced disappearances. Initially, the hearings were held with the accelerated procedure, all the defendants were incarcerated due to the seriousness of the crimes and the initial indictments asked for severe punishments for the defendants. Moreover, an open negotiation process was commenced in 2013 between the state and Abdullah Öcalan, the incarcerated leader of the PKK, which also strengthened the optimistic expectations from these court cases.

However, the optimistic expectations were not realized. With the failure of the peace process and the resurgence of the armed conflict, the trajectory of the cases altered radically. The cases were transferred to remote towns due to “security reasons”; in most of the cases the panel of judges and prosecutors were changed several times; the defendants were released one by one considering their extensive period of incarceration. As of the date of this publication, five of these cases have ended with the acquittal of all the defendants, while the defendants of the remaining five cases are waiting for their acquittal.

Memorialization Efforts

The most important memorialization effort concerning the forcibly disappeared is the initiative of Saturday Mothers/Persons, which held its first sit-in on May 27, 1995 at Galatasaray Square, one of the most crowded sites in the Beyoğlu district of Istanbul. This first sit-in was organized in the aftermath of a series of events

⁶ For the names and legal content of the cases as well as detailed information including monitoring reports on their outcomes, see: “Cases,” Perpetrator Not-Unknown, accessed July 4, 2018, <http://failibelli.org/en/all-lawsuits/>.

including the discovery of the tortured body of the forcibly disappeared Hasan Ocak⁷ in a common grave. During their search for Hasan Ocak, his relatives and human rights activists, mainly from the Human Rights Association (IHD), found—by mere coincidence—some documents in the registers of the Forensic Medicine Institute referring to yet another forcibly disappeared, Rıdvan Karakoç.⁸ Finally, Ayşenur Şimşek,⁹ a pharmacist, activist and one of the founders of the newly established health workers union Sağlık-Sen (Union of Health and Social Workers), who was taken into police custody, was found dead on January 24, 1995. Deeply affected by these events and inspired by *Madres de Plaza de Mayo* in Argentina, and with the initiative of Hasan Ocak's family, the human rights defenders and families of the disappeared began to gather at the Galatasaray Square every Saturday at 12 pm and sit silently with the photographs of their loved ones in their hands, demanding to know what happened to the disappeared and to have those responsible tried in the courts of law. The silent vigil was held every Saturday, at the same hour, at the same place, occasionally with red carnations in their hands, but without any slogans, solely bearing the photographs, stories of the disappeared; at the end of each sit-in, a press statement was read emphasizing their demand for truth and for justice to be done for the crime of enforced disappearance that was carried out systematically for years. Despite the police violence against the sit-ins and the constant oppression of its participants in the form of detentions, torture and beatings, this silent demonstration continued for 200 weeks. The sit-ins had a broader effect as well; for instance, Sezen Aksu, one of the most acclaimed and popular singers of Turkey, wrote a song for the Saturday Mothers named "The Ballad of Saturday," and a recording of this song was distributed as a supplement of the popular weekly magazine *Aktüel*.¹⁰

Despite this powerful effect, however, the sit-ins were discontinued on March 13, 1999 by the families of the disappeared due to the constant ill treatment and severe oppression they were subjected to. Maside Ocak, sister of Hasan Ocak, said that the families were not terminating but only suspending their sit-ins, and declared: "For

⁷ For more information about Hasan Ocak's case, see: "Hasan Ocak'ın Zorla Kaybedilmesi," [Enforced Disappearance of Hasan Ocak] Zorla Kaybedilenler Veri Tabanı, [Database on Enforced Disappearances] accessed 5 June 2018, <http://www.zorlakaybetmeler.org/event.php?id=HAH/event/150>.

⁸ For more information about Rıdvan Karakoç's case, see: "Rıdvan Karakoç'un Zorla Kaybedilmesi," [Enforced Disappearance of Rıdvan Karakoç] Zorla Kaybedilenler Veri Tabanı, [Database on Enforced Disappearances] <http://www.zorlakaybetmeler.org/event.php?id=HAH/event/66>.

⁹ For more information about Ayşenur Şimşek's case, see: "Ayşenur Şimşek'in Zorla Kaybedilmesi," [Enforced Disappearance of Ayşenur Şimşek] Zorla Kaybedilenler Veri Tabanı, [Database on Enforced Disappearances] accessed 5 June 2018, <http://www.zorlakaybetmeler.org/event.php?id=HAH/event/111>.

¹⁰ "Cumartesi Türküsü," *Wikipedi*, accessed February 7, 2016, https://tr.wikipedia.org/wiki/Cumartesi_Türküsü.

us, every place is another Galatasaray Square; we will continue the search for our disappeared relatives.”¹¹ After the indictment of the Ergenekon case was drafted, the Saturday Mothers/Persons sit-ins recommenced on January 31, 2009. This time, the main demand of the sit-ins was the expansion of the scope of the Ergenekon case so as to include also the crime of enforced disappearance, because the persons responsible for enforced disappearances were now on trial as part of the Ergenekon investigation. The new round of sit-ins was, therefore, initiated by a concrete demand for accountability and justice. Moreover, the sit-ins were now taking place also in Kurdish cities such as Diyarbakır, Batman, Yüksekova and Cizre. It was during this period that the then prime minister of Turkey, Recep Tayyip Erdoğan held a meeting with the relatives of the disappeared and the representatives of the Saturday Mothers/Persons.¹² With the resurgence of the armed conflict, however, the sit-ins in the Kurdish cities were, for the most part, suspended; presently, they continue to be held only in Istanbul and Diyarbakır.

Individual Story

TAHİR ELÇİ

“We do not like you and we ask you to withdraw from the proceedings”

Tahir Elçi was the lawyer of almost all the families of the disappeared and he was the jurist who made a remarkable impact on the criminal cases against the perpetrators of enforced disappearances. He was from Cizre; his work and ceaseless struggle have inspired the work of all human rights defenders, and foremost the lawyers. Among the cases he brought before the ECtHR, the most significant ones were: *Ahmet Özkan and Others v. Turkey*, *Yavuz and Others v. Turkey*, *Cülaz and Others v. Turkey*, *Yakışan and Others v. Turkey*, *Benzer and Others v. Turkey*, *Taniş and Others v. Turkey*, *Yumak and Sadak and Others v. Turkey*.¹³ As the head of the Diyarbakır Bar Association,

¹¹ Maside Ocak, interview by Pelin Tan, “Her kayıp yakını sevdiğinin son sözünü bilmek ister,” [Every relative of the disappeared wants to know the last words of their loved one] Türkiye’den Şiddet Hikayeleri, [Stories of Violence from Turkey] accessed February 15, 2016, <http://www.siddethikayeleri.com/portfolio/her-kayip-yakini-sevdiginin-son-sozunu-bilmek-ister/#.V5IaDlccA0Q>.

¹² “Erdoğan, Cumartesi Anneleri ile Görüştü,” [Erdoğan met with the Saturday Mothers] *Hürriyet* online, last modified February 5, 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-cumartesi-anneleri-ile-gorustu-16945633>. The ones who participated at the meeting were: Berfo Kırbayır (relative of Cemil Kırbayır), Elmas Eren (relative of Hayrettin Eren), Erdoğan Alpsoy (relative of Kasım Alpsoy), Hediye Coşkun (relative of Abdurrahman Coşkun), Hasan Karakoç (relative of Rıdvan Karakoç), Hüseyin Ocak (relative of Hasan Ocak), Serpil Taşkaya (relative of Hüseyin Taşkaya), Kiraz Şahin (relative of İsmail Şahin), Zeycan Yedigöl (relative of Nurettin Yedigöl), Kadriye Ceylan (relative of Tolga Ceylan), Hanife Yıldız (relative of Murat Yıldız) and Hanım Tosun (relative of Fehmi Tosun).

¹³ For further details on these cases see: “1 Year Without Elçi,” Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, December 5, 2016, <http://hakikatadalethafiza.org/en/1-year-without-tahir-elci/>.

Thousands of people joined Tahir Elçi's funeral in Diyarbakır, November 29, 2015. // Tahir Elçi'nin Diyarbakır'daki cenaze törenine binlerce kişi katıldı, 29 Kasım 2015. (Nar Photos/Aylin Kızıl)

Tahir Elçi attended a very popular television program “Tarafsız Bölge” aired on CNN Turk on October 15, 2015. In this TV program, he stated that he did not define the PKK as a terrorist organization. After this statement, he was targeted by several TV programs and newspapers of the mainstream media, and his statement also resulted in a criminal case against him. On November 28, 2015, he was killed in broad daylight at the foot of a historic mosque (Dört Ayaklı Minare - Four-Pillared Minaret) where he was reading a press statement protesting the ongoing armed conflict in the urban spaces of Diyarbakır and the devastation it brought to the historical heritage of the old city of Sur and in particular to the Four-Pillared Minaret. The perpetrators are still unknown; the impunity that he fought against his entire life is now protecting his assassins.

With the resurgence of the armed conflict, the courts had begun to end the prosecutions of enforced disappearance cases with decisions of acquittal for the perpetrators. Therefore, Tahir Elçi was relatively restless during the hearing of the Lice Case—the last one right before his assassination—because despite his ceaseless efforts and optimism stemming from his meticulous legal work, the court had refused his demand to have the defendants face the court. Elçi was known for his kindness

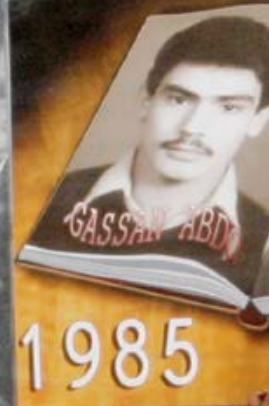
and calm attitude during the trials, however, after hearing that his demand was not met, perhaps for the first time in his life, he told the presiding judge, “we do not like you and we ask you to withdraw from the proceedings”. “...That judge was not present in the [next] hearing following his death. During that hearing, the courtroom was jam-packed with all the victims carrying photos of Tahir Elçi. His photo was placed on the seat where he normally sat, and the statement he made in that former hearing was re-read by the lawyers of the victims. Later the court board gave a brief recess to assess the request to bring the defendant before court. Just as the judges returned to announce their judgment, a dove entered the courtroom through one of the open windows. Amazed at the sight, the victims almost believed that it was Tahir Elçi coming to listen to the decision. While the panel of judges announced their decision to indeed bring the defendant before court, the dove tweeted. Then, flapping its wings, it flew out the window. Everyone thought that the tweets, surely, must have signified the approval of he who never missed a hearing, that of Tahir Elçi.”¹⁴

Selected Bibliography

- Ahıska, Meltem. “Counter-Movement, Space and Politics: How the Saturday Mothers of Turkey Make Enforced Disappearances Visible.” In *Space and the Memories of Violence. Landscapes of Erasure, Disappearance and Exception*, edited by Estela Schindel and Pamela Colombo, 162-175. New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Ahıska, Meltem. “Kayıp Annelerinin Şiddete Tanıklığı / The Mothers of the Disappeared, Witnesses to Violence.” *Amargin*, no. 2 (2006): 22-24.
- Alpkaya, Gökçen. “Kayıplar Sorunu ve Türkiye.” [The Issue of Disappearances and Turkey] *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 50, no. 3-4 (1995): 31-65.
- Alpkaya, Gökçen, İlkem Altıntaş, Öznur Sevdiren, and Emel Ataktürk Sevimli. *Enforced Disappearances and the Conduct of the Judiciary*. Istanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2013.
- Çalı, Başak. “The Logics of Supranational Human Rights Litigation, Official Acknowledgment, and Human Rights Reform: The Southeast Turkey Cases before the European Court of Human Rights, 1996–2006.” *Law & Social Inquiry* 35, no. 2 (2010): 311–337.
- Göral, Özgür Sevgi, Ayhan Işık and Özlem Kaya. *Unspoken Truth: Enforced Disappearances*. Istanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2013.
- Göral, Özgür Sevgi. *Enforced Disappearance and Forced Migration in the Context of Kurdish Conflict: Loss, Mourning and Politics at the Margin*. Unpublished PhD thesis, École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2017.
- Human Rights Watch, September 2012. “Time for Justice. Ending Impunity for Killings and Disappearances in 1990s Turkey.” Accessed July 4, 2018. <https://www.hrw.org/report/2012/09/03/time-justice/ending-impunity-killings-and-disappearances-1990s-turkey>.
- Kaya, Özlem and Hatice Bozkurt. *Holding up the Photograph. Experiences of the Women Whose Husbands were Forcibly Disappeared*. Istanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014.
- Elçi, Tahir. “Yakın Geçmişte İnsan Haklarının Ağır İhlallerini Soruşturma(ma) Sorunu.” [The Problem of (Not) Investigating Severe Violations of Human Rights in the Recent Past] In *Geçmişle Yüzleşme ve Mevcut Davalar*, edited by Levent Pişkin, 10-14. [Confronting the Past and Existing Court Cases] Istanbul: TESEV, 2012.
- Keskin, Eren. “Türk Ceza Kanunu’nda İnsanlığa Karşı Suçlar.” [Crimes Against Humanity in the Turkish Penal Code] Interview by Levent Pişkin. In *Geçmişle Yüzleşme ve Mevcut Davalar*, edited by Levent Pişkin, 24-27. Istanbul: TESEV, 2012.

¹⁴ Şiyar Kaymaz, “Two Years Since Tahir Elçi Left Us,” Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, November 2, 2017, <http://hakikatadalethafiza.org/en/siyar-kaymaz-soon-to-be-2-years/>.

LEBANON

A photo from "The Disappeared and Missing in Lebanon through the Lense of a New Generation" exhibition led by ACT (Act for the Disappeared) in 2012, showing work produced by youth from Lebanese high schools.

ACT tarafından yürütölen, Lübnan'daki lise öğrencilerinin ürettiği çalışmaları gösteren "Yeni Neslin Gözünden Zorla Kaybedilenler ve Kayıplar" sergisinden bir fotoğraf.

Violent confrontations of the local, sectarian and international actors: “Institutionalized silence” of Lebanon and beyond

Violent confrontations of the local, sectarian and international actors:
"Institutionalized silence" of Lebanon and beyond

An aerial view of the stadium used as an ammunition supply site for the Palestine Liberation Organization during confrontation with the Israeli. // Filistin Kurtuluş Örgütü tarafından İsrail'le çatışmalar esnasında mühimmat ikmal tesisi olarak kullanılan stadyumun havadan görünüşü.

Following a long-lasting armed conflict and the tragic persistence of violence and serious human rights violations in its aftermath, Lebanon had to deal with a fragmented, violent and suppressed past. The lack of a structured transitional period, the long-lasting military and political interventions of its bordering neighbors, the continuous political instability and the dramatic tenacity of violence after the civil war constituted a difficult situation. Moreover, the complicated identities of the perpetrators, ranging from domestic military and paramilitary actors of different sects to neighboring states and their local proxies, made the issue of dealing with the past extremely sensitive. The "institutionalized silence"—a notion used by the social scientist Iosif Kovras to describe the Lebanese case—remained intact for several decades.¹ Despite various and continuing difficulties and complexities, the situation seemed relatively promising during the post-2005 momentum owing to the relentless struggles of both the families of the disappeared and the domestic non-governmental organizations, as well as the persistence of different international institutions. Novel forms of alliances and new types of activism, it seems, created an expectant

¹ Iosif Kovras, "Institutionalized Silences for the Missing in Lebanon," in *Grassroots Activism and the Evolution of Transitional Justice, The Families of the Disappeared* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 129-154.

momentum for tackling the question of the disappeared and dealing with the tragic past of Lebanon in the context of the post-2005 momentum. Although this optimistic momentum has changed nowadays, we believe that an assessment of the efforts that made such an expectant atmosphere possible is still relevant.²

Background

The Lebanese armed conflict, lasting from 1975 to 1990, occurred as a consequence of several conflicts between different religious/sectarian and nationalistic/ethno-political identities. Needless to say, different political affiliations also intensified the contentions. Increased political and social tensions between the Christian and Muslim communities of Lebanon were complemented by an escalated internal power struggle among the political leaders of these communities. The long-lasting issue of power sharing between Christian and Muslim societies was further complicated with the rising influence of Palestinian armed groups.³ The internal violence coupled with the military interventions of Lebanon's two neighboring countries, namely Israel and Syria; the rising influence of the armed Palestinian groups in Lebanon such as the Palestinian Liberation Organization; the interference of other regional actors such as Iran, Iraq and Saudi Arabia, and finally the interventions of international actors such as France and the United States of America led to the bloodshed of the civil war and its violent aftermath.

During the war, while the radical Christian militants mobilized to protect the political status quo, the oppositional Muslims and members of the political left sympathetic to the struggle of the Palestinians mobilized to change the existing system which was interpreted as unfair to the Muslim community; and hundreds of militant groups engaged in a heated armed conflict.⁴ Pogroms, massacres, extrajudicial executions, forced displacements, abductions and enforced disappearances were systematically used by all parties as war strategies and resulted in the death of an estimated 144,240 people. The country's infrastructure and public services were destroyed, the economy completely collapsed and the political system along with its institutions became

² Several reasons may be cited for the negative change in the optimistic post-2005 momentum such as the economic crisis, infrastructure crisis, excessive corruption in the political sphere and the Syrian refugee crisis, which have relegated the issue of enforced disappearances to the back burner. And unfortunately, apart from the families themselves, there does not seem to be any community or activist movement to address the issue either. Still, it is important to expose the factors and the conditions that made the post-2005 momentum possible.

³ According to the records of the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA), Lebanon hosts an estimated 447,000 Palestinian refugees, see: International Center for Transitional Justice, *Living with the Shadows of the Past. The Impact of Disappearance on Wives of the Missing in Lebanon* (Beirut: ICTJ, 2015), 5.

⁴ Kovras, 133.

Karantina, one of the neighborhoods that witnessed violent incidents marking the first years of the Lebanese civil war. Beirut, January 18, 1976.

Lübnan İç Savaşı'nın ilk yıllarının en şiddetli yaşandığı bölgelerden Karantina. Beyrut, 18 Ocak 1976.
(Françoise Demulder)

Relatives of persons missing during the Lebanese civil war gather in Beirut on April 13, 2009 to mark the 34th anniversary of the outbreak of the war.

Lübnan İç Savaşı sırasında kaybedilenlerin yakınları, savaşın başlangıcının 34. yılına işaret eden 13 Nisan 2009'da Beyrut'ta bir araya geldi. (AFP/Ramzi Haidar)

*Thousands of missing faces.
Binlerce kayıbın portresi. (AP)*

A photo from "The Disappeared and Missing in Lebanon through the Lense of a New Generation" exhibition led by ACT (Act for the Disappeared) in 2012, showing work produced by youth from Lebanese high schools. ACT tarafından yürütülen, Lübnan'daki lise öğrencilerinin ürettiği çalışmalarını gösteren "Yeni Neslin Gözünden Zorla Kaybedilenler ve Kayıplar" sergisinden bir fotoğraf.

entirely useless during the war. Approximately 75 percent of the Lebanese citizens reported that they have personally experienced the armed conflict.⁵ During the first two years of the war, between 1975 and 1977, kidnapping and abductions were widespread, which in most cases resulted in the disappearance of the victims.⁶

With the intervention of Syria and Israel, both neighbors of Lebanon and both occupying a part of the Lebanese territory, the patterns of the abductions and enforced disappearances changed in the early 1980s. During the war, hundreds of Palestinians and Lebanese Muslims as well as members of the political left in Lebanon disappeared into Israeli detention.⁷ Moreover, the Syrian factor also complicated the picture: Syria not only directly occupied Lebanon and became one of the major actors of the civil war through its local proxies, but also continued its presence long after the end of the war. During the period of Pax-Syriana,⁸ "From 1990 until 2005, in tandem with previous forms of disappearances which did not abate, a new pattern emerged; massive waves of abductions of Lebanese were carried out by groups controlled by Hezbollah, with victims transferred to Syrian prisons."⁹ The fifteen years of war and its violent aftermath, therefore, created a complicated and complex composite of victims, perpetrators, accomplices and patterns, which affected the Lebanese society deeply by propagating strong feelings of fear, insecurity and loss.

Patterns of Crime

According to a report of the Lebanese government, it is estimated that 17,415 persons were missing or disappeared in Lebanon during the war.¹⁰ Lynn Maalouf, a renowned human rights activist in Lebanon, however, finds this number overstated; according to her, the number would be downsized with a thorough documentation effort since this figure is based on the reports of the relatives to the police only, without

⁵ ICTJ 2015, 5.

⁶ Lynn Maalouf, "Enforced Disappearances in Lebanon: A Nation's Unyielding Legacy," Report drafted for the non-governmental organization Act for the Disappeared, Beirut, 2009, http://www.actforthedisappeared.com/sites/default/files/Resource%20Documents/Article_LynnMaalouf_ENG_0.pdf.

⁷ Kovras, 134. The Israeli army withdrew from its 22-year long occupation of southern Lebanon in May 2000.

⁸ "In May 1991 Lebanon and Syria signed the Treaty of Brotherhood, Cooperation and Coordination, and four months later, the Defense and Security Agreement, thus in effect setting the stage for what many took to calling the Pax Syriana in the ensuing years. This stage was marked by increasing repression of institutions and people who opposed the status quo, until 2005 when the Syrian Army withdrew." International Center for Transitional Justice, *Lebanon's Legacy of Political Violence. A Mapping of Serious Violations of International Human Rights and Humanitarian Law in Lebanon, 1975-2008* (Beirut: ICTJ, 2013), 77.

⁹ Kovras, 135.

¹⁰ ICTJ 2013, 70.

any investigative follow-up.¹¹ As underlined above, all parties of the war, including the Lebanese army, Lebanese militias, Syrian forces and their local proxies, Israeli forces and their local proxies, were involved in enforced disappearances, which were often perpetrated in coordination between these groups. “Victims—most of whom were civilians—were abducted at checkpoints, as well as taken from their homes or from the streets. They were abducted for a variety of reasons: in exchange for other prisoners; for money or for revenge; and, some observers contend, for the very purpose of creating internal displacement that separated people along sectarian lines.”¹²

Enforced disappearances did not solely occur in the form of abductions, many individuals were disappeared as a result of mass killings, pogroms and other forms of armed conflict and were buried in mass graves. According to unofficial reports, some of the disappeared were later thrown into the sea. Since there has been no official transition period, or mechanisms of transitional justice, or politics of dealing with the past, there is no accurate data on the profile of the forcibly disappeared, but according to an extensive research conducted by the International Committee of the Red Cross (ICRC) based on a 324 family sample, virtually all missing people were men and a majority were young when they disappeared.¹³ Again, according to the same data, approximately half of the disappeared were married and therefore left behind a wife and often children. Mostly, they were the breadwinners of the family and 72 percent were employed at the time of their disappearances. Last but not least, according to their families, most of them, 82 percent, were civilians and only 16 percent were combatants.

Lynn Maalouf categorizes the forcibly disappeared into three groups:

- 1- Individuals disappeared by Lebanese or Palestinian militias, security agencies, or the Lebanese army (these, however, were also at times affiliated with Israeli or Syrian forces and may have transferred victims to them). Many of these are assumed dead.
- 2- Individuals taken by the Syrian army or its local allies. Many relatives still hold the hope that some of these are still alive in Syrian prisons, and as a result the victims are often described as “detainees” rather than missing or

¹¹ Maalouf.

¹² Ibid.

¹³ International Committee of the Red Cross, *The Families of People Missing in Connection with the Armed Conflicts that have Occurred in Lebanon since 1975* (Beirut: ICRC, 2013), 8. “The average age was 28, but there was a statistical ‘peak’ at 18 years: one quarter of those missing were 18 years old at the time of their disappearance.”

disappeared.

3-Individuals taken by the Israeli army or its now dismantled ally, the South Lebanon Army.¹⁴

This categorization is crucial for understanding the differentiated demands of the relatives of the disappeared and the different organizations they have founded to disseminate and advocate for these demands. The initial phase of the conflict saw abductions by all armed groups targeting individuals on the basis of religious or national identities in order to instill fear among communities and provoke revenge attacks. In the 1980s, in addition to armed groups, the Syrian, Lebanese and Israeli armies were also arbitrarily detaining and forcibly disappearing individuals, targeting mainly the political and military opponents. Between 1982 and 1983 more than 2,000 individuals are believed to have been abducted by militias or were taken prisoner by the Lebanese army after the Israeli invasion; hundreds were taken prisoner by Israeli forces and transferred to Israel.¹⁵ Following the Syrian occupation and domination, the Syrian forces and their local proxies abducted hundreds of individuals, both during and after the civil war. According to Amnesty International, these cases are of a complex nature because such detentions are rarely acknowledged by Lebanese or Syrian authorities and the inquiries made by the relatives of the disappeared to the Lebanese authorities are reportedly met either with denial or indifference.¹⁶ In the 2000s, the release of several abducted Lebanese nationals from Syrian prisons after very long periods of time, raised the families' hopes of finding alive their loved ones who were disappeared by the Syrian forces.¹⁷

These different patterns of the crime as well as the different actors who perpetrated it created a complicated and fragmented situation in terms of addressing the issue of the disappeared. Thus, as a result of such a fragmented situation, dealing with the legacy of the forcibly disappeared became utterly challenging. The existence of different organizations founded by the relatives of the disappeared with different demands, strategies and methods is yet another result of this complicated picture.

¹⁴ Maalouf.

¹⁵ Amnesty International, October 1997, "Lebanon: Human Rights Developments and Violations," accessed November 5, 2017, <https://www.amnesty.org/download/Documents/164000/mde180191997en.pdf>.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Lebanese Center for Human Rights, *Droits Civils et Politiques au Liban en 2012* (Beirut: Lebanese Center for Human Rights, 2012).

Forensics training workshop on missing persons in Lebanon held by ICRC in September 2015.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin Eylül 2015'te Beyrut'ta Lübnan'daki kayıplarla ilgili yürüttüğü Adli Tıp Atölyesi. (ICRC/H. Shaaban)

Legal Situation

After the Taïf Agreement (also known as the National Reconciliation Accord or Document of National Accord) was signed in 1989, which aimed to provide the basis for ending the civil war and returning to political normalcy in Lebanon, important amnesty laws were enacted. However, the return to political normalcy was unfortunately planned to be implemented through an official oblivion and silence. In 1991, a general amnesty law, namely Law 84 was enacted "imposing a blanket amnesty on the prosecution of political crimes, or crimes that have a political aspect, provided they were not committed for personal motive or benefit".¹⁸ The sole exception of this blanket amnesty was the crimes committed against political or religious leaders, which, in a way, created a legal and moral hierarchy among the victims implying that elite victims were more important than ordinary ones.¹⁹ Thus, it increased the legal vacuum surrounding the issue of enforced disappearances. However, different authors also argued that this amnesty is not applicable for the perpetrators of the disappearances since the amnesty law exempts the crimes that were committed

¹⁸ ICTJ 2015, 7.

¹⁹ Kovras, , 140.

(Act of the Disappeared)

after the enactment of the law or deemed to be continuous.²⁰ According to this view, enforced disappearances are outside the scope of this amnesty law since they constitute continuous crimes.

The amnesty law, therefore, was a crucial factor among other equally important factors that constructed the scene of oblivion and silence.

Instead of overemphasizing the role of the amnesty law in the context of Lebanon for the institutionalized silence, one should also take into account other factors as well. Iosif Kovras provides a more nuanced analysis for scrutinizing the root causes of the institutionalized silence of Lebanon rather than explaining it solely through the legal lens of the amnesty law, which in fact, reflects the broader multi-dimensional institutionalized silence that was being established. The reasons for this institutionalized silence are: the absence of a minimum level of security due to the ongoing occupation of Israel and Syria as well as the continuing political instability and violence; the lack of democratization of state institutions, especially the juridical apparatus; and the limited presence of international actors for a very long time. Moreover, Kosif also underlines that the embedded security apparatus of militias and landlords remained intact in Lebanon after the Ta'if Accords and even flourished

²⁰ Maalouf, and ICTJ 2015, 7.

following the “transition”.²¹ The amnesty law, therefore, was a crucial factor among other equally important factors that constructed the scene of oblivion and silence. Iosif Kovras notes that, since the 1980s only approximately 10 families have brought their cases to the court,²² this dramatic data reveals the structural mistrust vis-à-vis the legal mechanisms that goes beyond the amnesty law.

Another important legal regulation concerning the forcibly disappeared is Law 434 enacted in 1991, which allowed the relatives of the disappeared to legally declare the disappeared relative as deceased if they had been missing for over four years. Although Lebanese politicians presented this law as a solution to the matters of inheritance, marriage and other civil rights issues, most of the families refused to use this legal remedy since they did not want to declare the disappeared dead without any proof of death or information about their whereabouts.²³

Memorialization Efforts

Firstly, three official commissions of inquiry established during the 2000s should be assessed since these commissions, although almost all failed and did not have an impact, reflect the official attempts for dealing with the past and addressing the disappearances. The first post-war commission, composed exclusively of high-level security officials with a timeframe of six months, was established in January 2000 to investigate the fate of the missing and kidnapped. The commission declared that family members had to submit their cases to their local police station, including information about the missing person and the conditions of the disappearance, along with the opinion of the station chief regarding the authenticity of the information. The commission looked at approximately 2,000 cases but it is unclear whether it actually conducted investigations into the individual cases that had been submitted; the details of its work were never revealed.²⁴ Moreover, when, as a result of the strategic litigation process and by decision of the Constitutional Court the government had to hand over the commission’s files to the families of the disappeared, it became evident that there were no investigations done into the individual cases, merely the forms were collected from the families. At the end, the

²¹ Kovras, 142-143. “In other words, amnesty is an important obstacle for truth recovery but in this case should not be considered the cause of silence or even the primary challenge to ‘forensic truth’. Instead, it is an epiphenomenon, a symptom of broader problems of instability, the continued use of violence to resolve conflict and the limited consolidation of democratic institutions.”

²² Kovras, 146.

²³ Maalouf.

²⁴ ICTJ 2015, 8.

commission published a short two-and-a-half-page document, which contained no information about the victims, the perpetrators, or the conditions surrounding the disappearances, and presumed all the missing to be dead.²⁵ Considering that five months later, 54 of those presumed dead returned alive from Syrian detention centers, the commission's legitimacy was extremely poor.

The second commission was established in January 2001 with a mandate of focusing especially on those believed to be in Syrian detention centers. Again, its members were high-level security officials but this time representatives of Beirut and Tripoli Bar Associations were also present in the commission. With two extensions, the commission operated for 18 months and investigated a total of 870 cases. Its final report, initially confidential, was released after the Beirut Bar Association published some important parts of it.²⁶ And finally, soon after the Syrian army's withdrawal from Lebanon, a third and joint Syrian-Lebanese commission was established in June 2005 with the purpose of disclosing the fate of those gone missing after being detained in Syrian prisons and detention centers. This bilateral commission, also, did not produce any concrete or significant results and apparently there has been no progress.²⁷

The political pressure, which compelled the Lebanese political nomenclatura to establish these commissions, stems for the most part from the grassroots organizations founded by the relatives of the disappeared. There are three major family organizations in Lebanon: first one is the Committee of the Families of the Kidnapped and Disappeared in Lebanon (the Committee) established in 1982 with the main demand for the exhumation and identification of the missing who are presumed dead. The second one is the Support of Lebanese in Detention and Exile (SOLIDE) established in 1989 with the main goal of securing the release of the detained/ disappeared from Syrian detention centers/prisons. And the third one is the Follow-up Committee for the Support of the Lebanese Detainees in Israeli Prisons established in 1999 with the main demand for the repatriation of the remains of the missing presumed dead in Israel.²⁸ These organizations with different demands, different positions and sometimes competing solutions, still, managed to establish collaborative relationships after years of communication and dialogue, with the crucial support of local non-governmental organizations such as Act for the Disappeared.

²⁵ Kovras, 139.

²⁶ ICTJ 2015, 9.

²⁷ ICTJ 2015, 8.

²⁸ Kovras, 136. For an excellent debate and subtle analysis of the positions and relationships of these organizations see: Kovras, 135-139.

The efforts of these organizations also backed by the International Center for Transitional Justice (ICTJ) attained a concrete legal outcome as well. ICTJ commissioned two Lebanese lawyers to draft a report on strategic litigation and “based on this report’s recommendations, the families of the victims of enforced disappearances (represented by SOLIDE and the Committee) filed two motions in May 2009 before the State Consultative Council, seeking to confirm their right to know, and compensation for the state’s non-disclosure of information (based on the 2000 and 2001 commissions of inquiry undisclosed findings).”²⁹ As a result of this effort, on March 4, 2014, the Lebanese State Council, known as Shura Council, ruled for the annulment of a previous decision that denied the families of the disappeared access to documents of the investigations; this ruling also acknowledged for the first time in Lebanese law “the right to know” the truth.³⁰

Moreover, all these continued efforts were influential in paving the way for several public apologies from different sides. First, in 2008, Abbas Zaki, the first Palestinian ambassador to be appointed to Lebanon, issued a formal apology on behalf of the Palestinian Liberation Organization for the harm they had done during their armed presence in Lebanon. Then, the same year, Lebanese Forces leader Samir Geagea made a similar statement apologizing for the “errors” made during the Lebanese war; however, in this statement he made no acknowledgment of the victims or the violations that had been committed, but rather kept the statement vague and framed his apology as seeking forgiveness from God. And last but not least, the inauguration speech of President Suleiman, again in 2008, represented a change in the official approach of the state as he publicly emphasized his commitment to work hard to release the prisoners and the detainees and also to reveal the fate of the disappeared.³¹

Lynn Maalouf claims that the post-2005 period, following the end of the Syrian presence in Lebanon and the Israeli occupation that had ended five years earlier, created a new momentum for civil society at large, including the activists and advocates for confronting the past and the issue of enforced disappearances. Kovras, on the other hand, emphasizes the post-2008 period as a time marked by the involvement of international actors. He argues that the support and initiatives of international non-governmental organizations and different institutions such as ICTJ, International Committee of the Red Cross, and Friedrich Ebert Stiftung have been

²⁹ Maalouf.

³⁰ ICTJ 2015, 9.

³¹ Maalouf.

instrumental in analyzing other international examples and different aspects of the struggle of the relatives of the disappeared, and have produced instructive outcomes and reframed the demands in the context of Lebanon.³² The local cooperation among different grassroots organizations despite their contentious positions, and the persistent support garnered from international experiences and knowledge seem to establish an example worth examining, despite the loss of the optimistic momentum.

Individual Story

CONSOLIDATED DRAFT LAW

In 2010, ICTJ commissioned a Lebanese lawyer, who also represented the victims of the disappeared, to develop a draft law on enforced disappearances in consultation with a number of pertinent NGOs and families' organizations³³ and with the feedback of international organizations. The draft law proposed to establish a commission to manage the tracing process of the missing, the protection and exhumation process of the mass graves, as well as "other matters related to clarifying the fate of the missing and disappeared in Lebanon".³⁴ On the background of this draft law, there are immense efforts of cooperation among the organizations of the relatives of the disappeared, as well as strategic thinking on the part of different local NGOs, and international support. Initially, 17 Lebanese human rights organizations gathered and drafted a public memorandum demanding the prioritization of the issue of disappearances, an investigation into the fate of the disappeared based on the official archives, the exhumation of the mass graves, a comprehensive reparation plan for the detained and disappeared and their families, and the establishment of a Truth and Reconciliation Commission with the participation of international experts and international non-governmental organizations.³⁵

The drafting of this law has marked an important process of cooperation and collaboration among different stakeholders despite their competing and sometimes contradictory agendas. Even though the positive momentum has changed drastically, it still is an important initiative that also demonstrates both the possibilities and the challenges of collaboration. The lack of cooperation among different stakeholders, which is a global problem that weakens the possible influence of civil society actors, seems to be partially abated with this collaboration. In 2012 and in 2014, consecutively,

³² Kovras, 150.

³³ The draft law was initiated in close consultation with the Committee for the Families, their lawyer, and SOLIDE.

³⁴ ICTJ 2015, 8.

³⁵ Maalouf.

two draft legislations were submitted to the Lebanese Parliament. The second one, submitted in April 2014, was titled Law for the Missing and Forcibly Disappeared in Lebanon, and was again finalized with the input of the grassroots organizations of the relatives of the disappeared, other local NGOs and international stakeholders such as ICTJ. Unfortunately, neither draft was discussed in the Parliament, however, by April 2015 they had been reviewed and consolidated into a document entitled Consolidated Draft Law.³⁶ Currently the Consolidated Draft Law is still pending in the Parliament, however, the mere act of drafting it with the input and collaboration of such different and historically contentious stakeholders represents a relative success. Moreover, the contribution of the international organizations is also worth mentioning. Finally, it is important to note that this process has led to a number of events, talks, and gatherings which may have an effect on breaking the silence over the issue of enforced disappearances.

Selected Bibliography

- Amnesty International, October 1997. "Lebanon: Human Rights Developments and Violations." Accessed November 5, 2017. <https://www.amnesty.org/download/Documents/164000/mde180191997en.pdf>.
- Ghosn, Faten and Amal Khoury. "Lebanon after the Civil War: Peace or the Illusion of Peace?" *The Middle East Journal* 65, no. 3 (2011): 381 – 395.
- Humphrey, Michael and Maroun Kisirwani. "Impunity, nationalism and transnationalism: the recovery of the 'disappeared' of Lebanon." *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies* 3, no. 2 (2001): 113–39.
- Human Rights Watch, May 1997. "Syria/Lebanon: An Alliance Beyond the Law. Enforced Disappearances in Lebanon." Accessed June 27, 2018. <https://www.hrw.org/report/1997/05/01/syria/lebanon-alliance-beyond-law/enforced-disappearances-lebanon#0b7979>.
- International Center for Transitional Justice. *Living with the Shadows of the Past. The Impact of Disappearance on Wives of the Missing in Lebanon*. Beirut: ICTJ, 2015.
- International Center for Transitional Justice. *The Missing in Lebanon. Inputs on the Establishment of the Independent National Commission for the Missing and Forcibly Disappeared in Lebanon*. Beirut: ICTJ, 2016.
- International Committee of the Red Cross. *The Families of People Missing in Connection with the Armed Conflicts that have Occurred in Lebanon since 1975*. Beirut: International Committee of the Red Cross, 2013.
- Khalaf, Samir. *Civil and Uncivil Violence in Lebanon: A History of the Internationalization of Communal Conflict*. New York: Columbia University Press, 2002.
- Kovras, Iosif. *Grassroots Activism and the Evolution of Transitional Justice. The Families of the Disappeared*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Lebanese Center for Human Rights. *Droits Civils et Politiques au Liban en 2012*. Beirut: Lebanese Center for Human Rights, 2012.
- Maalouf, Lynn. "Disparitions Forcées: l'héritage immuable d'une nation." In *Mémoires de guerres au Liban (1975 – 1990)*. Edited by Franck Mermier and Christophe Varin. Paris: Actes Sud, 2010. English translation accessed October 12, 2017. http://www.actforthedisappeared.com/sites/default/files/Resource%20Documents/Article_LynnMaalouf_ENG_o.pdf.

³⁶ International Center for Transitional Justice, *The Missing in Lebanon. Inputs on the Establishment of the Independent National Commission for the Missing and Forcibly Disappeared in Lebanon* (Beirut: ICTJ, 2016), 5.

CYPRUS

To this day families of the missing continue to ask where their loved ones are.
O gün bugündür yakınları kayıpların akıbetini soruyor.

A Laboratory for Contradictions of Transitional Justice: Positive Aspects and Unresolved Disagreements in Cyprus

The Cypriot case illustrates several aspects of the phenomenon of enforced disappearances in different ways. It is a good example of the deadlock concerning the issue during the initial years of the conflict when no concrete steps were taken despite the existence of an international body, the United Nations. Also, it is a good example of the acceleration in the exhumation and identification efforts backed by the political will during the 2000s. Moreover, it is an excellent example for observing more closely the organic paradoxes and dilemmas of the transitional justice paradigm such as truth versus justice, proper burial versus responsibility and acknowledgment versus accountability. On the one hand it is the example par excellence of mutual trust, cooperation and collaboration and on the other hand it is the example that shows the ambiguities of redress, responsibility and accountability. One may cite it as the most effective example of reconciliation owing to the depoliticization of the issue and the success of the exhumation and identification processes, whereas another perspective may criticize its over-technical approach lacking in accountability.

Background

Cyprus, which was governed under British rule as per the Cyprus Convention of 1878, was annexed by Britain in 1914. Since then, it has become the scene of different nationalisms and competing political projects of the two communities on the island, namely the Greek and the Turkish Cypriots. During the 1950s, the official political project of the Turkish Cypriots, which made up 18 percent of the total population, was the partition of the island, *taksim*; while the political leaders of the Greek Cypriots, which made up the majority of the population, were supporting union with Greece, *enosis*. Following the nationalist and anti-colonialist movements' armed struggle, Cyprus declared its independence in 1960 and the Republic of Cyprus was established based on a power-sharing settlement by the signing of the Zurich and London Agreements between the United Kingdom, Greece and Turkey.

However, the establishment of an independent republic and its power sharing agreement did not suffice to relieve the contentions between the political aspirations of the Turkish and Greek Cypriots. It did not soothe the political tensions between the "main countries," namely Turkey and Greece, either. Before the independence, an organization seeking union with Greece through armed struggle, Ethniki Organosis Kyprion Agoniston (EOKA) was already founded in 1955. Also, a Turkish resistance organization, Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) was established to strengthen the calls for *taksim*, the partition of the island between Turkish and Greek Cypriots. On the one hand annexation with Greece became the main fear of the Turkish Cypriots

Hundreds of Greek Cypriot prisoners being transferred to Turkey in 1974. Some of the people in this photograph are listed as "disappeared". // 1974'te yüzlerce Kıbrıslı Rum esir Türkiye'ye transfer edildi. Bu fotoğrafta yer alan bazı kişiler "kayıp" olarak listelendi. (Lobby for Cyprus)

and on the other hand the predominant influence of Turkey over the island was unacceptable for the majority of the Greek Cypriots.

In 1963, immediately after the establishment of the Republic of Cyprus, intense inter-communal violence started between Greek Cypriots and Turkish Cypriots which lasted almost 11 years. "Between 1963 and 1967, Greek Cypriot extremist paramilitary groups carried out a number of atrocities, including the abduction of Turkish Cypriots; after being executed, their bodies were thrown into common graves in an effort to instill terror and to control Turkish Cypriot villages."¹ Also, several Greek Cypriots were either executed or disappeared during that period. After years of inter-communal violence, the situation was worsened on July 15, 1974 with a coup d'état organized by the Greek Cypriot nationalists for annexation to Greece. A couple of days later, on July 20, 1974 the Turkish army invaded Cyprus claiming that the Republic of Turkey was exercising its right to intervene to restore the constitutional

¹ Iosif Kovras, "Cyprus: The Bright Side of a Frozen Conflict," in *Grassroots Activism and the Evolution of Transitional Justice, The Families of the Disappeared* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 156 – 157.

*Parliament of Cyprus.
Kıbrıs Parlamentosu.*

*United Nations Buffer Zone in Cyprus.
Birleşmiş Milletler'e ait Yeşil Hat, Kıbrıs. (Reuters/Neil Hall)*

Bones of the missing persons are seen in the anthropologist laboratory of Cyprus Missing Persons (CMP).
Kayıp Şahıslar Komitesi'nin antropoloji laboratuvarında kemikler inceleniyor. (AP/Petros Karadjias)

Eleni Kyriakou, mother of 20-year-old Epiphanius Kyriakou who went missing in 1974 during the Turkish invasion.
1974 Türk İstilas ı sırasında, 20 yaş ındayken kaybedilen Epiphanius Kyriakou'nun portresi ve annesi Eleni Kyriakou.

order. The Turkish invasion, resulting in the occupation of over 36 percent of the territory of Cyprus, worsened the situation tremendously and caused a massive human suffering: over 150,000 Greek Cypriots and 50,000 Turkish Cypriots displaced, 6000 dead and thousands of persons missing. In 1983 a separate state, the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) was established by unilateral declaration and was extensively criticized and condemned by the international community except for Turkey which was the only country that recognized the new state.²

The partial lifting of the freedom of movement restrictions by the TRNC in 2003; the negotiations of a UN sponsored plan, namely the Annan plan, for a comprehensive solution—although it was not implemented at the end—; the accession of the Republic of Cyprus to the European Union in 2004; and the reiteration of the commitment of the two sides to finding a solution for a bi-zonal, bi-communal federation declared by the pro-solution leaders of two communities partially mitigated the contentious situation in Cyprus.³ In other words, compared to the extremely rigid political attitudes prevailing over both parties, a process of relative détente was commenced in the early 2000s. Nevertheless, “Cyprus is a divided island that since 1974 has been stuck in a stalemate – not at an end of war, but its suspension. [...] What is more, although the Cyprus conflict is frozen, as though someone has pressed the ‘pause’ button, people know that the right trigger, pushing the right button, might begin the action again.”⁴ At first glance, the issue of missing persons seems to be a crucial exception within the complicated, conflictual history of Cyprus but a deeper analysis reveals that it also shares the same ambiguities.

Patterns of Crime

According to the data of the Committee on Missing Persons in Cyprus (CMP), the total number of missing persons in Cyprus is 2002, of this total 1510 are Greek Cypriots and 492 Turkish Cypriots.⁵ During the period of inter-communal conflict, mostly the Turkish Cypriots were disappeared, but approximately 40 Greek Cypriots also went missing.⁶ In this period, the missing were mostly civilians who were taken from their homes. The second period of the disappearances began immediately after the Turkish

² Information provided by the timeline drafted in Nikolas Kyriakou and Nurcan Kaya, *Minority rights: Solutions to the Cyprus conflict* (London: Minority Rights Group International, 2011), 5.

³ Ibid.

⁴ Rebecca Bryant, “Partitions of Memory: Wounds and Witnessing in Cyprus,” *Comparative Studies in Society and History* 54, no. 2 (2012): 338.

⁵ “Figures and Statistics of Missing Persons,” Committee on Missing Persons in Cyprus (CMP), accessed July 26, 2018, <http://www.cmp-cyprus.org/content/facts-and-figures>.

⁶ Kovras, 157.

invasion of the island. This time, mainly the Greek Cypriots were targeted. “In sharp contrast to the first period when targets were civilians taken from their homes, in the second period, the majority of the missing were executed during military operations, usually by paramilitary groups who were settling old scores, often with the support of Turkish officers.”⁷ The bodies of the missing were buried in mass graves spread throughout the island.

Relatives of the missing were also subject to other forms of grave human rights violations, both during the inter-communal violence and in the aftermath of 1974. In some of the cases, the families of the missing were also forcibly migrated which escalated the difficulty of the situation. Moreover, there were also cases of sexual violence against the families of the missing, including sexual harassment and rape especially during the inter-communal conflict but also after 1974. The issue of sexual violence was never recognized and constantly ignored by the political authorities of both communities.⁸

Considering the small population of the island, the number of the missing reveals that the problem directly affected a significant part of the Cypriot society. “In a recent survey, more than a 20 percent of the respondents claimed that a close family member went missing during the two periods of violence.”⁹ The issue of the missing was, therefore, momentous not only due to its symbolic importance but also its magnitude. That is why after the establishment of the TRNC, despite the continuous and extreme political tensions and various issues of controversy, both sides decided to address the issue of the missing and commenced initiatives to this end earlier on, as compared to other elements of the conflict.

In 1981, a bi-communal body, the Committee on Missing Persons in Cyprus (CMP) was established by the leaders of the Greek Cypriot and Turkish Cypriot communities with the participation of the United Nations. However, the CMP was unable to exhume any graves and remained almost dormant for more than 20 years “mainly

⁷ Ibid.

⁸ Journalist Sevgül Uludağ, who is also an activist struggling for a bi-communal and inclusive reconciliation, underlines the complete ignorance of the political elite of both communities concerning sexual violence and particularly rape. See: Öncel Polili, *Kuzey Kıbrıs'ta Kayıp Kişiler ve Ailelerinin İnsan Hakları* [Human Rights of Missing Persons and Their Families in Northern Cyprus] (Nicosia: Turkish Cypriot Human Rights Foundation, 2012), 10.

⁹ Kovras, 157.

due to the lack of bi-communal cooperation and trust.”¹⁰ The situation eventually changed and CMP began to exhume burial sites in the late 1990s and accelerated its work during the 2000s. As of 2018, CMP has opened 1215 sites through excavations and the remains of 664 Greek Cypriots and 221 Turkish Cypriots have been returned to their families after identification.¹¹ The numbers show the important success of CMP, however, there are ongoing obstacles and controversies concerning its work as well. The Commissioner for Human Rights of the Council of Europe emphasizes that an obstacle to the efforts has been “ [...] the persistent refusal of the Turkish military stationed in the north of the island to allow the search for and opening of possible burial sites located in military zones, and Turkey’s refusal to allow the search for missing persons from 1974 in the territory under its control or allow access to relevant military archives.”¹² It was only in 2015 that CMP was granted authorization to access military zones, a fact demonstrating the persistent reluctance of the political and military authorities concerning exhumations and identification.

Legal Situation

The legal situation of the missing in Cyprus unfolds in a complicated context. On the one hand, the Turkish Republic of Northern Cyprus is not recognized by the Republic of Cyprus and the partition of the island complicates the issue of the competent legal authority, on the other hand, the intervention of Turkey aggravates the situation concerning responsibility given that the majority of the missing was disappeared in the aftermath of the 1974 military intervention. In this regard, the fact that Turkey recognizes the jurisdiction of the European Court of Human Rights (ECtHR) has provided an international legal arena for the claims of the relatives of the missing as well as the official stakeholders.

The ECtHR was used in different manners in the context of the Cypriot missing persons. Firstly, the interstate application of the Republic of Cyprus against the Republic of Turkey to the ECtHR has been of tremendous importance in the legal scene of the disappeared. In its decision of May 2001, the Grand Chamber found a continuous violation of the procedural obligation of the Article 2 of the European Convention on Human Rights (ECHR) on account of the failure of the Turkish

¹⁰ Council of Europe Commissioner for Human Rights, *Missing Persons and Victims of Enforced Disappearance in Europe* (Council of Europe, 2016), 44.

¹¹ Committee on Missing Persons in Cyprus (CMP), accessed July 26, 2018, <http://www.cmp-cyprus.org>.

¹² Council of Europe Commissioner for Human Rights, 44.

authorities to conduct an effective investigation into the whereabouts and fate of missing persons who disappeared in life-threatening circumstances.¹³ Besides, the court found a continuous violation of Article 5 and considered Article 3 violated in respect of the families of missing individuals, evaluating that the silence of the relevant authorities despite the real concerns of relatives may be categorized as inhumane treatment. “It is worth noticing that the ECtHR did not find that any of the Greek Cypriot missing persons had actually been detained by Turkish Cypriot authorities, due to the lack of sufficient evidence in this respect.”¹⁴ After the decision, the Committee of Ministers supervised Turkey’s compliance with it and several interim resolutions were issued calling on Turkey to ensure effective investigations and support CMP’s work. Finally, with its decision on 12.05.2014, almost 13 years after its previous decision, the Grand Chamber decided that Turkey was to pay Cyprus 30,000,000 euros (EUR) in respect of the non-pecuniary damage suffered by the relatives of the missing persons on the question of just satisfaction in the Cyprus versus Turkey case.¹⁵

Turkish Cypriots also used the ECtHR as a legal instrument to make their claims on the violation of the right to life (Article 2), prohibition of torture (Article 3), right to liberty and security (Article 5) and also prohibition of discrimination (Article 14). In *Karabardak v. Cyprus* and *Baybora v. Cyprus* cases it was argued that these violations were committed due to the fact that the applicants were Turkish Cypriots and Muslims. These cases, however, were found inadmissible due to the implementation of the six months rule. In rejecting the application and unanimously declaring it inadmissible, the ECtHR stated that:

The Court notes that nothing was done by the applicants to bring the alleged disappearance of the first applicant to the attention of the authorities of the respondent State in the first twenty five years following the alleged disappearance. In 1989 they lodged an application with the CMP. The applicants state that the CMP is not an effective remedy since it has failed to carry out any credible investigation into the alleged disappearance. However, they waited another twelve years before lodging their application with the Court. The applicants have not explained why they waited such a long time before

¹³ Nikolas Kyriakou, “Enforced Disappearances in Cyprus: Problems and Prospects of the Case Law of the European Court of Human Rights,” *European Human Rights Law Review* 2 (2011): 191.

¹⁴ *Ibid.*.

¹⁵ The Grand Chamber judgment on the question of just satisfaction in the *Cyprus v. Turkey* case, dated 12.05.2014. In the same decision the court also held that Turkey was to pay EUR 60,000,000 in respect of the non-pecuniary damage suffered by the enclaved Greek-Cypriot residents of the Karpas peninsula.

(Lobby for Cyprus)

invoking the assistance of the CMP and, subsequently, before lodging an application with the Court. [...] For the Court, even assuming that the applicants had no effective remedies as alleged, they must be considered to have been aware of this long before 30 October 2001, the date on which they introduced their application.¹⁶

The decisions of the court in these two cases were criticized for having a rather vague approach. Instead of recognizing the continuous nature of the crime of disappearance, the court limited itself to a blurred reference point for commencing the six months rule and argued that this reference point was dated well before 2001. Moreover, these decisions left the “[...] relatives of other disappeared persons in a limbo state as to which temporal point was pertinent to their cases.”¹⁷

¹⁶ ECtHR decision dated 22 October 2002 as to the admissibility of Application no. 76575/01 by Lütfi Celul Karabardak and Others against Cyprus, p. 5.

¹⁷ Kyriakou, “Enforced Disappearances,” 192.

Finally, the case of *Varnava and Others v. Turkey* is worth mentioning as a case where the ECtHR reconsidered the conformity of the applications to the six months rule. The applications in the *Varnava and Others* case were lodged by 18 Cypriot nationals who argued that nine close relatives—eight military personnel, one civilian—disappeared in July 1974 from territories which at that time were under de facto control of Turkish or Turkish Cypriot forces. With this application, ECtHR discussed whether the 15-year period between the disappearances and the submission of the applications should be interpreted as undue delay. “The applicants were able to demonstrate that the disappearance of their relatives was brought to the attention of Turkey in Cyprus within a short space of time by the Cypriot Government and the ICRC. The Court also recognized that it was reasonable ‘in the exceptional situation of international conflict where no normal investigative procedures were available’ for them to have due regard to the UN (the CMP investigation) and Cypriot Government’s efforts (the four inter-State claims).”¹⁸ Although the discrepancy between the decisions handed down in the Turkish Cypriot cases and the *Varnava* case may be open to debate, it is obvious that the interpretation of the ECtHR in the *Varnava* case is crucial for ensuring that the guarantees and underlying values of the Convention are protected in a practical and effective manner, as stated in the decision itself.

Unlike other cases in which the perpetrators are mostly state officials, in the case of Cyprus there are two groups of victims and perpetrators in two different communities that are still in conflict with one another.

Memorialization Efforts

Iosif Kovras, a researcher focusing on the grassroots movements of the relatives of the forcibly disappeared, argues that the official relatives’ association of the Greek Cypriot families, namely the Pan-Cyprian Organization of Parent and Relatives of Undeclared Prisoners and Missing Persons (the Organization henceforth) is one of the very few victims’ groups with massive political influence over the politicians.¹⁹ It is a group influential both domestically and internationally and has received much

¹⁸ Darren Dinsmore, “Revisiting the Obligation to Investigate Disappearances in Cyprus: An Appraisal of the Grand Chamber Judgment of the European Court of Human Rights in *Varnava and Others v. Turkey*,” accessed June 8, 2018, https://www.academia.edu/28531664/Revisiting_the_Obligation_to_Investigate_Disappearances_in_Cyprus_An_Appraisal_of_the_Grand_Chamber_Judgment_of_the_European_Court_of_Human_Rights_in_Varnava_and_Others_v_Turkey.

¹⁹ Kovras, 159.

attention globally. Moreover, the Organization has the mandate to frame the problem, decide on the language of mourning, and shape the relations between the relatives of the missing and the official authorities. Unlike other cases in which the perpetrators are mostly state officials, in the case of Cyprus there are two groups of victims and two groups of perpetrators in two different communities that are still in conflict with one another. Needless to say, foreign actors such as Turkey and perpetrators from Turkey are also on the scene, however, this does not alter the fact that the victims on both sides of the island have been very much supported by their own respective states.

Having said that, this political support has also meant—to some extent—a political manipulation and ossified the discourses of the relatives of the disappeared by incarcerating them into the national hegemonic discourse. This influence of the official relationships irreversibly marks the tone, vocabulary and form of the mourning. Paul Sant Cassia emphasizes the importance of the different vocabularies used by the two sides of the island concerning the missing; it is named and remembered as *şehitler* (martyrs) in the Turkish Cypriot context and as *agnoumeni* (not-yet-recovered, unaccounted for) in the Greek Cypriot side. According to Sant Cassia, these choices of words are closely related with the political contexts of the two sides: the missing of the Turkish Cypriots represent the martyrs for the establishment of the new republic and are remembered through the frozen sculptures as a sign of the victory, whereas the missing of the Greek Cypriots represent something unfinished, a loss not dealt with, and a continuous wound.²⁰

Given the fact that memorialization efforts and grassroots organizations are deeply shaped by the political situation and the political actors, it was only after a relative change in the political atmosphere that more inclusive bi-communal memorial initiatives were established. This process began in the late 1990s within a small circle in the Greek Cypriot Ministry of Foreign Affairs; a small group of politicians were convinced of “[...] the need to implement a novel policy on the missing based on two fundamental tenets: 1) the need to decouple the solution of the issue from political negotiations for the solution of the Cyprus problem and 2) the need to handle the cases of the missing citizens of the Republic (both Greek Cypriot and Turkish Cypriot) transparently.”²¹ Thus, the depoliticization of the issue of the missing commenced in

²⁰ Paul Sant Cassia, “Guarding Each Other’s Dead, Mourning One’s Own: The Problem of Missing Persons and Missing Pasts in Cyprus,” *South European Society & Politics* 11, no. 1 (2006): 119.

²¹ Kovras, 165.

Turkish tank from the 1974 Invasion in the Kyrenian Mountains, Cyprus. // Girit Dağları'nda 1974 istilasına ait bir Türk tankı.

the Greek Cypriot society against the backdrop of its earlier over-politicization. On the Turkish Cypriot side, it was only after the 2000s that the ultra-nationalist and rigid stance partially changed. Especially Turkey's accession process to the European Union and the more pro-solution position of the newly elected Turkish government in 2003 along with the removal of the strict nationalist Turkish Cypriot politicians opened up a space of opportunity. The "egoism of victimization" of the Turkish Cypriot side and the "philanthropy of victimization"²² of the Greek Cypriot side, both instrumentalized in different strategies, were diluted following the shift in the political arena.

New bi-communal groups of relatives were established in the post 2000s momentum, such as *Together We Can* which had a more inclusive approach, a humanitarian and personal vocabulary instead of an over-politicized one, and a common understanding of mourning. The initiative was established by the younger generation (children of the disappeared) who had different perspectives than their parents and were more open to hear about the pain of the other side. "Briefly stated, their mobilization aimed at promoting an alternative view of the violent past by drawing on shared experiences of grief, distress and motherhood across the divide."²³ It was only after the establishment of these relatives' organizations by the younger generation that talking to the "other" was not perceived as a betrayal. This bi-communal and inclusive approach, it seems, has a long way to go within the two communities of Cyprus.

²² Sant Cassia, 122.

²³ Kovras, 163.

Individual Story

THE COMMITTEE ON MISSING PERSONS IN CYPRUS

The story of the Committee on Missing Persons in Cyprus (CMP) reveals the contradictions of transitional justice in an in-depth manner. CMP is a bi-communal body established by the leaders of the Greek Cypriot and Turkish Cypriot communities with the participation of the United Nations in 1981. Following the establishment of an agreed list of missing persons, CMP's objective has been to recover, identify, and return to their families the remains of 2003 persons who went missing during the inter-communal fighting of 1963 - 1964 and the events of 1974. CMP, however, stayed almost dormant for more than 25 years and began to operate gradually at the end of the 1990s, and more rapidly during the 2000s.

CMP has three members, two appointed by the Greek Cypriot and Turkish Cypriot communities respectively, and a third member selected by the International Committee of the Red Cross and appointed by the United Nations Secretary-General. CMP also employs a bi-communal forensic team of more than 60 Cypriot archeologists, anthropologists and geneticists, who conduct excavations throughout the island and anthropological and genetic analyses of the remains. The main work of CMP is the exhumation, identification and return of the bodies to their families. According to its mandate "The CMP does not attempt to establish the cause of death or attribute responsibility for the death of missing persons. Its objective is a humanitarian one, bringing closure to thousands of affected families through the return of the remains of their missing relatives."²⁴ The experts cannot inform the families on the situation of the body/remains of the missing and are bound by strict confidentiality while performing their work. Between 2006 and 2018, CMP exhumed 1218 individuals, identified 664 Greek Cypriots and 221 Turkish Cypriots and returned them to their families.

On one hand it is a success story especially considering the stalemate in Cyprus but, on the other hand, the strict confidentiality concerning both the informants of the burial sites, who could also be the perpetrators, and the causes of death instigates deeper queries and hinders further investigation into the truth. Truth seems to be very partially provided and exhumation and identification is only possible with the preclusion of legal accountability.²⁵ Total depoliticization has made the operation of

²⁴ "About the CMP" Committee on Missing Persons in Cyprus, accessed July 26, 2018, <http://www.cmp-cyprus.org/content/about-cmp-0>.

²⁵ Kovras, 172.

Exhumation of human remains in Cyprus. // Kıbrıs'ta insan kemiği buluntuları için yapılan kazı. (CMP)

CMP possible but it has also jeopardized the possibility of justice, legal accountability and deeper political debate. The tension between truth and justice, exhumation and responsibility, memorial aspects and legal aspects of the missing, it seems, still remains unresolved.

Selected Bibliography

- Bryant, Rebecca. "Partitions of Memory: Wounds and Witnessing in Cyprus." *Comparative Studies in Society and History* 54, no. 2 (2012): 332-360.
- Sant Cassia, Paul. "Guarding Each Other's Dead, Mourning One's Own: The Problem of Missing Persons and Missing Pasts in Cyprus." *South European Society & Politics* 11, no. 1 (2006): 111-128.
- Council of Europe Commissioner for Human Rights. *Missing Persons and Victims of Enforced Disappearance in Europe*. Council of Europe, 2016.
- Dinsmore, Darren. "Revisiting the Obligation to Investigate Disappearances in Cyprus: An Appraisal of the Grand Chamber Judgment of the European Court of Human Rights in Varnava and Others v. Turkey." Accessed June 8, 2018. https://www.academia.edu/28531664/Revisiting_the_Obligation_to_Investigate_Disappearances_in_Cyprus_An_Appraisal_of_the_Grand_Chamber_Judgment_of_the_European_Court_of_Human_Rights_in_Varnava_and_Others_v_Turkey.
- Kovras, Iosif. *Grassroots Activism and the Evolution of Transitional Justice. The Families of the Disappeared*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Kyriakou, Nikolas. "Enforced Disappearances in Cyprus: Problems and Prospects of the Case Law of the European Court of Human Rights." *European Human Rights Law Review* 2 (2011): 190-199.
- Kyriakou, Nikolas, and Nurcan Kaya. *Minority rights: Solutions to the Cyprus conflict*. London: Minority Rights Group International, 2011.
- Polili, Öncel. *Kuzey Kıbrıs'ta Kayıp Kişiler ve Ailelerinin İnsan Hakları*. [Human Rights of Missing Persons and Their Families in Northern Cyprus] Nicosia: Turkish Cypriot Human Rights Foundation, 2012.
- Yakinthou, Christalla. "The Quiet Deflation of Den Xehno? Changes in the Greek-Cypriot Communal Narrative on the Missing Persons in Cyprus." *Cyprus Review* 20, no. 1 (2008): 15-33.

ALGERIA

(FEMED)

Massive Obstacles to Reckoning with the Remnants of les années noires: Impossible Truth, Justice and Recognition in Algeria

During the Algerian Civil War of the 1990s, a vast number of individuals had been disappeared, one that may only be exceeded by wartime Bosnia. Nevertheless, despite the immensity of the tragedy, it received relatively very little international attention and solidarity. Benjamin Stora, one of the most important historians of Algeria, both of its colonial period and afterwards, argued that the public visibility of a conflict made it possible for the victims to produce a coherent narrative. Again, according to him, the Algerian civil war did not have this public visibility and remained mostly in opacity which blocked the emergence of a coherent narrative of the conflict from the perspective of the victims. He accentuated the fact that the Algerian civil war lacked the symbolic and material space of identification and projection. On the one hand, a state of non-law and on the other hand militants struggling for a theocratic Islamic state complicated the emergence of a space of solidarity and struggle. Therefore, according to Stora, the obscurity and blurredness prevailing over the Algerian disappearances is the perfect example of such opacity.¹ This chapter may be read as a humble attempt to shed light on this opacity by looking more closely at the disappeared of Algeria, at the undesirable victims in other words.

Background

Enforced disappearance as an official strategy is not a new phenomenon in Algeria, on the contrary, it has historical roots in the colonial past of the country. The French colonization of Algeria, commenced after a long, tragic and bloody prelude between 1830 and early 1870s, continued for more than a century and lasted until the end of the Algerian War of Independence in 1962. During the years of French colonization, the strategy of disappearance had been selectively used by the Organisation de l'Armée Secrète (OAS – French Special Teams of Counter-Insurgency) against members of anticolonial movements and their various supporters in the context of the Algerian War –specifically during 1961 and 1962. After gaining independence through the struggle led by the Front de Libération Nationale (National Liberation Front – FLN), the Algerian government declared the human loss of the Algerian War as one million.

After independence, the Algerian government followed a statist and authoritative path relying on socialist policies to guarantee work, housing and social services through a statist model. In the early 1980s, however, the government of Chadli Bendjedid commenced a shift toward economic liberalization with severe austerity measures and persisted on its rigid emphasis on a secular state structure, to the

¹ Benjamin Stora, *La Guerre Invisible. Algérie, années 90* (Paris: Presse de Science Po, 2001), 112.

Taken during the war of independence of Algeria in 1961, the photo includes Bendjedid, Abdelghani and Benkhedda. // Bencedid, Abdelghani ve Benkhedda'yı bir arada gösteren fotoğraf Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasında, 1961'de çekilmiş. (Wikimedia)

detriment of Berber and Islamist identity politics.² Against this background, civilians began to protest the one-party regime and the ongoing economic crisis with the massive participation of the Algerian youth, first in Algiers and then in other cities of Algeria. Unfortunately the army repressed this massive mobilization with a massacre of civilians in October 1988 resulting in the death of around 500 and injuring 1000. The period after this massacre, from 1988 until 1991, may be interpreted as the years of rapid erosion of the one party regime led by the FLN in Algeria.³ In 1989, the FLN passed a number of reforms also allowing for the formation of other political parties. The Front Islamique du Salut (The Islamic Salvation Front – FIS), which advocates an Islamic path for the resolution of the country's economic, political and cultural problems, emerged from within this context and rapidly mobilizing its supporters won 55% of the votes in the local elections of 1990.

In 1991, the Bendjedid government declared the end of the one party regime for the upcoming parliamentary elections in which tens of political parties ran and FIS had a tremendous victory: winning “a plurality of votes in the first round [it] was on its

² Jessica Mecellem, “Individual Criminal Accountability After Civil Wars: Enforced Disappearances in Algeria and Turkey” (dissertation, Loyola University Chicago, 2016),73, accessed September 3, 2018, http://ecommons.luc.edu/luc_diss/2289.

³ Stora, 15.

In the Algiers curfew a French soldier keeps his vigil. Algiers, March 1962.

Sokağa çıkma yasağı sırasında Fransız asker sokağa çıkma yasağında nöbet tutuyor. Cezayir, Mart 1962.
(Getty Images/Paul Schutzer – The LIFE Picture Collection)

Families of the disappeared in Algeria. Geneva, May 2017.

Cezayir'de zorla kaybedilenlerin yakınları. Cenevre, Mayıs 2017. (Alkarama)

Families of victims of enforced disappearance in Algeria hold peaceful protests once a week in Algiers. Zorla kaybedilen kişilerin yakınlarının Cezayir'de haftalık yürüttüğü barışçıl eylemlerinden. (Christian Als)

An Algerian woman holds up official papers and photo of a missing relative. Cezayirli bir kadın kaybedilen yakınının resmi evraklarını ve fotoğrafını kaldırıyor. (Popperfoto/Reuters)

way to capturing a majority in the National Popular assembly”⁴ with the second round of the elections. In January 1992, however, the army organized a coup d'état cancelling the second round of the legislative elections, banning and outlawing the FIS, and declaring a state of emergency that would remain in effect for 19 years. The ensuing civil war in Algeria lasted between the years of 1991 and 2002. During these “black years,” *les années noires*, enforced disappearances implemented by the state apparatus and abductions implemented by the Islamist resurgent groups became one of the main strategies of the civil war violence. Before the cancellation of the elections Islamists had engaged in sporadic acts of violence but in the immediate aftermath of the coup armed attacks became endemic. The state led by the Haut Comité d'État (Supreme Committee of the State – HCE), responded to the violence with a range of repressive and violent practices including massive waves of internal displacement and also “mass arbitrary detention without charge, summary executions, torture of detainees under interrogation, and ‘disappearances’.” The practice of ‘disappearances’ soared in the mid-1990s, at a time when political violence was at its peak.”⁵

Last but not least, enforced disappearances were implemented simultaneously with two other methods: administrative detention and special court trials. After the coup, thousands of FIS militants and elected FIS officials along with members of other Muslim groups were interned in tents in the Sahara, there was also tight surveillance of all the mosques. Although officially closed in late 1995, in these camps more than 9,000 administrative detainees were held in 1992 and several hundred individuals at different times between 1993 and 1995. Also, in 1995, the special courts established for trying “terrorism” cases were closed down. “When these courts were eliminated in 1995 some of the legal provisions governing them were incorporated into Algeria’s legal codes, such as the extension of the maximum length of *garde-à-vue* detention in ‘terrorism’ and ‘subversion’ cases from two to twelve days.”⁶

Patterns of Crime

During the 1990s, the disappearances were implemented as part of an official policy primarily for intimidating and annihilating the “Islamist terrorist” groups. Although different armed groups such as Groupes Islamiques Armées (Armed Muslim Groups – GIA) and later on Groupe Salafiste pour la Prédication et le Combat (Salafist Group

⁴ Human Rights Watch, February 2003, *Time for Reckoning: Enforced Disappearances and Abductions in Algeria*, 16, accessed September 3, 2018, <https://www.hrw.org/reports/2003/algeria0203/algeria0203.pdf>.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid., 17.

for Preaching and Combat – GSPC) abducted hundreds of individuals, it is widely accepted that the army, specifically the gendarmerie and the local “self-defense” groups working in collaboration with the state apparatus and also police officers were the main perpetrators of the enforced disappearances. Moreover, particularly after 1994, when the armed rebellion of different Muslim groups intensified and diversified, members of Département de Renseignements et Sécurité (Department of Information and Security – DRS) also known as the Military Security became more active in carrying out enforced disappearances.⁷ Among all the various security forces, it was the Military Security that acted with a high degree of self-confidence and also impunity. Moustapha Farouk Ksentini, a human rights commissioner appointed by President Abdelazez Bouteflika in the late 2001, told Human Rights Watch (HRW) in an interview that the Military Security is “almost untouchable”.⁸ Perpetrators primarily targeted individuals who were identified as members or sympathizers of Islamic groups. According to the report of HRW written in 1998, the arrests took place mostly at night and were carried out by a mixed group of security forces: military and police officers, and occasionally members of the local self-defense groups, who arrived in cars with private license plates. According to the testaments of eyewitnesses sometimes armored vehicles were also used. “Some members of these forces wore uniforms and others were in plainclothes. When the police came wearing civilian clothes, they often wore jackets with a recognizable police insignia. When arresting someone at home or on the street, they rarely presented an arrest warrant or official identification. These were reportedly shown more often when the arrest was made at the person’s workplace.”⁹

In most of the cases, the disappearance of an individual is confirmed by the testimony of an eyewitness. In some cases, especially the ones committed in small towns and villages, the eyewitnesses also confirm that they recognized and could name the individual who took their relative. Although many of the arrests took place at night when the members of security forces could move with ease, relatives had some information about the identity of the perpetrators: in some cases they followed the car and witnessed their entrance to a military facility while in others they noted the features of the automobile and linked it later on to a security unit or the local self-defense groups. In most of the cases, especially when the disappeared was

⁷ François Gèze and Salima Mellah, “Algérie: l’impossible justice pour les victimes des années de sang,” *Mouvements* 1, no. 53 (2008): 151.

⁸ Human Rights Watch, 2003, 18.

⁹ Human Rights Watch, February 1998, *Algeria “Neither Among the Living nor the Dead”: State-Sponsored “Disappearances” in Algeria*, 10, accessed September 3, 2018, <https://www.hrw.org/legacy/reports98/algeria2/>.

taken during a raid or a security operation and occasionally also when detained at checkpoints, the individual was taken under custody with several other individuals, who later on testified about the disappeared. Also, in a few cases, the families obtained official documents confirming that their relative was in custody. The vast majority of the disappearances occurred in the cities that were mobilized around Islamic political movements and were then hit hardest by the political violence, namely Algiers, Tipaza, Constantine and Blida. "In some cases, the victim's past political activities or links of kinship, friendship, or acquaintance with suspected militants provides circumstantial evidence."¹⁰

The exact number of the forcibly disappeared is still unknown yet there are some estimations. Based on information provided by the Gendarmerie that acknowledged receiving a total of 7,046 complaints, Human Rights Watch declared that around 7,000 individuals were forcibly disappeared in Algeria between 1992 and 1998.¹¹ An academic work, on the other hand, draws attention to a statement made by human right activists to a newspaper in 2004, which suggests that the total number of the disappeared during the civil war in Algeria may be as high as 18,000.¹² The Collective of Families of the Missing in Algeria has collected more than 8,000 testimonies on forced disappearances in the country.¹³ In any case, the most modest estimation about the numbers of the forcibly disappeared by state and state sponsored armed forces is approximately 7,000 individuals. If we add this number to the hundreds of detainees abducted by different armed Islamist groups, the immensity of the issue of disappearances in Algeria may be better understood. Although disappearances did not occur systematically after 2002, the situation is still worrying because of the existence and continuation of the secret detention centers.¹⁴

Legal Situation

During the civil war years, despite the atmosphere of fear, violence and insecurity, several families tried to use the legal mechanisms for the trial of the perpetrators of enforced disappearances. However, all their attempts have remained futile. In Algeria, not a single member of the security forces or their local allies the self-defense groups

¹⁰ Human Rights Watch, 2003, 18.

¹¹ *Ibid.*, 13.

¹² Roman Hagelstein, "Explaining the Violence Pattern of the Algerian Civil War," *Households in Conflict Network (HiCN) Working Paper Series*, HiCN WP 43 (2008), 17, accessed September 3, 2018, <http://www.hicn.org/wordpress/wp-content/uploads/2012/06/wp43.pdf>.

¹³ "Where are the Missing? Algeria," International Commission on Missing Persons (ICMP), accessed June 4, 2018, <https://www.icmp.int/the-missing/where-are-the-missing/algeria/>.

¹⁴ Human Rights Watch, 2003, 29

has ever been tried. Enforced disappearance does not exist as a crime under the Algerian penal code, therefore, the relatives of the disappeared file their petitions for the offenses of illegal detention and arrest. The Algerian legal framework provides two courses of action for the relatives: "Relatives can either seek to have the state prosecutor's office in the relevant jurisdiction open a criminal investigation or they can (...) file a complaint before an investigating judge, who examines the facts and makes a recommendation on whether to bring charges."¹⁵ In most of the cases, either the plaintiffs who submitted their petitions to the prosecutor's office or the investigating judge received no response, or the case remained pending, or the responsible judge closed the file. The legal apparatus, overall, remained useless for the relatives of the disappeared; considering its global scale, the shield of impunity in Algeria was one of the strongest.

Moreover, several amnesty laws had been enacted by different governments. The first amnesty law known as *Rahma law* was enacted in 1995 with the pretext of rehabilitation of the ex-members of the armed Islamist groups. In 1999, after almost three years of negotiations between the Algerian army and the Islamic Salvation Army, the newly elected president Abdelaziz Bouteflika enacted another amnesty law. Accordingly, all citizens not involved in mass killings, sexual crimes and the bombing of public spaces would be pardoned only for once after depositing their arms. This new amnesty law, enacted after a referendum and named the Civil Harmony Law, theoretically, was designed for the citizens who did not commit serious crimes. However, in practice, very well known warlords benefited from the amnesty and it became discredited from the perspective of the relatives of the disappeared immediately.¹⁶ Bouteflika, who claimed to have a disappeared in his own family and used a more balanced language about the disappearances during the initial period of his office, changed his attitude when the relatives of the disappeared reached him to protest the amnesty law. He listened to the relatives of the disappeared who were mostly women and responded: "Forcibly disappeared individuals are not in my pocket. With your photos in your hands and crying, you are embarrassing me in front of the whole world."¹⁷

¹⁵ Ibid., 46.

¹⁶ Nassera Dutour, "Algérie : de la Concorde civile à la Charte pour la Paix et la Réconciliation nationale : amnistie, amnésie, impunité," *Mouvements* 1, no. 53 (2008): 146.

¹⁷ Ibid., 147.

Moreover, after these three laws of amnesty, impunity grew stronger than ever before and pardoning the bad things that happened in the past became a political and moral order in the country.

The last amnesty law dated 2006 was enacted again by Bouteflika after a three years long campaign which promoted the law as ending the civil war through reconciliation, appeasement and harmony at the societal level. During the campaign the president emphasized the importance of reconciliation and forgiveness for a peaceful Algeria, however, made barely any mention of how to deal with the atrocities of the civil war period. The new amnesty law, entitled Charter for Peace and National Reconciliation, foresees an indemnification for the families of the disappeared if the disappeared may be declared as dead. Relatives of the disappeared criticized this clause stating that the conditions of the declaration of death are not clear and transparent.¹⁸ Moreover, the charter along with presidential decrees for its implementation institutionalizes impunity and impedes any legal action against security services, especially including the DRS, and proposes heavy penalties for anyone who accuses those amnestied of crimes. Besides, one of the presidential decrees have a clause stating that the ones who instrumentalize the pain and tragedy of the civil war for humiliating the Algerian state and its officers will be punished with a prison sentence of three to five years. The charter, thus, not only institutionalizes impunity par excellence but also threatens and targets the civil society and specifically the human rights organizations and their public declarations for dealing with the past.¹⁹ Finally, the largest armed Islamist group, Groupe Salafiste pour la Prédication et le Combat (Salafist Group for Preaching and Combat – GSPC), has entirely rejected the Charter and any sort of reconciliation based on the charter. The organization, which is known for its ties with Al-Qaeda, also called for the continuation of the armed struggle against the regime. That is one of the reasons why, especially after 2007, suicide bombings became widespread in Algeria again. Moreover, after these three laws of amnesty, impunity grew stronger than ever before and pardoning the bad things that happened in the past became a political and moral order in the country. Such an order, in turn, obscures and once again renders invisible the existence of state violence and the state's criminal officers. A statement made by Farouk Ksentini, the human rights commissioner and head of the National Consultative Commission for the Promotion and Protection of Human Rights established in 2001, reveals this situation most remarkably. In one of

¹⁸ Ibid., 148.

¹⁹ Bérangère Taxil, "À la confluence des droits : la convention internationale pour la protection de toutes les personnes contre les disparitions forcées," *Annuaire français de droit international* 53 (2007): 140.

his addresses in 2006, he declared that the state might be “responsible but not guilty” for the enforced disappearances.²⁰

Last but not least, there are several mass graves in Algeria. However, so far not much has been done on this issue. Even though several daily newspapers reported the discovery of mass graves in different cities of Algeria, the official institutions have remained silent, neither confirming nor commenting on the existence or discovery of these mass graves. Furthermore, Algerian authorities have failed to disclose their procedures for preserving evidence and identifying the human remains found at these sites. Several international human rights organizations and bodies such as WGEID have asked questions about these mass graves, however, the Algerian government has yet to make any comment on the issue. Human Rights Watch reports that in May 2000 it has been informed by the Algerian authorities that DNA analysis, one of the key tools for identification of the disappeared, was not in use in Algeria.²¹

Memorialization Efforts

Memorialization efforts in Algeria and the public debate about the official recognition of the disappearances reveal the subtleties of and insights into the Algerian context. On the one hand, individuals who were either part of or sympathizers of the Islamist movements made up the majority of the disappeared, and on the other hand, their families, the Muslim women who represent these *undesirable victims* were the publicly visible figures concerning the issue of disappearances. Moreover, the ones abducted by the Islamist groups also had competing political positions, however, the families of the disappeared and the abducted had a number of crucial demands that were common to all. In other words, the representation of the families as well as the internal relations of different victim groups were deeply affected by their affiliation to Islamist movements, both at the national and global scale. The international prestige and image of the Algerian state remained relatively intact during the initial years of the 1990s as a state “fighting against Islamist terrorists”.

Several grassroots organizations of the relatives of the disappeared emerged in Algeria during the 1970s. In line with the global pattern, the first visible activists were women, the wives and mothers of the disappeared who began to gather together in the autumn of 1997 after the massive waves of disappearances between 1994 and 1996.

²⁰ Gèze and Mellah, 152.

²¹ Human Rights Watch, 2003, 36.

During the first timid gatherings the main demand was the trial of the perpetrators, however, as time went by broader demands for truth and memory also began to be expressed by these women. In November 1997, l'Association Nationale des Familles des Disparus (National Association of the Families of the Disappeared) published an open letter to the General Mohamed Lamari, the then chief of state, expressing publicly their demand for justice, truth and recognition.²² Also, during and after the Secretary General of the United Nations Kofi Annan's visit to Algeria, families of the disappeared staged weekly sit-ins in Algiers, outside the headquarters of the National Human Rights Observatory (Observatoire Nationale des Droits de l'Homme – ONDH), demanding information about the whereabouts of their loved ones. There were frequent demonstrations held also in Constantine and Relizane.²³ ONDH was an organization established in the immediate aftermath of the coup d'état in 1992 to address human rights violations in Algeria, however, it always remained ineffective and inoperative on the issue of disappearances except for sending short and uniform letters to the relatives of the disappeared who asked for its help, mostly stating that there is no information available or that the individual had been abducted by terrorist groups. Despite these ultimately discouraging conditions, important grassroots organizations of the relatives such as Somud, Association of the Families of the Disappeared of Constantine, The National Association of Families of the Disappeared and SOS Disparus were able to initiate gatherings, make statements and organize public events even though they did not have legal recognition. Their legal status remained unclear for many years as they did not receive an official response to their requests to acquire legal entity status and be recognized as associations. Besides, they were severely targeted during their peaceful demonstrations, sit-ins and other public appearances depending on the political tensions of the existing regime.

Despite its cautious tone and refusal to provide a list of the disappeared, ONDH acknowledged the issue of disappearances for the first time in 1994 stating that they were receiving hundreds of letters from the relatives of the disappeared. Then, in 1999, the newly elected president of Algeria, Abdelaziz Bouteflika began giving speeches and interviews that signified an important shift in the official discourse on disappearances. First, he admitted that the disappearances represented a huge problem for the Algerian society, uttered the number of 10,000 as the number of people who had been disappeared, and added that the state should investigate these disappearances very meticulously. Secondly, he said that there is a disappeared person

²² Gèze and Mellah, 153.

²³ Human Rights Watch, 2003, 39.

in his own family too, thus publicly declaring himself a relative of the disappeared. And finally, he acknowledged that some of the disappeared might be dead, which marked the first time an official openly acknowledged this.²⁴ Also, the government set up offices in cities and districts to receive the complaints about the disappearances. Two factors seemed to oblige the initiation of this discursive and political change: The will of the government to end the civil war and its predominant violence through a sort of reconciliation without a full-fledged democratization was an important factor. And the second factor was the political pressure of international bodies such as the European Union, international human rights bodies, the United Nations and other institutions directed at the newly elected Algerian president to handle the issue of disappearances. Although the steps taken thus far are important they should not be overemphasized. The Algerian case does not represent an example of transitional justice, but rather a series of small steps followed by major backlashes and the restoration of the status quo on the issue of enforced disappearances. Bouteflika was also an ardent supporter of forgiveness and amnesty for the enforced disappearances and thus institutionalized impunity of state officials in a meticulous manner. Moreover, despite his speeches that emphasized the tragedy of the disappearances he did not take any concrete steps for discussing the legal and political responsibility of the official institutions, he rather blocked this discussion with different presidential decrees criminalizing the debates of responsibility, accountability and impunity.

In spite of these circumstances, different relatives' organizations, namely both the ones that represent mostly the families of the Muslim individuals disappeared by the state and the ones that represent the families of the individuals abducted by Islamist groups were able to cooperate. Collectif des Familles des Disparus en Algérie (Collective of the Families of the Disappeared in Algeria – CFDA) organized an international meeting in 2007 against amnesties, impunity and “imposed reconciliation” with the demand of establishing a truth commission “with the participation of the organizations of state officers' victims and victims of terrorism”.²⁵ Different organizations representing different forms of disappearances and having contradictory and even competing political positions were able to act together. It seems that the continuation of these efforts is the only means through which a space can be created for a genuine debate on transitional justice.

²⁴ Ibid., 42.

²⁵ Dutour, 148.

Individual Story

DISAPPEARANCE OF SALAH SAKER

Salah Saker, a high school mathematics teacher and father of six, was one of the FIS candidates from Constantine in the elections of 1991.²⁶ In December 1991, as a parliamentary candidate, he won 44 per cent of the votes and would probably be in the Algerian parliament if the elections were not cancelled. He was one of the hosts of the FIS leaders when they visited Constantine. There are three official versions about the fate of Salah Saker who was arrested at his home on May 29, 1994. Three years after his arrest, his wife Louisa Bousroual, who had filed a complaint with the Constantine prosecutor's office and made other formal inquiries, received her first official response from the authorities. "It was a police report, dated February 26, 1997, stating that the judicial police of the wilaya of Constantine had arrested Salah Saker before turning him over on July 3, 1994, to the Territorial Center for Investigations of the Fifth Military Region, also known as the Bellevue military center in Constantine."²⁷ Even though it was thus confirmed that he was handed over to the military, the family's formal complaint produced no results. Since the family had "also filed a case in a Constantine court asking for the prosecution of the those responsible for Saker's abduction," the investigating judge summoned Saker's wife to discuss the case on March 20, 1999, but nothing has been heard from the court ever since.

The second version of his fate came with a letter from the ONDH dated December 10, 1998, which was sent as a reply to the family's complaint dated September 27, 1996. In the letter, ONDH stated that based on the information provided by the security services, it appears that an unidentified armed group abducted Salah Saker. The third version came directly from the government in response to Saker's wife's petition submitted to the U.N. Human Rights Committee. In the government's letter to the U.N. Human Rights Committee, it is stated that Saker was:

"arrested in June 1994 by the judicial police of the wilaya of Constantine, who suspected him of being part of a terrorist group that had committed several attacks in the region. After questioning him, and having been unable to establish proof that Salah Saker belonged to the terrorist group being sought, the judicial police decided to release him from garde à vue and to transfer him to the military services of the judicial police, to continue the investigation. After a day-long inquiry, Salah Saker was freed by the military services of the judicial

²⁶ The story of Salah Saker is taken from the Human Rights Watch report dated 2003.

²⁷ Human Rights Watch, 2003, 19.

police. He is being sought by virtue of an arrest warrant issued against him by the investigating judge of Constantine, as part of a case involving twenty-three persons, including the aforementioned, all of whom belong to a major terrorist network. This arrest warrant is still in effect because Salah Saker remains at large. He was tried in *absentia*, along with his co-defendants, on July 29, 1995, by the Criminal Court of Constantine.

None of the communications received by the Saker family tried to reconcile these official accounts concerning his whereabouts.”²⁸

Selected Bibliography

- Amnesty International. “Algeria: Time to end impunity for past and present abuses.” Public Statement, 25 February 2016.
- Taxil, Bérangère. “À la confluence des droits : la convention internationale pour la protection de toutes les personnes contre les disparitions forcées.” *Annuaire français de droit international* 53 (2007): 129 – 156.
- Comtat, Emmanuelle. “Les disparus civils européens de la guerre d’Algérie. Processus de construction d’une cause victimaire militante.” (The European civilians reported missing during the Algerian war. The process of construction of an activist cause) *Papeles del CEIC - Centro de Estudios Sobre la Identidad Colectiva / International Journal on Collective Identity Research* 1, paper. 166 (2017): 1-27. Accessed September 3, 2018. <http://www.ehu.es/ojs/index.php/papelesCEIC/article/view/16907/15345>.
- Gèze, François, and Salima Mellah. “Algérie: l’impossible justice pour les victimes des années de sang.” *Mouvements* 1, no. 53 (2008): 150 – 157.
- Hagelstein, Roman. “Explaining the Violence Pattern of the Algerian Civil War.” *Households in Conflict Network (HiCN) Working Paper Series*, HiCN WP 43 (2008). Accessed September 3, 2018. <http://www.hicn.org/wordpress/wp-content/uploads/2012/06/wp43.pdf>.
- Dutour, Nasser. “Algérie : de la Concorde civile à la Charte pour la Paix et la Réconciliation nationale : amnistie, amnésie, impunité.” *Mouvements* 1, no. 53 (2008): 144 – 149.
- Human Rights Watch, February 1998. *Algeria “Neither Among the Living nor the Dead”: State-Sponsored “Disappearances” in Algeria*. Accessed September 3, 2018. <https://www.hrw.org/legacy/reports98/algeria2/>.
- Human Rights Watch, February 2003. *Time for Reckoning: Enforced Disappearances and Abductions in Algeria*. Accessed September 3, 2018. <https://www.hrw.org/reports/2003/algeria0203/algeria0203.pdf>.
- Mecellem, Jessica. “Individual Criminal Accountability After Civil Wars: Enforced Disappearances in Algeria and Turkey.” Dissertation, Loyola University Chicago, 2016. Accessed September 3, 2018. http://ecommons.luc.edu/luc_diss/2289.
- Stora, Benjamin. *La Guerre Invisible. Algérie, années 90*. Paris: Presse de Science Po, 2001.

²⁸ Human Rights Watch, 2003, 20.

The poster showing the portraits of the forcibly disappeared in Turkey.

Türkiye'de zorla kaybedilenlerin fotoğraflarını gösteren poster.

(NAR PHOTOS/
MEHMET KAÇMAZ)

**HAKİKAT İÇİN UMUT VAR MI?
KAFKASLAR, ORTADOĞU
VE KUZEY AFRİKA'DA
ZORLA KAYBETMELER VE
KAYIP KİŞİLERE İLİŞKİN
KARŞILAŞTIRMALI BİR
ANALİZ**

ÖZGÜR SEVGİ GÖRAL

GİRİŞ

125

GİRİŞ

130

RUSYA

Etnopolitik kaygılar ve bitmeyen acımasızlık: Bütün bu insanlar böylesi küçük bir yerde nereye kayboldu?

138

ERMENİSTAN, AZERBAYCAN VE GÜRCİSTAN

Rakip Milliyetçilikler, Etnik Karşılaşmalar ve Tanınmayan Devletler: Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan örnekleri

145

İRAN

Orta Doğu Bağlamında Otoriteryenizm ve Mukavemet Biçimleri: İran'daki Zorla Kaybedilenlerin Karmaşık Resmi

152

TÜRKİYE

Süreğen çatışma zamanlarında adaleti aramak: Cumartesi Anneleri ve sevdikleri

159

LÜBNAN

Yerel, mezhepsel ve uluslararası aktörlerin şiddetli karşılaşmaları: Lübnan'ın "kurumsallaşmış sessizliği" ve ötesi

168

KIBRIS

Geçiş Dönemi Adaleti Çelişkilerinin Bir Laboratuvarı: Kıbrıs'ta Olumlu Taraflar ve Çözülmemiş Anlaşmazlıklar

176

CEZAYİR

Les années noirs'dan Geriye Kalanlarla Hesaplaşmanın Önündeki Büyük Engeller: Cezayir'de Hakikat, Adalet ve Tanınmanın İmkânsızlığı

GİRİŞ

Son on yılda akademi ve sivil toplum alanında yapılan tartışmalar, zorla kaybetmelerin geçmişte, özellikle de 1970'lerde kaldığını düşündürür. Dünyada değişik şekillerde tekrar tekrar karşımıza çıkıyor olsa da zorla kaybetmelerden son on yılda gittikçe daha az söz ediliyor. Zorla kaybetmeler, geçmişe dair bir olgu olarak, dc aha çok 1970'lerde Güney Konisi diktatörlüklerinde (ç.n: Brezilya, Paraguay, Arjantin, Uruguay) siyasi muhaliflere karşı yapılan uygulamalar bağlamında tartışılır. Ne yazık ki bu algı yanlıcıdır. Zorla kaybetme pratikleri, farklı yerlerde ve zamanlarda, birçok örüntü ve değişik fail profiline yan sıra siyasi ve hukuki mücadelelerin doğmasına neden olmuştur. Üstelik, bu pratiğin maalesef 20. ve 21. yüzyıllarda da dünyada yayılmış olduğunu görüyoruz. Zorla kaybetme pratiğine, hem Organisation de l'Armée Secrète (Gizli Ordu Örgütü – Fransız ayaklanma karşıtı örgüt) tarafından özellikle 1961 ve 1962 yıllarında olmak üzere Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasında anti-kolonyal hareketlere karşı olarak, hem de Cezayir hükümeti tarafından Cezayir'deki iç savaş sırasında farklı Müslüman grupların militanlarına yönelik olarak yaygın biçimde başvurulmuştur. Eski-Yugoslav devletlerinde hem devlet hem paramiliter örgütler tarafından etnik temizlik, soykırım ve insanlığa karşı suçların işlendiği 1991 ve 2001 yılları arasındaki savaşta kullanılmıştır. 1990'larda Türkiye'de Kürt muhaliflere karşı olarak, Rusya'da da 1999 ve 2009 arasındaki Çeçen Savaşı sırasında Çeçen militanlara karşı olarak uygulanmıştır.¹ Zorla kaybedilenlerin yakınları ve bu konuda çalışan sivil toplum kuruluşlarının üyesi olduğu bir ağ olan International Coalition against Enforced Disappearances (ICAED - Uluslararası Zorla Kaybetmelere Karşı Koalisyon), zorla kaybetme suçunun günümüzde Bangladeş, Hindistan, Mali, Pakistan, Meksika, Kolombiya, Sri Lanka, İran, Sudan, Lübnan, Irak ve Suriye'de işlenmeye devam ettiğini belirtmektedir.² Dahası, Guantanamo Hapishanesi'nde kristalleşen yasadışı tutukluluk hali ve bir tür zorla kaybetme sayılan olağanüstü örtülü iade (extraordinary renditions) gibi 'terörle mücadele' kapsamında hayata geçirilen yasal ve yasa dışı uygulamalar, zorla kaybetmelerin diğer devlet şiddeti türleriyle beraber, sadece 'gelişmemiş ülkelerde' değil, aynı zamanda özellikle 2001 yılından sonra Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Almanya gibi 'demokrasinin kalbi' olan ülkelerde de gerçekleştiğinin bir kanıtıdır.³ Bu nedenle, zorla kaybetmeler ne geçmişte kalmış ne de sadece doğu ve güney diktatörlüklerinde kullanılmış olan bir uygulamadır. Daha ziyade, küresel bağlamda modern devletler tarafından gerekli görüldüğü takdirde çeşitli 'olağanüstü durumlarda' egemenliğin oldukça spesifik ve somut bir kullanımı olarak tezahür eder.

¹ Jeremy Sarkin vd., *Bosnia and Herzegovina, Missing Persons from the Armed Conflicts of the 1990s: A Stocktaking* (Sarajevo: International Commission on Missing Persons, 2014); İnsan Hakları İzleme Örgütü, Şubat 2003, *Time for Reckoning: Enforced Disappearances in Algeria*, 15 Ekim 2018'de erişildi, <https://www.hrw.org/reports/2003/algeria0203/algeria0203.pdf>; Juliet Chevalier-Watts, "The Phenomena of Enforced Disappearances in Turkey and Chechnya: Strasbourg's Noble Cause?" *Human Rights Review* 11, no. 4 (2010): 469–489; Özgür Sevgi Göral, "Enforced Disappearance and Forced Migration in the Context of Kurdish Conflict: Loss, Mourning and Politics at the Margin," (PhD dissertation, L'École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS), 2017).

² ICAED Statement on the International Day of the Disappeared," International Coalition Against Enforced Disappearances (ICAED), 30 Ağustos 2012. 20 Eylül 2018'de erişildi, <http://www.icaed.org/home/news-archive-2012/>.

³ Pilar Calveiro, "Torture in the heart of 'democracies'" (sunum, Symposium On Torture, The George Washington University, 18 Kasım 2008). 25 Eylül 2018'de erişildi, https://us.boell.org/sites/default/files/downloads/Calveiro_torture_democracy.pdf.

Bu çalışma, zorla kaybetme olgusunun öneminin altını çizmek, çeşitli tezahürlerini göstermek, farklı coğrafi bağlamlarda nasıl değişiklik gösterdiğini anlatmak ve süregelen sonuçlarına parmak basmak üzere hazırlanan mütevazı bir girişimdir. Bir başka deyişle, zorla kaybetmelerin diğer önemli ve acilen tepki verilmesi gereken insan hakları ihlalleri nedeniyle bir ölçüde unutulduğu günümüz dünyasında, tüm karmaşıklığıyla bu fenomenin ağırlığını hatırlatmayı amaçlamaktadır. Modern devletlerin egemenliklerinin tehdit altında olduğunu hissettiği zamanlarda⁴, egemenliğin hususi ve somut olarak kullanılmasına araç olan zorla kaybetmeler, değişik örüntüler izlenerek farklı bağlamlarda uygulanmaya devam etmekte. Artık uygulanmadığı yerlerde ise, bu kitabın sonraki bölümlerinde görebileceğiniz gibi, zorla kaybetmelerin sonuçlarına ve etkilerine neredeyse dokunulmamıştır. Bu kitapta Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Kafkasya'da meydana gelen zorla kaybetmelere odaklandım. Bu bölgelerin seçilmesinin birkaç nedeni var. Bu kitap, Hakikat Adalet Hafıza Merkezi ve Tarihsel Diyalog ve Geçmişle Yüzleşme Bölgesel Ağı'nın (RNHDP- Regional Network for Historical Dialogue and Dealing with the Past) Orta Doğu ve Kafkasya'da zorla kaybetmeler üzerine çalışan sivil toplum kuruluşları, aktivistleri, akademisyenleri ve taban örgütleri bir araya getirme çabalarının bir ürünü olarak yazıldı. Bu çabaların bir parçası olarak, zorla kaybetmeler üzerinde çalışan aktörler arasında bölgesel işbirlikleri kurma olasılığını tartışmak için 27-28 Ocak 2017'de İstanbul'da bir çalıştay düzenlendi. Ancak, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Kafkasyadan ülkelerin seçimi sadece bu çalıştayla ilintili değil. Bu kitapta, zorla kaybetme olgusunun çeşitliliğini ve farklı örüntülerini ortaya koyan örnekler odaklanmak istedim. Zorla kaybetme pratiği bazı örneklerde etnik ya da ulusal çatışmalardan kaynaklanırken, bazı örneklerde ise bu pratiğin kökenleri otoriter devletlerin farklı biçimlerinin yapısını göstermektedir. Bu nedenle, seçilen her ülke olgusunun bir başka kısmını yansıtmaya çalışmaktadır. Son olarak önemli noktalardan bir tanesi de sunduğum her vakanın derinliğini yansıtabilmek adına Hakikat Adalet Hafıza Merkezi olarak yakından takip ettiğimiz ve sahadan düzenli olarak güncellediğimiz örnekler öncelik vermiş olmam.

Bu kitapta, hukuki olarak iki farklı kategoriye işaret etseler de hem *kayıp* hem *zorla kaybetme* terimleri kullanılmıştır. BM Herkesin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'ye göre, 'zorla kaybetme' terimi, "(...) devlet görevlilerinin ya da devletin yetkilendirmesi, desteği veya göz yummasıyla hareket eden kişilerin ya da grupların gözaltına alma, tutuklama, kaçırma ya da diğer herhangi bir biçimde özgürlükten yoksun bırakması ve bu durumdaki bir kimseyi, özgürlükten yoksun bırakmayı kabul etmenin reddedilmesi veya kaybedilen kişinin akıbetinin ya da nerede olduğunun gizlenmesiyle, hukukun koruması dışına çıkarması(...)" durumunu ifade eder.⁵ 'Kayıp' ise, "uluslararası ya da iç silahlı çatışma sonucunda haber alınmayan kişilerle" ilgili olan daha geniş bir kategori belirtir. Bu kişi, "asker ya da sivil, ailesinin kendisinden haber alamadığı herhangi biridir."⁶ İki kavram arasında uluslararası insan hakları hukuku ve insancıl hukuktan kaynaklanan hukuki ayrımlar vardır, ancak bu çalışmanın amaçları doğrultusunda her iki kategori de bu kitaba dahil edilmelidir. Örneğin,

⁴ Göral, 142.

⁵ Birleşmiş Milletler (BM) Herkesin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, 23 Aralık 2010'da yürürlüğe girdi, https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/Ch_IV_16.pdf.

⁶ Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC), *Missing Persons: A Hidden Tragedy* (Geneva: ICRC, 2007), <https://shop.icrc.org/personnes-portees-disparues-une-tragedie-oubliee-2619.html>.

Lübnan, Ermenistan, Gürcistan ve Çeçenistan'daki vakalara baktığımızda bu iki kategoriye de uyan örnekler buluyoruz. Ayrıca, bazı vakalarda kaybedilenlerin yakınları ve aile örgütleri dahil olmak üzere farklı paydaşların, bu terimleri değişimli olarak kullandığını görüyoruz. Son olarak, İosif Kovras tarafından güçlü ve etkili bir biçimde ortaya koyulduğu gibi, bu suçtan etkilenen toplumlarda bu iki kategori genellikle anlamsız hale gelir. Kovras'a göre, "‘kaybedilme’ günümüzde o kadar jenerik bir terim haline geldi ki genelde hem kayıp hem zorla kaybetmeleri anlatmak için kullanılıyor."⁷

Farklı bağlamlarda, zorla kaybetme suçu birbirinden farklı örüntüler izler. Bazı unsurlar, kaybetme stratejisini uygulayan devletin baskı ve güç kullanma kapasitesiyle derinden ilişkilidir. Bir başka deyişle, zorla kaybetme vahşetinin sonuçlarıyla uğraşırken, ilgili devletin gücüne dikkat edilmelidir, çünkü güçlü ya da zayıf bir devlet olması işlenen suçun sonuçları üzerinde kayda değer bir etkiye sahiptir. Ayrıca, çatışmanın bağlamı, etnik mi, yoksa etno-siyasi mi olduğu ya da otoriter bir devletten mi kaynaklandığı da zorla kaybetmeler karşısında aktüel durumu etkiler. Çatışmanın devam edip etmemesi, bittiyse nasıl bittiği de zorla kaybedilenlerin statüsünün belirlenmesinde önem taşır. Son olarak da ulusaşırı kurumlar, 'yabancı hamiler' ve uluslararası ajanslar dahil olmak üzere uluslararası aktörlerin varlığı ya da yokluğu, zorla kaybetmelerin hukuki ve hafızasal statükosunun şekillenmesinde rol oynar. Fakat tüm bu farklı örneklerde, zorla kaybetme meselesi ve sonuçlarıyla başa çıkma mücadeleleri, ne kadar siyasetten uzak konumlandırılmaya çalışılırsa çalışılırsın, siyasi duruma ve konjonktüre kökten bağlıdır.

Her ne kadar örnekler arasında farklılıklar olsa da cezasızlık kalkanı arkasında korunan faillerin dokunulmazlıkları ve kayıtsızlıkları ile yerel hukuki mekanizmaların etkisizliği trajik bir biçimde benzerdir. Af kanunları, çıkmaza girmiş soruşturmalar, beyhude davalar gibi cezasızlığın hukuki mekanizmaları ile kaybedilenlerin ailelerini sindirmek üzere kullanılan taktikler her örnekte yaygındır. Birçoğunda, failer sadece delinmez cezasızlık kalkanyla korunmakla kalmayıp, siyasi partilerde yüksek konumlar verilerek ya da çeşitli güvenlik ve istihbarat birimlerinde önemli pozisyonlara getirilerek, devlet aygıtının bir parçası haline getirilmiştir. Failere yapılan bu muamele zorla kaybetme suçunun temel özelliğini ortaya çıkarır: bu suç özünde ve sıkı sıkıya devlet aygıtına ve modern ulus-devlet yapısına bağlıdır.

Pek çok bağlamda ortak olan bir başka çarpıcı nokta ise, zorla kaybetmelere karşı yürütülen mücadelede kadınların öncülüğü ve hakimiyetidir. Kaybetmenin ardından hem kısa hem uzun vadede, eşlerin ve annelerin performansları, eylemleri ve hareketleri mücadeleye yön verir. Her ülke için kesin rakamlar bulunmasa da çoğunlukla erkeklerin zorla kaybedildiğini biliyoruz. "Cinsiyet analizi yapan araştırmalar kaybedilenlerin yaklaşık yüzde 70 ila 94'ünün erkek olduğunu doğrular."⁸ Kaybolmadan sonraki adalet mücadelesi, ailenin ekonomik yükü,

⁷ İosif Kovras, introduction to *Grassroots Activism and the Evolution of Transitional Justice, The Families of the Disappeared* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 14.

⁸ Polly Dewhurst and Amrita Kapur, *The Disappeared and Invisible. Revealing the Enduring Impact of Enforced Disappearance on Women* (New York: International Center for Transitional Justice (ICTJ), 2015), 4, <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Gender-Disappearances-2015.pdf>.

yas tutmanın sembolik rolü gibi materyal ve duygusal birçok vazifenin cinsiyet temelli bir iş bölümüyle esas olarak kadınların görevi haline geldiğini biliyoruz. Kadınların deneyimleri sadece kaybedilme sonrasının değil, suçun spesifik olarak işlenme şeklinin ve örüntülerinin anlaşılması konusunda da yardımcı olur. Zorla kaybetmelere cinsiyet lensiyle yaklaşan bir perspektifin söyleyecek çok şeyi vardır. "Kaybedilenlerin eşlerinin deneyimlerinin karmaşıklığı ve çok katmanlılığı, insanların ağır hak ihlallerine ya da yoğun devlet şiddetine maruz kaldığı zamanlarda verdikleri yanıtlara da başka bir gözle bakmamızı sağlıyor. Farklı kadınların farklı yanıtlarını görmemizi sağlıyor; kadınların yaşa, eğitime, deneyime, etnik kökene, siyasi aidiyete bağlı olarak aslında birbirlerinden nasıl farklı tecrübeler edinebileceğini görüyoruz. Dolayısıyla ağır insan hakkı ihlallerinin yarattığı tahribatı nasıl giderebileceğimizi tartışırken bu çok farklı deneyimlerin hepsini içeren bir dil kurmak gerekiyor."⁹Bununla beraber, zorla kaybetmelerin cinsiyetlendirilmiş yönlerine odaklanan çalışmalar, her ne kadar son on yılda artmış olsa da hala literatürün çok küçük bir azınlığını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, kadınların sivil toplum kuruluşları ve taban örgütlerdeki hafızalaştırma çabalarını ve hukuk mücadelelerini tasvir ederken, zorla kaybetmelerin cinsiyete dayalı boyutuna dikkat çekmeye çalıştım.

Zorla kaybetmeleri unutturma ve hafızalardan silme akımıyla mücadeleye odaklanan alanın bir başka yönü ise, akademi ve sivil toplum kuruluşlarında bile var olan, iş bölümü eksikliği ve parçalanmışlıktır. Bir başka deyişle, sivil toplum kuruluşu raporlarının, akademik ve çeşitli aktivist inisiyatifleriyle hazırlanmış çalışmaların varlığına rağmen, hala akademik kurumlar, uygulayıcılar ve aktivistler arasında yakın bir işbirliği olduğunu söylemek mümkün değil. Zorla kaybetmelerin çeşitli yönlerine odaklanan hukuki, antropolojik, etnografik, teorik ve sosyolojik daha çok çalışma yürütülmesine ve sivil toplum kuruluşları, aktivist ve taban örgütlerinin ilgili raporları ile dökümantasyon çalışmalarıyla sürekli bir diyaloga ihtiyacımız var. Bu tür bir işbirliği, meseleyi farklı aktörlerin gündeminde tutmak, konu hakkındaki bilgimizi derinleştirmek, yeni mücadele yöntemleri geliştirmek ve zorla kaybetme suçuyla mücadele etmek için daha geniş bir ittifak oluşturmak için elzemdir.

Zorla kaybetme; görme ve görünmez olma, bilme ve bilmeme, gizli kapaklılık ve arsız yaygaracılık gibi özgül diyalektiklerin bir arada var olduğu çok özel bir devlet şiddeti biçimidir. Bir başka deyişle, kaybetme pratiği, öyle ya da böyle, özel bir gizlilik ve görünürlük diyalektiği içinde gerçekleşir; tüm detaylarına vakıf olunmasa da, kayıp yakınları dahil olmak üzere herkes bir felaketin meydana geldiğini bilir. "Zorla kaybetme stratejisine özgü gizlilik ve görünürlük diyalektiğine göre, yakınları kaybedilen kişinin gözaltına alındıktan sonra sorgu sırasında feci bir işkenceye maruz kaldığını biliyordu."¹⁰ Bu diyalektiğe rağmen, çoğunlukla kadınlardan oluşan kayıp yakınları, sevdiklerini aramaya devam etmiş, sayısız hukuk kurumunun kapısını çalmış ve çeşitli hafızalaştırma çabalarıyla farklı sadakat eylemleri gerçekleştirmiştir. Onlar sadece mağdur ya da davacı değil, aynı zamanda siyasi öznelerdir. Gözdağları, tutuklamalar ve işkencelere göğüs germiş, karşılaştıkları birçok ekonomik zorluğa rağmen ailelerini bir arada tutmuş ve son derece düşman siyasi ortamlarda bile taleplerini tekrar ve tekrar

⁹ Özlem Kaya and Hatice Bozkurt, "Fotoğrafi Kaldırmak" Eşi Zorla Kaybedilen Kadınların Deneyimleri (İstanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014), 12.

¹⁰ Göral, 142.

dillendirmişlerdir. Tekrar üzerine kurulu bu performatiflik, çoğu zaman somut sonuçlara ulaşmasa da, kendi içinde bir hayatta kalma, direnme ve umut eylemidir. Umudun sadece tekil ve dramatik bir kahramanlık eyleminde vücut bulmadığını, günlük hayatta direnç ve sebat göstermek için sürekli sarfedilen çabalarda da somutlaştığını unutmamak gerekir. “Bu şekilde, umut mutlaka gelecekteki iyiliği değil, öncelikli olarak makul bir hayat yaşamak için sebat göstermeyi hedefler.”¹¹

Bu kitap bize oldukça zor siyasi koşullarda “makul bir hayat yaşamak için sebat göstermeye” ilham veren, yüreklendiren ve güçlendiren iki aktöre ithaf edilmiştir. Bunlardan ilki şu an vefat etmiş olan, Tahir Elçi; diğeri ise Cumartesi Anneleri/İnsanları’dır. Tahir Elçi, diğer şeylerin yanı sıra, zorla kaybedilenlerin yakınlarının yasal temsilcisi, yerel ve ulusaşırı düzeyde zorla kaybetmelere karşı hukuki mücadele hareketinin kurucularından biri, hem ulusal mahkemelerde açılmasını sağladığı hem de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşıdığı davalarda muazzam başarıya ulaşmış tanınan bir avukattı. 15 Ekim 2015’te, Diyarbakır Barosu başkanı olarak katıldığı, CNN Türk’te yayınlanan ‘Tarafsız Bölge’ isimli popüler televizyon programında, PKK örgütünü bir terör örgütü olarak tanımlamadığını belirtmişti. Hakkında ceza davası açılmasına yol açan bu açıklamalarının ardından, ana akım gazeteler ve televizyon kanallarında hedef gösterildi. 28 Kasım 2015’te, güpegündüz Sur’da tarihi bir camiin önünde Diyarbakır’ın kentsel alanlarında devam eden silahlı çatışmayı protesto eden bir basın açıklaması okurken öldürüldü. Failleri hala bilinmiyor. Hayatı boyunca mücadele ettiği cezasızlık, şimdi kendi suikastçılarını koruyor. Zorla kaybetmelerin tanınması ve faillerin adalet önüne çıkarılması için durmaksızın mücadele eden kayıp yakınları ve insan hakları aktivistlerinden oluşan Cumartesi Anneleri/İnsanları ise, 1995’ten beri her cumartesi Beyoğlu, İstanbul’da herkesin bildiği ve oldukça popüler olan Galatasaray Lisesi önünde sessizce oturuyor ve fotoğraflarını ellerinde tutuyor. Polis şiddeti ve siyasi baskılar yüzünden zaman zaman ara vermek zorunda kalınan bu oturma eylemleri, kısa süre önce İstanbul Valiliği tarafından yasadışı ilan edilmesine rağmen, meşruiyetini güçlü olarak koruyor. Sadece bir sivil inisiyatif olarak değil, aynı zamanda kalıcı bir siyasi aidiyet, sadakat ve umut eylemi olarak, ısrarları, bağlılıkları ve dirençleri son derece ilham verici. Bu kitap, işte böyle bir umuda adanmıştır.

¹¹ Jarrett Zigon, “Hope and Waiting in Post-Soviet Moscow,” in *Ethnographies of Waiting: Doubt, Hope and Uncertainty*, eds. Manpreet K. Janeja and Andreas Bandak (London, New York: Bloomsbury Academic, 2018), 71.

RUSYA

Etnopolitik kaygılar ve bitmeyen acımasızlık: Bütün bu insanlar böylesi küçük bir yerde nereye kayboldu?

Çeçenistan'da kaybolanların trajedisi, neredeyse tamamen yok sayılan ve failleri tam anlamıyla cezasız bırakılan kayıpların muazzam ölçeği düşünüldüğünde, Kafkasya bölgesindeki otoriter rejimler ve etnopolitik çatışmaların içyüzüne ışık tutar. Rusya Federasyonu'nun resmi duruşundaki ilgisizlik, herhangi bir tanıma, hesap verme ve telafi politikasının yanı sıra, siyasi liberalleşme, demokratikleşme ve hukukun üstünlüğünü tesis etmeye yönelik eğilimlere karşı da katı bir ısrarcılık sergiliyor. Bu içinden çıkılması güç durum, ne yazık ki kayıp ailelerinin hakikati, adaleti ve hafızayı arayışlarında, yalnızca Kuzey Kafkasya bölgesinde değil, daha geniş küresel bağlamda yaşadıkları zorlukları *mükemmel* bir biçimde ortaya koyuyor. Ayrıca, geçmişte yaşanan vahşetin, bununla gereğince yüzleşilip, hesaplaşılmadığında mutlaka tekrarlandığını ve trajik izler bıraktığını bir kez daha kanıtıyor.

Arka plan

Rusya Federasyonu, Aralık 1994'te Çeçenistan'ın başkenti Grozni'yi, bağımsızlığını ilan etmiş olan Çeçen İçkerya Cumhuriyeti üzerinde siyasi ve askeri kontrol sağlamak amacıyla işgal etti. Çeçen askeri birlikleri, bu işgale karşı isyan ederek Aralık 1994'ten Ağustos 1996'ya kadar savaştı. Birinci Çeçen Savaşı, dönemin Başkanı Boris Yeltsin ile Çeçenistan'ın seçilmiş Başkanı Aslan Mashadov arasında, Mayıs 1997'de imzalanan barış anlaşmasıyla sonlandı. Anlaşma, ne yazık ki uzun sürmedi ve silahlı çatışma, Rus yetkililerin iddialarına göre, "Kuzey Kafkasyalı teröristler" tarafından planlanıp hayata geçirilen Rusya'daki apartman bombalamaları sonrası yeniden başladı. Çeçenistan'ın ikinci askeri istilaya uğraması, "terörizme karşı" bir operasyon olarak tanımlandı ve Terörizmle Mücadele ve Rusya Federasyonu'nun Müdafaası Yasası'na dayandırıldı. İkinci Çeçen Savaşı, Ağustos 1999 ile Nisan 2009 arasında, neredeyse on yıl boyunca devam etti ve yalnızca Çeçenistan topraklarını değil, Kuzey Kafkasya'daki komşu bölgeleri de etkiledi.

Ne birinci ne de ikinci Çeçen savaşlarında, çatışmada ölenlerle ilgili kesin bir sayı bulunmaktadır. Çeşitli tahminlere göre, ilk Çeçen savaşında on binlerce sivil yaşamını kaybetti. İkinci Çeçen savaşında durum daha da kötüydü. Farklı tahminler, ölü sayısını yaklaşık 25.000 olarak belirtmektedir. Bu insanların çoğu, şehir ve köylerin havadan bombalandığı ilk aylarda yaşamını kaybetti. Ölümlerden bazıları silahlı çatışmalar sırasında gerçekleşirken, askeri operasyonlar sırasında güvenlik güçleri tarafından gözaltına alındıktan sonra öldürülenler de oldu.

İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporlarına göre, her iki Çeçen savaşında da ağır insan hakları ihlalleri gerçekleşti; bunları hem Rusya Federasyonu güçleri hem de Çeçen silahlı kuvvetleri gerçekleştirdi. Öte yandan, Rusya Federasyonu ile onun tarafından kontrol ve himaye edilen Çeçen güçlerinin gerçekleştirdiği ağır ihlal sayısı, Çeçen silahlı kuvvetlerinininkinden yüksek görünmektedir. İşkence, dayak ve fiziksel şiddet; cinsel şiddet ve tecavüz ile evlere ve yaşam alanlarına keyfi olarak el konması ve yağmalanması gibi, yaygın şiddet ve kötü muamele çok büyük ölçekte, ciddi insan hakları ihlallerine yol açtı. Binlerce insan askeri operasyonlar ve devam eden silahlı çatışmalar sebebiyle zorla göç ettirildi ve Çeçenistan'ın dışında, yerinden edilmiş halklar olarak yaşamlarını sürdürüyor.

Zorla kaybetmeler, Çeçen savaşları sırasında geniş kapsamda gerçekleştirilen en çarpıcı ağır insan hakları ihlallerindendir. İnsanların zorla kaybedilmesi, askeri mücadeleyi bastırma amacıyla Rusya Federasyonu tarafından sistematik bir strateji olarak kullanıldı. Silahlı Çeçen gruplara üye olduğu şüphelenilen kişiler ve onların aileleri hakkında bilgi alma bahanesiyle binlerce insanın tutuklanması, Çeçenistan'daki kirli savaş sırasında gerçekleşen sıradan, yaygın ve sistematik bir pratik hâline geldi. Uluslararası Af Örgütü'nün raporlarında, "İçişleri Bakanlığı'na göre, Çeçenistan'da 2000 yılı yazının sonunda 15.000 kişi savaşla ilgili olarak gözaltına alındı."¹ diye belirtilmektedir. Bu rakam, özellikle savaşın son beş yılında artan şiddetin etkisiyle çarpıcı biçimde yükseldi: binlerce insan silahlı Çeçen gruplarıyla ilgili sorgulanmak üzere gözaltına alındı. Bazıları, ne yazık ki asla geri dönmedi.

Suç Örüntüleri

Çeçen savaşı sırasında zorla kaybedilen insanların sayısı ile ilgili kesin bir veri bulunmuyor. Bir Rus sivil toplum kuruluşu olan Memorial İnsan Hakları Merkezi, 1999'dan bu yana kaçırma, keyfi gözaltı ve tutukluluk olarak ifade ettikleri süreçler sonrasında, çoğunluğu erkeklerden oluşan, ama aralarında kadın ve çocukların da olduğu, 3000 ila 5000 arası insanın Çeçen Cumhuriyeti'nde kaybedildiğini tahmin ediyor. Bu sayıdan daha yüksek başka tahminler de bulunuyor. Çeçenistan'ın genişliğini (15.000 km²) ve cumhuriyetin toplam nüfusunu düşünürsek (1.200.000), kaybedilenlerin korkutucu boyutu daha da görünür hâle geliyor. Çeçenistan'da neredeyse her hane, zorla kaybetme olgusundan etkilenmiş durumdadır. Bir kayıp yakının çarpıcı biçimde ifade ettiği gibi: "İnsan böylesi küçük bir yerde bu kadar insanın nereye gittiğini merak ediyor." Ayrıca, çatışma süresince, özellikle 2003 sonrası, zorla kaybetme ve kaçırmaların da dahil olduğu ağır insan hakları ihlalleri Kuzey Kafkasya'nın diğer yerlerine, özellikle de İnguşetya ve Dağıstan'a sıçradı.

İnsanlar benzer birtakım yollarla gözaltına alınıyor ve sonrasında kayboluyordu. Özellikle *temizlik operasyonları*, zorla kaybedilmelerin hayata geçirilmesi bakımından çok önemliydi. Rus askerleri, Çeçenistan'da ev ve işyerleri arandığı sırada, köy ve kasabaların abluka altına alındığı temizlik operasyonlarını gerçekleştiriyordu. İddialara göre, amaç silahlara el koymak ve Çeçen isyancıları saklandıkları yerlerde yakalamaktı. Bu sebeple kaybedilenlerin çoğu ya büyük çaplı temizlik operasyonları sırasında gözaltına alınmış veya kaçırılmış ya da belirli bir hedefe yönelik temizlik operasyonları ve özel operasyonlar sırasında kaybolmuşlardı.² İnsanlar ayrıca kontrol noktalarından ve yollardan, gece baskınları sırasında evlerinden ve ayrıca tutuklevleri ve polis merkezlerinden gözaltına alınıyordu.

¹ Uluslararası Af Örgütü, *Russian Federation: What justice for Chechnya's disappeared?* (Londra: Uluslararası Af Örgütü, 2007), 6.

² "Hedef gözetim temizlik operasyonları ya da özel operasyonlar —ki bunların kapsamı tek bir ev ya da kamusal alandan bir sokağın ya da bloğun tamamına uzanabiliyordu—Çeçenistan'ın büyük bir bölümünde her gün gerçekleştiriliyordu. İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından belgelenen 113 "kaybolma" vakasının yirmi dördü *adresnye zachistki* ya da hedefli temizlikler sırasında gerçekleşmişti." İnsan Hakları İzleme Örgütü, *Russia/Chechnya, The "Dirty War,"* içinde, *Chechnya: Forced Disappearances, Torture, and Summary Executions* (Londra: İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2001), 11.

Federal Güvenlik Hizmetleri (FSB) ve İçişleri Bakanlığı, Çeçenistan'daki temizlik operasyonlarının yanı sıra, diğer "terörizme karşı operasyonları" da yürütüyordu. Rusya Federasyonu; Savunma Bakanlığı birlikleri, İçişleri Bakanlığı'nın silahlı güçleri, çevik kuvvet (OMON ve SOBR), FSB birimlerinin yanı sıra, sınırlı sürelerde çalıştıklarından geçici polis olarak da adlandırılan Adalet Bakanlığı çevik kuvvetini konuşlandırmıştı. Öte yandan, 2002 sonrası çatışmanın Çeçenleşmesi olarak adlandırılan fenomen gerçekleşti. "[Bu], çatışmayı terörizme karşı bir operasyondan, 'yerel güç organları ve güvenlik yapılarını sivil ve Moskova yanlısı personelle' güçlendirmek suretiyle, Çeçenistan'daki yerel siyasetin takviye edilmesine doğru kaydıran bir hükümet politikasıydı."³ Çatışmanın Çeçenleşmesinin bir parçası olarak, eski silahlı isyancılar resmi olmayan bir af programı vasıtasıyla askeri birimlere dahil edildi. İkinci savaş sırasındaki *yeni kaybolmalar*, gece karanlığında, sabaha karşı kapıdan kapıya yapılan gözaltılarla gerçekleştirildiğinden, insan hakları aktivistlerinin gözaltı sürecini gözlemlemelerine engel oldu. Böylece, devlet görevlileri ile silahlı savaşçılar arasındaki ayırım muğlaklaşarak, zorla kaybetmelerden sorumlu kişilerin devlet görevlisi olarak teşhis edilmeleri önünde engel oluşturdu.

Zorla kaybedilenlerin çoğunun bedenleri bulunamamıştır ve binlerce insan, kayıtlı 52 toplu mezarın olduğu Çeçenistan'ın dört bir yanındaki işaretsiz toplu mezarlarda gömülmüştür. Başlıca toplu mezarlardan biri, Çeçenistan'daki Rus federal ana askeri üssü yakınındaki Khankalada bulundu.⁴ Kayıpların bedenleri, toplu mezarlarda ya da diğer boş arazilerde bulunduğu anda ise işkence ve kötü muamelenin izlerini taşıyanlarının, ağır şekilde tahrip edilmiş oldukları görülmüyordu.

Hukuki Durum

Hukuki durum olağanüstü zor bir nitelik taşıırken, kayıp yakınları bitmez tükenmez çabalarıyla bunun üstesinden gelmeye çalışıyor. Rus makamların tutumu bu zorluğu çok iyi şekilde yansıtmaktadır: "[...] Başvuranların girişimlerine Rus makamların verdiği yanıtlar şeffaflıktan uzak ve sorumluluktan kaçınır nitelikte olup, genelde ellerinde bilgi olmadığını ve talebi başka bir birime yönlendireceklerini belirten bir açıklamadan oluşuyordu."⁵ Askeri ve sivil savcılar arasındaki sonsuz sürünceme, hukuk sisteminde zorla kaybedilenlerle ilgili karşılaşılan ilk ve en önemli sorun olarak görünmektedir. Bu sorun, ne yazık ki askeri savcılarının kayıp yakınlarına başvurularını, askeri aygıt ve personelle ilgili meselelerde yetkisi bulunmamasına rağmen, sivil savcılara yapmaları yönünde devamlı talimat vermelerinden dolayı tırmanmıştır. Çeçen Cumhuriyeti Araştırma Komitesi Araştırma Bölümü Başkan Yardımcısı Paşayev'in hazırladığı bir rapora göre, askerler tarafından işlendiği iddia edilen aydınlatılmamış suçların soruşturulmasında sıklıkla karşılaşılan diğer sorunlar şu şekilde sıralanabilir: bilgi boşluklarının olaylardan yıllar sonra doldurulmaya çalışılması; çeşitli güvenlik birimleri ve askeri birimlerin

³ Freek van der Vet, "Seeking Life, Finding Justice: Russian NGO litigation and Chechen Disappearances before the European Court of Human Rights," *Human Rights Review* 13 (2012): 313.

⁴ Uluslararası Af Örgütü, Khankala toplu mezarında bulunan cenazelerin durumunu şu şekilde tanımlıyordu: "51 cenazenin çoğu sivil kıyafetler içindeydi, bazılarının gözü bağlıydı ve birçoğunun elleri ya da ayakları bağlıydı. Cenazeleri bulan insanların birçoğu Rus federal güçlerince gözaltına alınmadan önce son kez görülmüştü." Uluslararası Af Örgütü, 3.

⁵ Joseph Barrett, "Chechnya's last hope? Enforced disappearances and the European Court of Human Rights," *Harvard Human Rights Journal* 22 (2009): 135.

arşivlerine erişim sağlamada yaşanan zorluklar; kayıp insanlara dair tek bir veritabanının olmaması; genetik araştırma yürütemeyen adli laboratuvarların yereldeki yetersizliği; askeri ve sivil soruşturmacıların yetkileri arasında ayırım yapmada hukuki çerçevenin belirsiz kalması; askeri soruşturmacıların askerler arasındaki potansiyel sorumlularla ilgili kanıt toplamada zayıf kalması ve cezai soruşturmalardan sonuç elde edilemeyen bir ortamda kayıp yakınlarına tazminat sağlayacak gerekli mekanizmaların olmayışı.⁶ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporları da çok benzer bir durumdan bahsediyor ve sivil savcılıkların güçsüz konumunun, personellerinin yetersiz oluşunun, soruşturma açmada geç kalmalarının ve bazı durumlarda, soruşturmayı sürüncemede bırakmadan önce mevcut tanıkları sorgulamak gibi en temel adımları özensizlikten dolayı yerine getirmediklerinin altını çiziyordu. Ayrıca, askeri aktörler karşısında güçsüz olan sivil savcılıklar, kayıp yakınlarına yönelik acımasız bir tavır sergiliyordu. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün görüştüğü kayıp yakınlarının çoğunluğu, savcılık görevlilerinin onları dinlemek konusunda çoğu kez isteksiz olduklarını, kayıp yakınlarıyla ilgili hakaretamiz ifadeler kullandıklarını ya da soruşturmayla ilgili bilgi almak için gelmeyi bırakmalarını söylediklerini belirtiyordu. Dolayısıyla resmi görevliler arasında Rus/Çeçen vakasındaki kayıp yakınlarına yönelik yaygın bir kayıtsızlık mevcuttu.

Dönemin başkanı Vladimir Putin, Şubat 2000'de Vladimir Kalamanoğlu'nu Çeçenistan'daki insan hakları konusuyla ilgili özel temsilcisi olarak atadı. Çeşitli insan hakları kuruluşları ve yapıları bu atamayı, Çeçenistan'daki insan hakları sicilini temizlemesi yönünde, Rusya'nın üzerinde giderek artan uluslararası baskıya karşı bir cevap olarak yorumladı. Kalamanoğlu'nun dairesinin elinde savaş sırasında, iki savaş arası dönemde ve 1994-1996 Çeçenistan savaşı sırasında kaybolan kişilerin bir listesi vardı. Aralık 2000 itibarıyla 462 kişinin isminin olduğu bu liste, İçişleri Bakanlığı'na gönderildi. Bakanlık, Çeçenistan'da halihazırda baktığı 255 vakaya ek olarak 145 yeni arama başlattı.⁷ Ardından, 2007 yılı sonrası Başkan Ramzan Kadirov tarafından Nurdi Nukhazhiyev'in Çeçenistan'ın insan hakları ombudsmanı olarak atanmasıyla yeni soruşturmalar başladı, ama bunlar şimdiye kadar somut bir sonuç vermedi. Nukhazhiyev, hazırladığı raporlardan bir tanesinde şunları söylüyor: "Çeçenistan Savcılığı, terörizme karşı operasyonun [Ekim 1999'daki] başlangıcından bu yana 2826 kişinin kaçırılmasıyla ilgili olarak 2027 cezai soruşturma açmıştır. Bu dosyalardan 1873'ü ertelenmiş durumdadır; 74'ü ise askeri savcılığa sevk edilmiştir."⁸ Nukhazhiyev, terörizm karşıtı operasyonlar sırasında Çeçenistan'da 5000 kişinin kaybolduğunu resmi olarak kabul etmesine rağmen, bu soruşturmaların çoğu ne yazık ki çoğunlukla faydasız kaldı. Nukhazhiyev, 30 Ağustos 2011'de Uluslararası Kayıplar Günü vesilesiyle yayımladığı, bu kabulü de içeren açıklamasında, bu konuyla ilgilenmesi için kurumlar arası tek bir birimin kurulması önerisini tekrarladı.

⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Aslakhanova ve diğerleri/Rusya*, Başvuru Numaraları. 2944/06 332/08 42509/10 50184/07 8300/07, 18 Aralık 2012, paragraf 21.

⁷ İnsan Hakları İzleme Örgütü, *Russia/Chechnya*, 30.

⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Aslakhanova ve diğerleri/Rusya*, paragraf 20.

İlk grup önlem, ağır bir çaresizlik ve karmaşa hissi yaşayan mağdur ailelerin durumuyla ilgiliydi. İkinci grup önlem ise, soruşturmanın etkililiği ve cezasızlık sorunuyla.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) nezdinde ise durum, yerel hukuki ortama tam bir tezatlık teşkil ediyor. Mahkeme'nin gerekçelendirmesi, AİHM'deki ilk dava olan *Bazorkina* davasıyla başlayarak, dava konusu olaylardan elde ettiği ikinci derecedeki temel kanıtlar üzerinden, devletin sorumluluğunu belirleme isteğine dayanıyordu. Ki bu, Türkiye'yle ilgili içtihadı takiben, ileriye doğru çok büyük bir adım teşkil ediyordu. AİHM, Rus yetkililerin Mahkeme ile işbirliği yapma konusundaki isteksizliğinin—cezaî soruşturmayı aydınlatacak belgeleri sağlamama—altını çizmiş ve Çeçenistan'daki çatışmanın bağlamının çok erken bir aşamadan itibaren hayati tehlike arz eder nitelikte olduğunu söylemişti.⁹ Her ne kadar zaman içinde farklı hukuki ayrıntılar üzerinden gelişmeler de, devlet sorumluluğunun benzer bir gerekçelendirmeyle belirlendiği diğer öncü nitelikteki önemli davalar, *Aslakonova*, *Isayeva* ve 2009 yılındaki bir kaybedilmeyle ilgili olan *Turluyeva* davalarıdır. AİHM temel olarak, Rus makamların zorla kaybetmeler meselesinin üzerine gitmedeki sistematik başarısızlığını telafi etmek amacıyla iki tür önlem belirledi: İlk grup önlem, ağır bir çaresizlik ve karmaşa hissi yaşayan mağdur ailelerin durumuyla ilgiliydi. İkinci grup önlem ise, soruşturmanın etkililiği ve cezasızlık sorunuyla.¹⁰ Davaların çoğunu AİHM'e taşıyan —Memorial İnsan Hakları Merkezi'yle iş birliğiyle— Avrupa İnsan Hakları Savunuculuk Merkezi (European Human Rights Advocacy Centre - EHRAC) ve Stichting Rus Adalet Girişimi (Stichting Russian Justice Initiative - SRJI) gibi sivil toplum kuruluşlarıydı.

Hafızalaştırma Çalışmaları

Kayıp yakını olmak hiçbir yerde kolay değil, özellikle de Çeçenistan'da. Sevdikleri *hors de combat* kaçırılan kayıp yakınları tehdit edildi, dövüldü, göz altına alındı ve bazı uç örneklerde kendileri de zorla kaybedildi. Uluslararası Af Örgütü'nün bir raporunda, en çarpıcı örneklerden biri olarak, 2000 yılında Rus federal kuvvetleri tarafından gözaltına alınan ve akabinde kaybolan kocasını arayan ve Fatime Giseeva takma adıyla anılan bir kadının hikâyesinden bahsedilmektedir. Fatima Giseeva'nın emniyetten soruşturma talebinde bulunup, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru yapmasını takiben, kamuflej üniformalı, maskeli birkaç asker Mart 2006'da bir sabah Giseeva'nın oğlunu, Grozni'nin banliyölerinden birinde yer alan evlerinin arka bahçesinden

⁹ Juliet Chevalier-Watts, "The Phenomena of Enforced Disappearances in Turkey and Chechnya: Strasbourg's Noble Cause?," *Human Rights Review* 11 (2010), 483.

¹⁰ "Mahkeme, 2000 yılından itibaren Kuzey Kafkasya'da, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (Avrupa Anlaşmaları Serisi No. 5) tanımlanan madde 2 (yaşam hakkı), 3 (işkence yasağı) ve 5'in (kişi özgürlüğü ve güvenliği) ihlalinin içeren temel insan hakları ihlalleriyle ilgili, 700'ün üstünde bireysel şikâyet aldı. Şikâyetlerin çoğu Çeçenistan'dandı ve 1990'ların sonundan 2000'lerin ilk yarısına kadar süren askeri ve terörist karşıtı operasyonların yapıldığı zamanlara aitti. [...] 2015 Eylül ayı itibarıyla, bu sayı çoğu Çeçenistan'la ilgili olmak üzere 225 hükme ulaşmış ve Rusya'yı güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen ağır insan hakları ihlallerinden, özellikle de yaşam hakkı ve işkence yasağının ihlalinin yanı sıra, bu ihlallerle ilgili etkili soruşturma yürütme yükümlülüğünü yerine getirmekten sorumlu tutmuştur." Yakın dönemdeki hukuki durumun yanı sıra "*Kashiyeve* ve *Akayeve* ve diğer benzer davalar grubu" ("*Kashiyeve grubu*") olarak bir araya getirilen "klon davalar"ın son durumuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz: Avrupa Konseyi, Parlamenterler Meclisi, *Human rights in the North Caucasus: what follow-up to Resolution 1738 (2010)*, Raportör: Bay Michael McNAMARA, İrlanda, Sosyalist Grup, 2016.

aldı. “Bir buçuk saat sonra yara bere içinde geri döndü ve çok şiddetli bir baş ağrısı çektiğinden yakındı. Gözlerinden biri kalıcı hasara uğradı. Annesinin, kocasının zorla kaybedilmesiyle ilgili şikayetini geri çekmesini isteyen askerler tarafından dövüldüğünü söyledi.”¹¹

Çoğunlukla kadınlardan oluşan kayıp yakınları, zaman zaman Grozni'nin park, bahçe ve meydan gibi kamusal alanlarında açık toplantılar ve protestolar gerçekleştiriyor. Yakınlarının fotoğraflarını tutarak, Çeçen toplumu, devleti ve sivil toplum kuruluşlarına Çeçen annelerin acısını dindirmek için gösterdikleri çabalara destek olma çağrısında bulunuyor. Temel talepleri ise, sevdiklerinin uygun şekilde defnedilebilmeleri için kemiklerinin bulunması. Sevdiklerini hâlâ hastanelerin bodrumlarında, askeri yapıların etrafında ve kemiklerini bulmayı umdukları diğer boş alanlarda arıyorlar. Kayıplarını ararken, “[...] sevdiklerini bulabilmeleri için ‘hizmet’ vermeyi öneren çıkar peşindeki araçlara bazen büyük paralar ödemek zorunda kalıyorlar.”¹² Resmi bir onarım vasıtası, tazminat programı ya da kayıpla başa çıkmaya yönelik bütüncül bir yaklaşım olmadığından dolayı, kayıp yakınları bu çıkarıcı araçların insafına bırakılıyor. Ayrıca, Kadirov'un siyasi vaatlerine rağmen, Çeçenistan'ın hâlâ kendine ait bir adli tıp laboratuvarı yok. Toplu mezarlardan çıkarılan kemikler defin için Çeçenistan'a iade edilmeden önce kimlik tespiti için ya Moskova'ya ya da Rostov-na-Donu'ya gönderiliyor. Dolayısıyla, resmi bir tanıma ya da onarım çabasının olmadığı bir bağlamda, hafızalaştırma çabaları, kayıp ailelerinin düzgün şekilde gömülebilmeleri için, sevdiklerinin kemiklerini edinmeye yönelik talepleriyle sınırlı kalıyor. Kuzey Kafkasya'da zorla kaybedilenlerin yakınları, en temel gereksinimlerden dahi trajik bir şekilde mahrumlar.

Bireysel Hikâye

ALİ VE UMAR MUSAEV

“Sizinki değilse, paranızı geri vereceğim”

8 Ağustos 2000'de bir Rus zırhlı personel aracı (APC), Gekhi dolaylarında saldırıya uğrayarak havaya uçuruldu ve ordu, köye yönelik bir “temizlik” operasyonu bu saldırıya cevap verdi. Bu operasyon sırasında, askerler tarafından takip edilen silahlı bir adam, Ali Musaev [1972 doğumlu] ve Umar Musaev'in [1977 doğumlu] ebeveynleriyle yaşadıkları eve girdi ve odalardan birinde saklandı. Hükümete göre, A. adlı adam yasadışı silahlı örgüt mensubuydu. Askerler makineli tüfeklerle evi mermi yağmuruna tuttu. O sırada, Musaev kardeşlerin yanı sıra, onların iki kız kardeşi, bir yeğenleri ve Musaev'lerin anne ve babası evdeydi. Musaev kardeşlerin iki yaşındaki diğer yeğenleri, avluda park edilmiş bir arabanın içindeydi.

A. ordunun eve attığı dokuz el bombası sonucu öldürüldü. Askerler sonrasında bedenini bir battaniyeye sardı ve Ali Musaev'in Zhiguli marka beyaz arabasına yerleştirdi. Daha sonra evi aradılar. O gün kendini iyi hissetmeyen ve yatakta uzanan Umar Musaev'in gözleri bağlandı ve evden çıkıp yere yatması emredildi. Komutanlardan biri olan Binbaşı S., Ali Musaev'e ait olan kimlik ve araba belgeleri ile araba anahtarını aldı. Sonrasında Ali Musaev zorla arabaya bindirildi. Umar Musaev ise, plakası görünmeyen bir APC'ye konuldu. Her ikisi de götürüldüler.

¹¹ Uluslararası Af Örgütü, 15.

¹² İnsan Hakları İzleme Örgütü, *Russia/Chechnya*, 5.

Ali ve Umar Musaev'in anneleri Aminat Musaeva, birçok resmi makama başvurmuş ve çocuklarının akubetini sormuş. Bu arada, Musaev'in komşuları, onlara 11 Ağustos 2000'de Rus televizyon kanalı NTV yayınında, Ali Musaev'in bedeninin 8 Ağustos 2000'deki Gekhi "temizlik" operasyonu sırasında öldürülen bir isyancıya ait şekilde gösterildiğini söylemiş. Aminat Musaeva, bunu takiben, sivil savcılığa ulaşarak onlara o günkü vurma olayına karışan ordu mensuplarının isminin de belirtildiği yayından bahsetmiş. Sivil savcılık müfettişi, ulusal bir kanalda Ali Musaev'in ölü bedeniyle birlikte gösterilen yüksek rütbeli askerleri sorgulama yetkisinin olmadığını söylemiş. Aminat Musaeva, ayrıca, Khankaladaki askeri üsse girmeyi başarmış. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne, savcılık görevlisinin çok şaşırarak kendisine "Kadın! Sen nasıl buraya girdin?" dediğini anlatıyor. Musaeva, oğullarının durumunu açıklamış ve görevliye ölü oğlunun yüksek rütbeli subayların elinde olduğu videokaseti izletmiş. Öte yandan, üsse bir daha girmek istediğinde kontrol noktalarından geçememiş.

Sonraları bir asker, oğullarının gömüldükleri yerle ilgili olarak Aminat ve Alamat Musaev'e (babaları) bilgi satmayı teklif etmiş ve her bir oğul için 5000 ruble (yaklaşık 178 USD) istemiş. Fiyatı her bir oğul için 2000 rubleye (yaklaşık 75 USD) indirmeyi başarmışlar ve asker onlara söz konusu mezar yerinin yakınındaki bir haçla belirtildiği, elle çizilmiş küçük bir harita iletmış ve söz vererek "sizinki değilse paranızı geri vereceğim." demiş. İnsan Hakları İzleme Örgütü raporunda sonra [Eylül 2000'de] olanlar şöyle tarif ediliyor:

"Musaevler, yerel yönetim, ordu komutanı ve savcılığa haber verdikten sonra mezar yerine gitti. İdarenin yerel yöneticisi de oraya geldi ve yanında bir doktorla adli tıp uzmanı getirdi. Sonrasında iki çukur buldular —birinde üç cenaze, diğerinde ise bir cenaze vardı. Alamat Musaev, İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne cenazelerin durumunu tarif etti: '[Cenazeleri] ancak sonra gördüm. Mezar açılırken değil. Mezarlığa getirdikleri zaman. Büyük oğlum Ali'yi gördüm ve gördüğümde bayıldım. Diğerleri tanınmayacak hâldeydi çünkü köpekler tarafından yenmişlerdi ve yalnızca kemikleri kalmıştı... [Umar'ı] yalnızca dişlerinden teşhis edebildik."¹³

Dosya, 2001 yılında, Ali ve Umar Musaev'in aileleri tarafından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşındı. Mahkeme oybirliğiyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2, 3, 5 ve 13. maddelerinin ihlal edildiğine ve Rusya'nın kaybolmalar ve cinayetlerden sorumlu olduğuna hükmetti.

Ek – Kırım ve Ukrayna Bağlamı

Zorla kaybetmeler ne yazık ki son birkaç yıldır tekrar gündeme gelmeye başladı. Kırım, 2014 yılında Rusya Federasyonu tarafından ilhak edildi ve bunu paramiliter "Kırım meşru müdafaa" gruplarının desteğini alan Rusya'nın askeri müdahalesi izledi. Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin, 23 Şubat 2014'te, "Kırım'ın Rusya Federasyonu'na geri dönüşü" için çalışmaya başlama kararını aldığını söyledi. Kırım Parlamentosu'nun dağılmasıyla, Kırım Özerk Cumhuriyeti Yüksek Konseyi ve Sivastopol Şehri Konseyi, Ukrayna'dan bağımsız olacak bir

¹³ İnsan Hakları İzleme Örgütü raporu, *Russia/Chechnya*. 36.

devlet (“Kırım Cumhuriyeti”) kurmak amacıyla, Kırım ve Sivastopol’ün bir araya geleceğini ve eğer yaklaşan referandumda Kırım sakinleri Rusya Federasyonu’yla birleşme kararı alırsa, Federasyon’la entegrasyon yoluna gireceklerini bildiren ortak bir Bağımsızlık Beyannamesi’ni benimsedi. Referandum sonrası 18 Mart 2014’te, Rusya Federasyonu ve “Kırım Cumhuriyeti” bir “katılım anlaşması” imzaladı.

Bu bağlamda, Kırım sakinleri üzerinde Rusya Federasyonu vatandaşlığı baskısı ve Ukrayna taraftarı aktivistler, Maydan aktivistleri ve Kırımlı Tatar aktivistlere yönelik büyük bir şiddet dalgası başladı. Bu arada, Kırımlı Tatar nüfusun özerk bir kurumu olan Meclis, destekçilerini hedefleyen bir baskı dalgasıyla birlikte kapatıldı. Siyaset sahnesinde zorla kaybedilmelerin yanı sıra diğer baskı, işkence ve kötü muamele biçimleri belirmeye başladı. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin raporuna göre, ortadan kaybolan ve hâlâ kayıp durumda olan hepsi erkek olmak üzere 10 vaka bulunuyor: Bunlardan altısı Kırımlı Tatar, üçü etnik Ukraynalı ve biri de Rus-Tatar. Bunlardan yedisi 2014’te, ikisi 2015’te ve biri 2016’de kaybolmuş. Zorla kaybedilmeler olgusunun trajik biçimde yeniden gerçekleşmesi, devlet suçları ve mezalimiyle yüzleşmenin, hesap verebilirliği sağlamanın hayati önemini bir kez daha ortaya koyuyor ve doğru biçimde ele alınmadığında ortaya çıkan sonsuz döngüyü *mükemmel* biçimde sergiliyor.

Kaynakça

- Avrupa İnsan Hakları Savunuculuk Merkezi (EHRAC). *EHRAC Annual Report 2010*. Londra: EHRAC, 2010.
Erişim tarihi: 10 Aralık 2017. <http://ehrac.org.uk/wp-content/uploads/2014/10/EHRAC-AR-2010.pdf>.
- Barrett, Joseph. “Chechnya’s Last Hope? Enforced Disappearances and the European Court of Human Rights.” *Harvard Human Rights Journal* 22, sayı 1 (2009): 133-143.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği. *Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine)*. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2017.
- Chevalier-Watts, Juliet. “The Phenomena of Enforced Disappearances in Turkey and Chechnya: Strasbourg’s Noble Cause?” *Human Rights Review* 11 (2010): 469–489.
- Gilligan, Emma. *Terror in Chechnya: Russia and the tragedy of civilians in war*. Princeton: Princeton University Press, 2010.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü. *Russia/Chechnya, The “Dirty War” in Chechnya: Forced Disappearances, Torture, and Summary Executions*. Londra: İnsan Hakları İzleme Örgütü., 2001.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü. *Worse Than a War: “Disappearances” in Chechnya—a Crime Against Humanity*. Londra: İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2005.
- Koroteev, Kiril. “Legal Remedies for Human Rights Violations in the Armed Conflict in Chechnya: The Approach of the European Court of Human Rights in Context.” *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 1, sayı 2 (2010): 275–303.
- Uluslararası Af Örgütü. *Russian Federation: What justice for Chechnya’s disappeared?* Londra: Uluslararası Af Örgütü, 2007.
- Van der Vet, Freek. “Seeking Life, Finding Justice: Russian NGO litigation and Chechen Disappearances before the European Court of Human Rights.” *Human Rights Review* 13 (2012): 303–325.

ERMENİSTAN, AZERBAJCAN VE GÜRCİSTAN

Rakip Milliyetçilikler, Etnik Karşılaşmalar ve Tanınmayan Devletler

Kafkasyada hâkim olan çatışmaların bölgeyi tanımlayan ve şekillendiren bir dizi önemli özelliği bulunuyor. İlk olarak, farklı ve birbiriyle rekabet eden milliyetçiliklerin uzun bir geçmişe dayanan tarihsel kökenleri, farklı tarafların demografik kaygıları ve tarihte sahip olunan topraklara atıfla öne sürülen toprak iddiaları bu çatışmaların temelini oluşturuyor. Bu arka planda, farklı aktörler yeni egemen oluşumların, diğer bir deyişle yeni ulus devletlerin kurulmasına yönelik ayrılıkçı taleplerle rekabet ediyor. Ayrıca, çatışmanın gidişatına ve çatışan tarafların durumuna müdahil olan ve etki eden önemli ve güçlü üçüncü taraflar da bulunuyor. Ve son olarak, uluslararası topluluk tarafından tanınmayan farklı devletler, farklı *de facto* hükümetler de mevcut. Çatışmalar uzun durağanlık dönemleri ve zaman zaman yeniden alevlenen düşmanlıklar sonrası çıkmaza girmiş görünüyor. Dolayısıyla zorla kaybedilmeler konusu, çoklu aktörlerin olduğu bu çok çetrefilli bağlam, birbiriyle rekabet eden talepler ve çeşitli siyasi oluşumlar içinde ele alınmalıdır. Bu arka plan zorla kaybedilmeler konusunu ele alma ihtimalini felce uğratan çok büyük bir engel teşkil ediyor.

Arka plan

Kafkasyadaki otonomi ve ayrılığa dair talepleri olan çeşitli silahlı çatışmalar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1991 yılında çöküşü sonrası arttı. SSCB'nin çöküşü sonrası otonomiden kolektif hakların ve bağımsız devletlerin tanınmasına uzanan öz yönetime dair farklı taleplerle birlikte çeşitli etnik gerilimler ve düşmanlıklar ortaya çıktı ve bölge tarihsel toprak taleplerinin yeniden canlanışına tanık oldu. Dağlık Karabağ sorunu toprak taleplerinden doğan bu silahlı çatışmalardan biridir. 1992 yılında, SSCB'nin çöküşünün hemen sonrasında Dağlık Karabağ bölgesi Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerçekleşen yoğun bir çatışmanın sahnesi hâline geldi. Ermenistan'la Azerbaycan arasında tarihsel olarak ihtilafli bir bölge olan Dağlık Karabağ bölgesi, Azerbaycan tarafından yönetiliyordu. Bölgenin etnik kompozisyonundan ötürü bölgeyi kendine ait gören Ermenistan ise bunu güçlü bir şekilde reddediyor ve bölgenin asıl sakinlerinin Ermeniler olduğunu iddia ediyordu. Rekor sayıda ölü, zorla göç, yerinden edilme, infaz ve zorla kaybedilmeye neden olan silahlı çatışma 1992 yılında başladı ve 1994 yılına kadar devam etti. "Hâlâ nihai bir anlaşması olmayan çatışma, temelde iki prensip arasındaki bir çatışmadır: toprak bütünlüğü ve kendi kaderini tayin hakkı. Silahlı çatışma süresince Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 822 (1993), 853 (1993), 874 (1993) ve 884 (1993) sayılı kararları alarak Ermenistan ve Azerbaycan'a barışı tesis etme, sivilleri koruma ve çatışma boyunca işgal edilen yerlerdeki işgali sonlandırma çağrısında bulundu. Bu kararlarda Azerbaycan ve bölgedeki diğer devletlerin egemenliği ve toprak bütünlüğü de teyit ediliyordu. Bu kararların önemli bir kısmı hayata geçirilmemiştir."¹ Hankendi/Stepanakert'in başkent olduğu, Avrupa Konseyi'nin hiçbir üye devleti tarafından tanınmayan, fakat Ermenistan'la güçlü siyasi, ekonomik ve askeri bağları olan bir Dağlık Karabağ hükümeti

¹ Göç, Mülteciler ve Nüfus Komisyonu, *Missing Persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia from the Conflicts over the Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia Regions* (Avrupa Konseyi: Parlamenterler Meclisi, 7 Mart 2007), 17, <http://www.refworld.org/docid/4603b6a72.html>.

etnik Ermeniler tarafından kuruldu. Ayrıca, Göç, Mülteciler ve Nüfus Komisyonu'nun yayımladığı bir rapora göre "Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesi ve çevresindeki işgal edilmiş yerlerde askerlerini konuşlandırmıştır. Çatışma sırasında çoğu kayıp bu alanlarda gerçekleşmiştir."²

Gürcistan'daki çatışmanın iki katmanı bulunuyor: Abhazya sorunu ve Güney Osetya sorunu. Ağustos 1992'de başlayan ve 13 ay süren Abhazya savaşı Gürcistan hükümetiyle etnik Abhazlardan oluşan ayrılıkçı güçler arasında gerçekleşti. Ana talep, Abhazya nüfusunun daha geniş bir otonomiye kavuşmasıydı ve Gürcistan hükümeti bunu reddetmişti. "[...] Temmuz 1993'te imzalanan ateşkes anlaşması, Sohum'u 27 Eylül 1993'te tekrar ele geçiren Abhazya ordusu tarafından delindi ve bu olağanüstü bir Gürcü toplu göçüne yol açtı. 14 Mayıs 1994'te yeni bir ateşkes anlaşması imzalandı. Abhazya hiçbir Avrupa Konseyi üye devleti tarafından tanınmamaktadır. Çatışmadaki kayıpların çoğu Abhazya bölgesinde yaşanmıştır."³

Son olarak, Güney Osetya'da, Güney Osetyalılar ve Gürcüler arasında 1991 yılında başlayan çatışma birçok mültecinin bölgeden kaçmasına ve nüfusun önemli bir kısmının Kuzey Osetya'ya gitmesine sebep oldu. 1992'de, Gürcistan ateşkesi kabul etti. "Ayrılıkçı 'yönetim' ve Gürcü makamlar tarafından sınırdaş olmayan bölgesel oluşumlarda yönetilen –sırasıyla- Gürcülerin yaşadığı topluluklar ile Osetyalıların yaşadığı topluluklar, kayıplar konusundaki bir çözümü özellikle çetrefilli hâle getirmektedir."⁴ Gürcü hükümeti, Güney Osetya hükümetinin varlığına rağmen Güney Osetya toprakları üzerinde hak iddia etmeyi sürdürüyor. "Gürcü hükümeti bölgede [Güney Osetya] ticareti durdurma konusunda gösterdiği kesintili çabalarına 2004'te başladı ve Gürcistan 2008 yılında bölgeyi askeri güçle yeniden ele geçirmeye çalıştı."⁵ Bu sefer, yeni bir Rus-Gürcü çatışması doğdu. Gürcistan ve Rusya ile Rusya tarafından desteklenen Güney Osetya ve Abhazya arasındaki çatışma 7 ila 12 Ağustos 2008 tarihleri arasında Rusya ile Gürcistan arasındaki ilişkilerin kötüleştiği bir dönemin ardından gerçekleşti. Çatışmanın 2008'de tekrar başlaması durumu kötüleştirdi ve Gürcistan'da yeni bir zorla kaybedilme dalgasını başlattı.⁶

Zorla kaybetmelerin gerçekleştiği bu çatışmaların ortak bir özelliği, bir egemen devlet tarafından resmi olarak tanınan *de facto* hükümetlerin varlığıdır. Tanınmayan bu devletlere odaklanan akademisyenler, farklı oluşumların analizini yaparak farklı örnekler arasındaki bazı benzerliklerin altını çiziyor. İlk olarak, bu tanınmayan devletlerin hepsi, ev sahibi ülke bu devletleri tanımadıkça, ayrılan bir oluşumu tanımayı reddeden yabancı ülkelerin tutumuyla nitelenebilecek ayrılma karşıtı bir sistematik düşmanlıkla karşı karşıyadır.⁷ İkinci olarak, "tanınmayan devletlerin çoğu düşük gelirli ülkelerdir" ve bu tanınmamanın getirdiği ek maliyetlerle bu oluşumlar "altyapı ve eğitime yönelik yatırımların düşüklüğüyle nitelenebilir. Aynı

² A.g.e.

³ A.g.e., 19.

⁴ A.g.e., 20.

⁵ Benjamin A.T. Graham, ve Bern Horne, "Unrecognized States: A Theory of Self-Determination and Foreign Influence," *SSRN Electronic Journal* (2012): 1, https://www.researchgate.net/publication/228215260_Unrecognized_States_A_Theory_of_Self-Determination_and_Foreign_Influence.

⁶ İnsan Hakları Merkezi, "Background Note on Enforced Disappearances in Georgia (2005-2010)," 2, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2018, <http://humanrights.ge/admin/editor/uploads/pdf/enforced%20dissappearances.pdf>.

⁷ Graham ve Horne, 5.

zamanda ciddi bir beyin göçü, güvenliğin olmaması ve ticaret önündeki kısıtlamalardan doğan bir özel yatırım yokluğuyla uğraşmaktadırlar.”⁸ Bu sebeple, tanınmayan bu devletlere ekonomik, askeri ve siyasi kaynak sağlayan “yabancı hamilerin” varlığı çok önemlidir. Rusya, Gürcistan karşısında Güney Osetya ve Abhazya'nın yabancı hamisidir, zira bu devletleri “ev sahipliği yapan devlete bedel ödetmenin etkili bir mekanizması” olarak görmektedir. Ermenistan ise Dağlık Karabağ'ı bu ihtilafli bölgeyi topraklarına katabilme ümidiyle desteklemektedir.”⁹

Kafkasya'daki bu donmuş çatışmalardaki güç ilişkileri 26 Ağustos 2008 tarihinde Rusya'nın iki yeni “bağımsız” Abhaz ve Güney Osetyalı oluşumu tanınmasıyla yeniden şekillenerek oyunun kurallarını değiştirdi ve bölgedeki siyasi gerilimi olağanüstü ölçüde artırdı.¹⁰ Bütün bu unsurlar, halihazırda zor, militarize olmuş ve şiddet yüklü bir resmi daha da çetrefilli hâle getirdi.

Suç Örüntüleri

Kafkasya'daki çatışmalar bağlamında kaybolan kayıp kişilerin tam sayısı henüz bilinmemektedir. Farklı sayılar ve farklı devletler, de facto devletler ve hükümetlerle diğer uluslararası ve ulusal kuruluşların öne sürdüğü listeler vardır ve hiçbiri kesin değildir. Ayrıca, kayıpların tam sayısını belirleyebilmek için çatışmanın tüm taraflarını içeren ortak bir işbirliği ve çalışma hayata geçirilmelidir. Öte yandan, konunun aşırı siyasileşmiş olmasından ötürü, kayıpların listesini oluşturacak bir ortak işbirliği ve çalışma birkaç denemeye karşın hâlâ hayata geçirilmeyi bekliyor. Göç, Mülteciler ve Nüfus Komisyonu'nun raporuna göre, 2007 itibarıyla aralarında Dağlık Karabağ çatışması sonucu 4604 Azerbaycanlı ve 947 Ermeni; Abhazya bölgesindeki çatışma sonucu 1763 Gürcü ve 197 Abhaz; Güney Osetya'daki çatışma sonucu 10 Gürcü ve 122 Güney Osetyalı olmak üzere 7643 kişi halen kayıp durumdadır.¹¹ Bu sayılar dikkatli bir inceleme ve farklı hükümetler, de facto hükümetler ve uluslararası kuruluşlardaki sayıların karşılaştırılması sonucu belirlenmiştir.

Bu sayıya Gürcistan'la Rusya arasında 2008 yılında yaşanmış olan çatışma döneminde kaybolanları da eklemek gerekir. İnsan Hakları Merkezi, Gürcistan İçişleri Bakanlığı'nın ilettiği verilere dayanarak 2008 yılında bakanlığın 310 kayıp insanın bilgilerini kaydettiğini belirtiyor. İnsan Hakları Merkezi'nin raporu ayrıca şunu eklemektedir: “Bu sayılar çatışma bölgelerinde (Abhazya ve Güney Osetya) kaybolan insanları yansıtmamaktadır. Buralardaki sayı çok daha yüksektir.”¹² Ayrıca, bütün bu sayıların kesin olmadığı ve tam bir sayıyı yansıtmadığı düşünüldüğünde, kayıpların ve kaybedilenlerin büyüklüğüne dair yalnızca yaklaşık bir bilgimizin olduğu görülür.

Kayıpların çoğu farklı egemen devletler, tanınmamış *de facto* hükümetler ya da farklı silahlı güçler olmak üzere farklı merciler arasındaki çatışmalarda kaçırılan silahlı ya da sivil bireylerden

⁸ Ag.e., 9.

⁹ Ag.e., 10.

¹⁰ Aude Merlin, “North Caucasus since the Russian-Georgian War of Summer 2008: between Endogenous Conflicts and Regional Instability,” *ISPI - Policy Brief*, sayı 159 (Ekim 2009): 2.

¹¹ Göç, Mülteciler ve Nüfus Komisyonu raporu.

¹² Rapor şunları belirtiyor: “310 kişiden 100'ü kadın, 210'u erkektir. 25'i reşit değildir. 310 kişiden 116'sı canlı bulunmuştur. 34'ü ölü bulunmuştur. Bu 34 kişininin 27'si erkek, 7'si kadındır ve 1'i reşit değildir. Geri kalan 160 kişiyle ilgili hiçbir şey bilinmemektedir.” İnsan Hakları Merkezi, 2.

oluşuyor. Vakaların çoğunda, çatışma sırasında kaçırılan bu bireylerin hiçbirinden haber alınmadı. Kayıpların nerede olduğuna dair, işbirliği ve birlikte çalışma eksikliğinin yanı sıra kaybolan ve infaz edilenlerin kesin bir listesinin olmayışından kaynaklanan büyük veri eksikliği nedeniyle, kayıp ailelerinde kayıpların hâlâ yaşıyor olabileceğine dair yaygın bir umut vardır. Göç Komisyonu raporu raportörü şunları belirtiyor: "Ailelerin sorunları ülkeden ülkeye farklılaşsa da, ağır basan mesele kayıpların akıbetini belirleme ihtiyacıydı. Ermenistan ve Azerbaycan'da, kayıpların yaşıyor olabileceği umudu birçok aile için hâlâ gerçekliğini koruyor. Bunun karşısında, Gürcistan'da kayıpların artık yaşamadığına dair kabul daha fazlaydı ve mezar yerlerinin bulunması ve kayıpların kalıntılarının ailelerine verilmesi sürecine önem veriliyordu."¹³

Çeşitli gömü ve mezar yerlerindeki kimlik belirleme çabaları her ülkede farklı seviyelerde yürütülüyor. Raporla göre, Ermenistan ve Azerbaycan'da, gömü yerlerinin belirlenmesi, haritalanması ve korunması süreci henüz emekleme aşamasındadır.¹⁴ Bu durum, yetkililerin gömü yerleriyle ilgili gerekli bilgilere sahip olmamaları ve bu bilgiyi ancak Ermenistan ve Azerbaycan arasında kurulacak gerçek, ve somut bir işbirliği aracılığıyla edinebilecek olmalarıdır. Rapor Gürcistan'da durumun daha gelişmiş olduğunu belirtiyor. Farklı şehirlerde bulunmuş bazı gömü yerleri ve mezarlar var ve burada kalıntılardan kimlik tespiti uygun şekilde yapılıyor. Ayrıca, Gürcistan Mülteciler ve Konaklama Bakanı raportöre şu bilgileri vermiştir: "[...] Abhaz tarafında süreci kolaylaştırmak adına gerekli siyasi irade olduğu sürece, Gürcü tarafı kayıpların yerini bilmektedir ve konuyla ilgilenen teknik uzmanlık ve kaynaklara sahiptir. Bakan ayrıca kayıp insanlarla ilgili bilgi paylaşımının Abhazyadaki 'yönetim'le ön şartsız gerçekleştirileceğini belirtti."¹⁵

Bu ülkelerden hiçbiri zorla kaybedilme suçunu tanımlayan bir iç hukuk çerçevesine sahip değildir; kapsamlı bir onarım sunmamakta ya da bir tazminat programı yürütmektedir.

Hukuki Durum

Bu ülkelerden hiçbiri zorla kaybedilme suçunu tanımlayan bir iç hukuk çerçevesine sahip değildir; kapsamlı bir onarım sunmamakta ya da bir tazminat programı yürütmektedir. Örneğin Gürcistan'da zorla kaybedilmeler Gürcü ceza kanununda tek başına tanımlanmıyor ve faillerin cezai sorumluluğu ancak kişiyi kanunsuz olarak hürriyetinden yoksun kılmayı yasaklayan hüküm kapsamında gerçekleşebiliyor.¹⁶ Farklı bağlamlarda da durum az çok aynı: iç hukuk bağlamları kayıp ailelerinin ihtiyaçları göz önüne alınarak ve bölgesel bir ortak çaba aracılığıyla yeniden tasarlanmalıdır. Bu sebeple Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin 1553 sayılı kararı kayıplar meselesinin tek taraflı çabalarla çözülemeyeceğinin ve ortak çaba gerektirdiğinin altını çiziyor ve tüm taraflara "tüm kayıp kişilerin çıkarlarını teminat altına alacak hukuki statüyü açıklığa kavuşturmak için uygun iç hukuk çerçevesinin sağlanması ve aile üyeleri ve bakmakla yükümlü oldukları kişilerin hukuki ve maddi ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kayıp kişilerin çocuklarının velayeti, miras hakları, yeniden evlenme hakları, emeklilik hakları ve sosyal yardıma hak

¹³ Göç, Mülteciler ve Nüfus raporu, 103.

¹⁴ A.g.e., 89.

¹⁵ A.g.e., 90.

¹⁶ İnsan Hakları Merkezi.

kazanma gibi konuları kapsayacak uygun hukuki ve idari düzenlemelerin sağlanması çağrısında"¹⁷ bulunuyor.

Bölgede genel olarak var olan hukuki boşluğa rağmen her ülkede kurulmuş komisyonlar bulunuyor. Ermenistan'da 2000 yılında savunma bakanının başkanlığında farklı bakanlıklardan temsilcilerin ve sivil toplum kuruluşlarından (STK) bir temsilcinin olduğu Savaş Tutsakları, Esirleri ve Kayıp Kişiler Konularıyla İlgili Devlet Komisyonu kuruldu. Göç, Mülteciler ve Nüfus Komisyonu'nun raporuna göre, bilgi toplama amacıyla birer arkeolog, adli tıp uzmanı, psikolog ve bilgisayar uzmanından oluşan bir çalışma grubu kuruldu.¹⁸ Bununla birlikte, bu çalışma grubu işlevsiz gözüküyor ve komisyonun çalışmalarının Azerbaycan'la gerçekleştirilecek bir ortak çalışmayla desteklenmesi gerekiyor. Öte yandan, Azerbaycan'da Savaş Tutsakları, Esirleri ve Kayıp Kişilerle İlgili Devlet Komisyonu adını taşıyan resmi bir komisyon 1993 yılında kayıpların yerinin bulunması ve kimlik tespitinin yapılması ve savaş tutsaklarının serbest bırakılmasının sağlanması amacıyla kuruldu. Bu komisyonda STK temsilcileri ya da kayıp aileleri yer almıyor. Bununla beraber, komisyon Azerbaycan bağlamında görece başarılı olmuşa benziyor. Yetkililere göre komisyon 407 kişinin akıbetini açıklığa kavuşturdu.¹⁹ Azerbaycan komisyonu ayrıca 1998 – 2006 arası dönemde 1381 kişinin salıverilmesini sağladı. Ve son olarak Dağlık Karabağ bölgesinde kayıp kişilerle ilgili Ermenistan komisyonu ile iyi bir işbirliği olan, fakat Azerbaycan komisyonu ile işbirliği olmayan ayrı bir komisyon mevcuttur.²⁰

Gürcistan'da, aynı zamanda Abhazy ve Güney Osetya'da, devletler ve de facto hükümetler farklı komisyonlar kurmuştur. Gürcistan'da 1996 yılında kayıp kişilerle ilgili resmi bir komisyon kuruldu ve 2005 yılında Mülteciler ve Konaklama Bakanlığı'nın yönetimi altına alındı.²¹ Aynı zamanda Güney Osetya ve Abhazy'da komisyonlar bulunurken, bunlar işlevsiz ve beklemede gözüküyor. Bu komisyonlar arasındaki birlikte çalışma ve işbirliğiyle bilgi ve veri paylaşımı somut ve etkili bir tesir yaratabilmek için çok önemlidir. Bu tür bir birlikte çalışma ve işbirliğinin başarılması, Gürcistan ve Abhazy komisyonlarının yanı sıra Güney Osetya ve Gürcistan komisyonları arasında gerçekleştirilen ön toplantılara rağmen, değişen siyasi bağlamın etkisi, veri paylaşımı için koşullar sunulması ve işleyen kuralları/etiğin olmamasından dolayı zor gözüküyor.

Hafızalaştırma Çabaları

Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'daki kayıplar üzerine yazılmış en kapsamlı raporda, raportör kayıp ailelerinden 60'ın üstünde üyeye görüşüğünü ve "düzgün anıtların yapılması ve resmi kayıp listelerinin oluşturulması üzerinden olmak üzere, kayıpların hafıza kaydının daha geniş bir bilinirliğe ulaşmasına yönelik ailelerden gelen taleplerin fazlalığı karşısında

¹⁷ Avrupa Konseyi, Parlamenterler Meclisi, Missing persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia from the conflicts over the Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia regions, 1553 sayılı Karar (2007), 11.10. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=17541&lang=en>.

¹⁸ Göç, Mülteciler ve Nüfus Komisyonu raporu, s.53.

¹⁹ "190 kişi canlı ve diğer ülkeler bulunmaktadır, 93 kişi öldürülmüş ve yakınları tarafından gömülmüştür ve 124 kişi iki kez kayıp olarak bildirilmiştir. A.g.e., 58.

²⁰ A.g.e., 62.

²¹ A.g.e., 70.

şaşkınlık duyduğunu²² belirtiyor. Her ne kadar farklı devletler ve hükümetler tarafından bazı adımlar atılmış olsa da, kayıplar için yapılacak anmalar, daha demokratik, çoğulcu ve kapsayıcı bir yaklaşımı benimsemek yerine, her ülkenin resmi, milliyetçi ve militarist söylemlerinin içine hapsolmuş gözüküyor. Anıtlar, müzeler ve abideler çoğunlukla vatanlarını savunurken hayatını kaybetmiş ya da kaybolmuş savaşçılar, şehitler ya da kahramanlar için yapılıyor. Abhazyaya Anneleri gibi kayıp ailelerinin girişimleri ya da dernekleri bulunuyor ve bunlar çoğu durumda kendi devletleri ya da *de facto* hükümetleriyle birlikte çalışıyor. Milliyetçiliğin üslubu ve resmi söylemin kayıplar konusunu sahiplenme çabası devletin bu sivil girişimlerle tam bir işbirliği yapacağı beklentisini uyandırır da, raportör, ailelerden “yetkililer ve ‘yönetimlerin’ mektuplara cevap verme, kayıp ailelerinin girişimlerini destekleme, kayıplar konusuyla ilgilenen yapılara ailelerden temsilcilerin dahil edilmesi ve kayıpların anılması ya da onların anısına yapılan toplantılarda ailelerin temsil edilmesi konularındaki başarısızlığı” üzerine birtakım şikâyetler aldıklarını belirtiyor.²³ Dahası, devlet ve hükümetler, başlangıç niteliğindeki bazı çabaları haricinde, ailelerin psikolojik destek, ekonomik onarımlar, sosyal haklar ve beklentiler gibi çeşitli ihtiyaçlarını esaslı bir biçimde ele almamıştır.

Ailelere ait farklı girişimler arasında ortak toplantıların düzenlenmesi için önemli çabalar gösterildi; her ne kadar seyrek olsalar da, Ermeni ve Azeri aileler ile Gürcü ve Abhaz aileler arasında toplantılar gerçekleşti. Bu çabalar bölgeden gelen farklı seslere ve anlatılara açık olacak ortak bir hafızayı oluşturabilmek için çok önemlidir. Raportör, bu toplantıların başarısını değerlendirirken şu gözlemlere yer veriyor: “Aileler anlaşılabilirliği üzere yakınlarıyla ilgili bilgi bulabilmek konusunda çok umutluydu, fakat yapılması gereken işin büyüklüğü karşısında yılgınlığa düşüyorlardı. Aileler ayrıca karşı taraftaki ailelerin tepkilerinin ve onlarla iletişim kurmanın her zaman kolaylık içermediğini düşünüyor, gerginlikler yüzeye çıkıyordu. Bu toplantıların zorlukları bir yana, kayıp ailelerinin üyeleri ortak toplantılar düzenleme fırsatları yaratma ve aile üyelerinin tutulduğu, hayatını kaybettiği ya da kaybolduğu düşünülen yerleri ziyaret etme konusunda isteklidirler.”²⁴ Kapsayıcı, çoğulcu ve çok boyutlu bir hafıza çalışması ancak bu toplantıların sayısı ve sıklığını artırmakla mümkün olabilir.

Bireysel Hikâye

ULUSLARARASI KIZILHAÇ KOMİTESİ

Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) kayıp ailelerini desteklemeye yönelik kalıcı çalışmaları, kullandığı dengeli dil ve dikkatli çabalarıyla Kafkasya bölgesindeki ana aktörlerden biridir. Kuruluş, çatışmaların başlangıcından bu yana bölgede bulunmaktadır. 2018 itibarıyla Erivan, Bakü, Tiflis'te ofisleri bulunmakta ve Dağlık Karabağ, Abhazyaya ve Güney Osetya bölgelerinde kalıcı varlık göstermektedir.²⁵

Göç, Mülteciler ve Nüfus Komisyonu raportörü, ICRC'nin Kafkasya bölgesindeki olumlu ve

²² A.g.e., 113.

²³ A.g.e., 117.

²⁴ A.g.e., 110-111.

²⁵ “Europe & Central Asia,” Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Erişim tarihi: 2 Ekim 2018, <https://www.icrc.org/en/where-we-work/europe-central-asia>.

yapıcı rolünü teslim ediyor: “Kayıplar konusunu çözmeye katkıda merkezi ve önemli bir rol oynadı. Bölgedeki tutsakların, esirlerin ve kayıpların kimliğinin belirlenmesi, takas edilip geri döndürülmesine katkıda bulundu. ICRC bölgede odak noktası olup kayıp durumdaki yakınlarını arayan birçok aileye destek verirken, kayıplar sorununu çözmek ve ailelere destek olmanın yetkililerin ve ‘yönetimlerin’ sorumluluğu olduğunu vurgulamak için büyük uğraş veriyor.”²⁶

Örneğin ICRC, Gürcistan’da, 2010 yılında “1990’lı yıllarda ve Ağustos 2008’de yaşanan silahlı çatışmalar ve bunları izleyen dönemle ilişkili olarak kaybolan kişilerin akıbetinin açığa çıkarılması için”²⁷ somut ve kalıcı mekanizmalar kurmayı başardı. ICRC’nin Gürcistan misyonunun başında olan Bilijana Milosevic “2013 ila 2015 arasında bölge boyunca konuşlanmış 22 mezar yerinde 162 kişinin kalıntılarının elde edildiğine; bu kalıntılardan 81’inin kimlik tespitinin yapıp ailelere teslim edildiğine”²⁸ işaret ediyor.

Ayrıca şunların altını çiziyor: “ICRC sürecin tüm aşamalarına doğrudan dahildir. Mezar yerlerinin konularıyla ilgili bilgilerin toplanıp birleştirilmesi ve kayıp ailelerinden *antemortem* verilerin ve biyolojik referans örneklerinin toplanması, adli tıp kimlik tespiti için vazgeçilmezdir.” Ayrıca, ICRC insan kalıntılarının kimlik tespitini kolaylaştırmak için Arjantinli adli tıp uzmanlarından oluşan bir ekiple çalışıyor.

Ek olarak, ICRC kayıp ailelerine psikolojik, hukuki, idari ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamada destek sağlıyor. “Gürcistan Kızılhaç Topluluğu, yerel sivil toplum örgütleri ve birkaç istekli kişi de destek veriyor. Bugüne kadar, Gürcistan’da 1100 kayıp ailesi geçim şartlarını iyileştiren ve kendi kendilerine yeter hâle gelmelerini sağlayan ICRC’nin mikro ekonomik girişim projelerinden yararlandı.”²⁹ Bu resim uluslararası oluşumların ve çabalarının, özellikle devletlerin kayıp ailelerine destek olmada isteksiz ya da olanağa sahip olmadığı yerlerdeki önemini örnekliyor.

Seçili Kaynakça

Avrupa Konseyi, Parlamenterler Meclisi. *Missing persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia from the conflicts over the Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia regions*. 1553 Sayılı Karar (2007). <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=17541&lang=en>.

Göç, Mülteciler ve Nüfus Komisyonu. *Missing persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia from the conflicts over the Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia regions*. Avrupa Konseyi: Parlamenterler Meclisi, 7 Mart 2007. <http://www.refworld.org/docid/4603b6a72.html>.

Graham, Benjamin A. T., ve Bern Horne. “Unrecognized States: A Theory of Self-Determination and Foreign Influence.” *SSRN Electronic Journal* (2012): 1-44. https://www.researchgate.net/publication/228215260_Unrecognized_States_A_Theory_of_Self-Determination_and_Foreign_Influence.

İnsan Hakları Merkezi. *Background Note on Enforced Disappearances in Georgia (2005-2010)*. Erişim tarihi: 1 Ekim 2018. <http://humanrights.ge/admin/editor/uploads/pdf/enforced%20disappearances.pdf>.

Merlin, Aude. “North Caucasus since the Russian-Georgian War of Summer 2008: between Endogenous Conflicts and Regional Instability.” *ISPI - Policy Brief*, sayı 159 (Ekim 2009): 1-6.

²⁶ Göç, Mülteciler ve Nüfus Komisyonu raporu, 38 - 39.

²⁷ “Georgia: Efforts to clarify the fate of missing persons,” Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Erişim tarihi: 2 Ekim 2018, <https://www.icrc.org/en/document/georgia-missing-persons-clarifying-the-fate>.

²⁸ A.g.e.

²⁹ A.g.e.

İRAN

Orta Doğu Bağlamında Otoriteryenizm ve Mukavemet Biçimleri: İran'daki Zorla Kaybedilenlerin Karmaşık Resmi

İran'daki rejimin gerçekleştirdiği ağır insan hakları ihlalleriyle ilgili farklı uluslararası insan hakları organları, uluslararası sivil toplum kuruluşları ve girişimleri tarafından üretilmiş çok geniş bir literatür bulunuyor. Kadiri mutlak bir devlet aygıtı tarafından esir alınmış, çok zayıf bir demokratik alana sahip bir toplumu anlatan çeşitli raporlara kolayca ulaşmak mümkün. Bu literatürün ortaya çıkmasında ve kaynakların çokluğunda, insan haklarının tümünü aşındırmaya devam eden endişe verici ve ciddi durum, rol oynadı. Diğer yandan, İran'ın uluslararası konumu ile Birleşik Devletler ve Batılı dünyanın diğer önemli aktörleriyle olan husumeti, bu literatürün yoğunlaşmış çeşitlenmesini kolaylaştırdı. Dahası, İran'da devlet ve toplumun ilişkisi, zorla kaybetmeler bağlamında da ortaya çıktığı üzere, devlet-toplum ikiliği perspektifinden görülenden çok daha karmaşıktır. Yine de, bir şey kesindir: İran'da temel insan hakları normlarına ve hukukun üstünlüğüne süregelen uymama durumu, İran İslam Cumhuriyeti'ne dair karanlık bir resim çiziyor. Zorla kaybetme suçu, İran bağlamındaki insan hakları ihlallerini tipik şekilde temsil etmese de bu acı verici ve karmaşık resmi mercek altına almak için faydalı bir başlangıç noktası olabilir.

Arka plan

İran İslam Cumhuriyeti, Ocak 1978'te Şah rejimine karşı yapılan kitlesel gösterilerle başlayan 1979 Devrimi sonrası resmi olarak kuruldu. Gösteriler, grevler ve sokak protestoları şeklinde gerçekleşen büyük bir siyasi hareketlenmenin hâkim olduğu bir yılın ardından, Şah Muhammed Rıza Pehlevi ülkeden kaçtı ve İslami Cumhuriyet Partisi'nin sürgündeki lideri Ayetullah Humeyni, yeni hükümeti kurmak üzere Şubat 1979'ta Tahran'a döndü. İran, birbirini izleyen iki referandum sonrası, resmi olarak 1979'ta İslam Cumhuriyeti hâline geldi ve teokratik bir anayasayı kabul etti. Yeni rejime karşı çeşitli başkaldırıları gerçekleşirken, komünistler ve milliyetçiler gibi İslami hareketle başlarda müttefik olan farklı hareketler, yeni statükonun kuruluşunu eleştirdi. Öte yandan, Humeyni rejimi kitlelerin olağanüstü desteğini kazanıp bunu sürdürmekle kalmadı, rakiplerini başarıyla bastırdı ve yeni kurulan nomenklaturaya İran elitlerinin farklı kesimlerini dahil etmeyi başardı. 1980'den 1988'e kadar süren Irak Savaşı'nın başlamasıyla, farklı silahlı hareketler ve siyasi muhalif gruplara yönelik farklı baskı biçimleri militarist bağlamda daha kolaylıkla hayata geçirildi. 1988'in sonu itibarıyla İran 150.000 askerini savaşta kaybetmiş, yaklaşık 40.000'i ise görev sırasında kayıp olarak kayıtlara geçmişti. Savaşın yarattığı olağanüstü felaket ülkeye hâkim olmuştu.

Yeni rejim, bu savaş ve ihtilaf içinde süregelen sert atmosfere oldukça başarılı şekilde cevap verdi. Pehlevi döneminden tamamıyla koptuğuna dair yaptığı ideolojik ve söylemsel vurguya rağmen, eski rejimin toplumsal refah ve sosyal güvenlik çerçevelerini yürürlükten kaldırmadı. "Onun yerine, bunların yanında paralel bir sosyal refah sistemi şekillenmeye başladı. Bu paralel sistem, İran'ın yoksulları ve Irak'la süren sekiz yıllık savaşın gazilerinin gerçek ve acil ihtiyaçlarına karşılık veriyordu, öte yandan devrimci yeni rejim için de dikkate değer bir meşruiyet ve siyasi

sermaye sağlıyordu.”¹ Bu yeni sistem, görece sabit ve kapsamlı bir halk desteğini sürdürebilmenin yanı sıra, Irak toplumunun seçkin tabakasını da dahil etmeyi başarabiliyordu. Bununla beraber, rejim farklı baskı ve şiddet yöntemlerinden sistematik olarak ve seçici şekilde faydalanıyordu. Diğer bir deyişle, İslami hükümetin temel dayanaklarından biri yalnızca rıza olmakla kalmıyor, baskı da kullanılıyordu. Mevcut rejimle ilgili çeşitli hayal kırıklıkları oluşmuştu; başta etnik ve dini azınlıklar huzursuzdu. Çok etnisiteli ve dinli bir ülke olarak İran, birçok azınlık topluluğuna ev sahipliği yapıyordu. Etnik azınlıklar ve öncelikle *Kamala* gibi Kürt azınlığın siyasi hareketleri olmak üzere, İslam Devrimi'nin hemen sonrasında, Ayetullah Humeyni hükümetine karşı mücadele verdi. Gündelik hayat gerekliliklerine olan erişimleriyle kültürel ve insan haklarını kullanmalarının önünde engel yaratan bir ayrımcılıkla başa çıkan dezavantajlı etnik azınlıklarından biri olarak Kürtler, kendi bölgelerinde, yani Kürdistan, Kirmanşah ve Batı Azerbaycan'ın bazı kesimlerinde yoksulluk ve ötekileştirmeyle baş etmeye devam etti. Siyasi açıdan, İran'ın Kürt azınlığı siyasi hayatın merkezileşmesini ve azınlıkların öz yönetimini sağlamak amacıyla düzenlemelerin olmamasını eleştiriyordu. Kürt siyasi muhalefetinin, “Kürt bölgesi, topluluğu ve kimliğinin parçalanması ile Kürt topluluğunun modern zamanlardaki tarihsel özelliklerine dayanan”² özerklik yanlısı siyasi parti programları vardı. Güneydoğu İran'ın Pakistan sınırına bakan kısmında yaşayan Beluç halkı, insan hakları ihlallerine uğrayan bir diğer halktı. Buna ek olarak, dini azınlıklar da ciddi insan hakları ihlallerine ve devlet şiddetine maruz kalıyordu. Özellikle, İran Anayasası'nda tanınmayan bir dini azınlık olan Bahailik hareketi ağır şiddete maruz kaldı ve dinlerini yaşamakta zorlandı.³ Humeyni hükümetinin iktidarı sırasında, yalnızca etnik ve dini azınlıkların siyasi hareketleri değil, aynı zamanda çeşitli siyasi muhalefet hareketleri de etkindi. Bu hareketlerin çalışmaları ve eylemlerine hükümetin verdiği cevaplardan biri, zorla kaybetmelerin hayata geçirilmesiydi.

Suç Örüntüleri

Birleşmiş Milletler Zorla ya da İrade Dışı Kaybetmeler Hakkında Çalışma Grubu'nun(WGEID) verilerine göre, İran İslam Cumhuriyeti'nde 1980 ila 2015 yılları arasında 541 kişi zorla kaybedildi.⁴ Tecrit uygulaması, keyfi kaçırımlar, yargısız infazlar ve işkence rejim karşıtlarına yönelik uygulanan yaygın pratiklerdendir. Öte yandan, zorla kaybetmeler İran'da ne sembolik olma özelliği olan ne de sıklıkla işlenen bir devlet suçudur. Yine de, kaybetmelerin ardından yaşananlar, faileri koruyan cezasızlık zırhı, kayıp yakınlarının yas süreçlerinde yapılan

¹ Steven Heydemann ve Reinoud Leenders, “Authoritarian Governance in Syria and Iran. Challenged, Reconfiguring, and Resilient,” *Middle East Authoritarianisms. Governance, Contestation, and Regime Resilience in Syria and Iran* içinde, der. Steven Heydemann ve Reinoud Leenders (Stanford, Kaliforniya: Stanford University Press, 2018), 15.

² Abbas Vali, “Reflections on Kurdish Society and Politics in Rojhelat: An Overview,” *Kurdish Issues: Essays in Honor of Robert W. Olson* içinde, der. Michael M. Gunter (Costa Mesa, Kaliforniya: Mazda Publishers, 2016), 308.

³ İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası şu şekildedir: “İranlı Zerdüster, Yahudiler ve Hıristiyanlar dini törenlerini yapma ve dini kurallarına uygun yaşama konularında özgürlükleri tanınmış olan... yegane azınlıklardır.” Paul D. Allen, “The Baha'is of Iran: A Proposal for Enforcement of International Human Rights Standards,” *Cornell International Law Journal* 20, sayı 2 (1987): 340'den alıntılanmıştır.

⁴ İran İslam Cumhuriyeti hükümeti 19 kişinin akubetini açıklamıştır, bu sebeple 522 kapanmamış vaka bulunmaktadır. BM İnsan Hakları Komisyonu, Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances, 10 Ağustos 2015, A/HRC/30/38, 27.

aşağılamalar ve toplu mezarların sistematik olarak bozulması ve tahrip edilmesi İran'daki devlet aygıtının içyüzüne ilişkin önemli bilgiler veriyor.

İran'da yaşanan zorla kaybetmelerin farklı dönemleri ve biçimleri bulunuyor. Kayıpların çoğu 1988 yılında işlenen hukuk dışı kitlesel infazlar sonucunda yaşandı. İslami rejimin yıkılmasını savunan, Irak merkezli bir siyasi örgüt olan zamanın İran Halkın Mücahitleri Örgütü'nün Temmuz 1988'de gerçekleştirdiği başarısız silahlı ayaklanma sonrası, birçok kişi aynı yılın Temmuz sonu ile Eylül başında yasadışı eylem ve bağlantıları olduğu iddiasıyla hapsedildi. Halihazırda cezaevinde olan tutuklular da zorla kaybetmelerin hedefi hâline geldi. "Ülkenin dört bir yanındaki tutuklular tecrit altına alındı ve aylarca kendilerinden haber alınamadı. Yakınları arasında tutukluların gruplar hâlinde infaz edildiği ve yeri belirsiz toplu mezarlara gömüldüğü söylentileri dolaşmaya başladı. Perişan hâldeki aile üyeleri yeni kazılmış çukurların izinin peşinde mezarlıkları dolaştı. Bu insanların çoğu bugün de hâlâ kayıp durumdadır."⁵

WGEID'deki veriler de bu bilgiyi doğrulamaktadır; 1988 yılında 116, 1989 yılında ise 136 kişi zorla kaybedildi.⁶ Bu kişilerin çoğu, ülkenin dört bir yanında kurulmuş olan ölüm komiteleri tarafından infaz edildi; zira tutsaklar, aralarında Ahvaz, Meşhed, Tebriz, Reş, Gurve ve Senendeç'in olduğu farklı il ve ilçelerdeki çeşitli cezaevlerinde tutuluyordu. Bu doğrultuda, birçok tutuklu ve mahkûm İran İslam Cumhuriyeti'ne ihanet ettikleri iddiasıyla infaz edildi. Bu kişiler, çoğunlukla siyasi gösterilere katılma, gazete ya da bildiri dağıtma ve çeşitli siyasi örgütlerle bağlantılı olma gibi çeşitli haklarını kullandıkları gerekçesiyle, genellikle de mahkûm edilmiş veya uzun süreli hapis cezası almış kişilerden oluşuyordu. "Bazıları birkaç yıl önce bırakılmış ve bu infaz öncesindeki haftalarda tekrar tutuklanmıştı. Diğerleri ise, halihazırda mahpusluk sürelerini bitirmiş, fakat 'pişmanlık' açıklaması yapmayı reddettikleri için serbest bırakılmamıştı."⁷

Yeni kaybetme dalgaları farklı zamanlarda gerçekleşse de kaybetmelerle ilgili en önemli olay 1988 yılındaki cezaevi katliamıdır. Bu felaket sırasında kaç kişinin hayatını kaybettiği hâlâ bilinmiyor. en mütevazı tahmin 4000 ile 5000 arasında. 1990'lar sırasında, özellikle 1990'ların sonunda (1998 ile 2000 arasında) siyaset sahnesinde devlet aygıtının muhafazakâr ile ılımlı kanatları arasında muazzam bir rekabet yaşanırken, birçok önde gelen muhalif de ortadan kayboldu. Yasadışı tutuklevleri her zaman kullanılıyordu ve kitlesel siyasal hareketlenmeler ve sokak eylemlerinin arttığı dönemlerde daha da etkin hâle geldi. Ayrıca, 2000'ler boyunca kaybetme, aralarında Kürt muhalif gruplar ve Bahai cemaatinin de olduğu farklı gruplara karşı kullanıldı, fakat 1988 yılında gerçekleştirilen siyasi tutuklu katliamının olağanüstü ölçeği, yeni vakalarla karşılaştırılmayacak düzeydedir. İran'da kaybetmelerin uzak bir geçmişte yaşanan bir suç değil, kayıp yakınlarının deneyimlerinde de trajik şekilde görüldüğü üzere, hayli güncel bir fenomen olduğuna işaret etmek önem taşıyor.

⁵ Uluslararası Af Örgütü ve İran İçin Adalet, Criminal Cover-Up. Iran Destroying Mass Graves of Victims of 1988 Killings (Londra: Uluslararası Af Örgütü, 2018), 7.

⁶ BM İnsan Hakları Komisyonu, 2015, 38.

⁷ Uluslararası Af Örgütü ve İran İçin Adalet, 7.

Hukuki Durum

İran oldukça olağandışı bir siyasi ve hukuk sistemine sahiptir. Halk oyuyla seçilmeyen ve yaşamı boyunca hemen hemen dokunulmaz denilebilecek siyasi bir konuma sahip olan Yüce Lider, ülke içindeki siyasi hareketleri ve iç muhalefeti bastırma yetkisine sahip bir güvenlik aygıtının kontrolüne sahiptir. "Parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmak isteyen vatandaşların siyasi sicillerinin, üyeleri halka hesap vermeyen bir kurum (Anayasa Koruma Konseyi) tarafından onaylanması gerekir. Aynı kurum, parlamentonun onayladığı herhangi bir kanunu ya da cumhurbaşkanlığı kanun tasarısını, anayasayı ya da İslam'ı ihlal ettiği gerekçesiyle hükümsüz kılabilir."⁸ İran'daki otoritarizmin kökeni ve örüntüleri üzerine çalışan önemli bir akademisyen olan Güneş Murat Tezcür de genel seçimlerin önemini ve seçimlerin muhalif hareketler için yarattığı fırsatların altını çiziyor. Tezcür, İran'daki otoritarizmi devlet-toplum ikiliği üzerinden anlamak yerine, İran bağlamında devlet ve toplumun karşılıklı bağlılığına odaklanan alternatif bir açıklama sunuyor. Bu doğrultuda, devlet aktörleri arasındaki çatışma, seçimlerin siyasete toplumsal katılımı genişletebilme kapasitesi ve reform yanlılarının da devlet aygıtının iyice içine yerleşmiş olması resmi daha karmaşık hâle getiriyor.⁹ Her koşulda, İran'da devlet-toplum ikiliği üzerinden temellenen basit açıklamaların ve kadiri mutlak totaliter bir devlet aygıtı anlatısının ötesine geçen güçlü bir siyasi ve toplumsal hareketlenme olduğu kesindir.

Zorla kaybetmeler ve yasadışı infazların faileri için çok güçlü bir cezasızlık zırhı bulunmaktadır.

1979 yılında oluşturulan ve 1989 yılında değiştirilen İran Anayasası, tüm vatandaşların hukuk önünde eşitliğini teminat altına alır ve vatandaşlık, siyasi, ekonomik ve sosyal haklarını tanıır. Bu haklar, İslami prensipler doğrultusunda tanınmıştır. Zerdüştler, Yahudiler ve Hıristiyanlar anayasada dini azınlık olarak tanınır ve kendi dini törenleri ve seremonilerini gerçekleştirme özgürlüğüne sahiptir. Ayrıca, anayasaya göre, vatandaşlar İran İslam Cumhuriyeti Parlamentosu'na, yani Meclis'e başvuru yapma hakkına sahiptir. İran'ın bir arada var olan iki hukuk sistemi vardır; bunlar Müslüman hukukçuların (müçtehitler) hukuku ile yazılı pozitif hukuktur. Yargı teşkilatı birinci derece genel, askeri ve devrim mahkemeleri ile istinaf mahkemelerinden oluşmaktadır. En yetkili mahkeme ise, kanunların anayasaya uygunluğunu ya da insan hakları ihalleriyle ilgili başvuruları değerlendirme yetkisi olmayan Yüksek Mahkeme'dir, zira bu yetkiler sırasıyla Anayasa Koruma Konseyi ve Meclis'in elindedir. Ayrıca, hükümet yetkilileri, organları ve tüzükleriyle ilgili suçlama, şikâyet ve itirazları soruşturma yetkisi olan İdari Adalet Divanı da mevcuttur.¹⁰

⁸ Güneş Murat Tezcür, "Democratic Struggles and Authoritarian Responses in Iran in Comparative Perspective," *Middle East Authoritarianisms. Governance, Contestation, and Regime Resilience in Syria and Iran* içinde, der. Steven Heydemann ve Reinoud Leenders (Stanford, Kaliforniya: Stanford University Press, 2018), 200 - 208.

⁹ A.g.e.

¹⁰ Nafiseh Eivazi, "A Closer Look at the Judicial System of Iran with Emphasis on the Criminal Courts and Howness of their Practice," *International Journal Series in Multidisciplinary Research (IJSMR)* 3 (2017): 51.

Bu karmaşık resim içinde bazı şeyler yine de çok doğrudandır. Zorla kaybetmeler ve yasadışı infazların failleri için çok güçlü bir cezasızlık zırhı bulunmaktadır. 1988 katliamı bağlamında gerçekleştirilen yasadışı infaz ya da kaybetmeler için hiçbir İranlı yetkilinin soruşturulmadığı ya da yargılanmadığını söylemek yeterli olacaktır. Uluslararası Af Örgütü ve İran İçin Adalet'in kaleme aldığı ve özellikle 1988 katliamında kaybedilen ve infaz edilenlere odaklanan rapora göre, fail olduğu iddia edilen kişilerden bazıları siyasi görevlerde ya da aralarında yargının ve Adalet Bakanlığı'nın da olduğu diğer başka etkili konumlarda görev almaya devam ediyor.¹¹ Ağustos 2016'da çok önemli bir kayıt kamuoyuyla paylaşıldı; bu "1988 yılında yapılmış bir toplantının kaydıydı. Kayıtta üst düzey yetkililerin kitlesel infazlar gerçekleştirme planlarının ayrıntılarını tartıştığı ve bunu savunduğu duyuluyor. Bu ses kaydının kamuoyuyla paylaşılması, üst düzey yetkililerin daha önce görülmemiş tepkiler vermesine önyak oldu ve 1988'deki kitlesel ölümlerin yapının en üst kademelerinde planlandığını ilk defa kabul etmelerine yol açtı."¹² Öte yandan, İran'daki cezasızlık zırhı bozulmadan devam etti.

İran İslam Cumhuriyeti temsilcileri WGEID'le düzenli toplantılar gerçekleştirdi ve toplamda 12 kayıp kişinin dosyalarıyla ilgili bilgi sağladı. Çoğunlukla hükümetin karşılaştığı, isim benzerliği, kayıp kişinin tespiti için yeterli kişisel bilginin olmaması ve ailelerin doğrudan başvurusunun olmaması gibi zorlukların altını çizdiler. Hükümet yetkilileri, WGEID'e bu zorlukların üstesinden gelmek amacıyla "[...] hükümetin kayıp kişilerin ailelerini İran adalet sistemiyle ya da yeni kurulmuş olan Zorla Kaybetmeler Çalışma Grubu'yla doğrudan iletişime geçmeleri ve gerçeklere dayalı ve ayrıntılı bilgi vermeleri konusunda teşvik ettiğini"¹³ söyledi.

Hafızalaştırma Çalışmaları

İran İçin Adalet'in yaptığı tahminlere göre, İran genelinde 120'den fazla yerde 1988'de gerçekleşen kayıp ve ölüm olaylarının mağdurlarının kalıntıları bulunuyor. "Çoğu mezar yeri ıssız arazilerde ya da mezarlıkların yakınlığında yer alıyor; 1980'ler boyunca siyasi sebeplerle infaz edilmiş tutukluların cenazelerini, kendi aralarında 'lanetli yer' (la'nat abad) olarak adlandırdıkları böyle arazilere gömmek, adli mercilerin ve güvenlik görevlilerinin yerleşik bir uygulamasıydı."¹⁴ Yedi onaylanmış ya da şüphelenilen toplu mezar yeri üzerinde Uluslararası Af Örgütü ve İran İçin Adalet tarafından yürütülen inceleme, 2003 ila 2017 arasında İranlı mercilerin bu yerleri bozmak ya da hasar vermek amacıyla çeşitli eylemler gerçekleştirdiğini ortaya koydu. Bu eylemler arasında: "Buldozerle üstünden geçmek, toplu mezarları yeni, tek kişilik gömü yerlerinin altına saklamak, toplu mezarların üzerine beton plak koymak, bina inşa etmek ya da yol yapmak; ve toplu mezarları çöp toplama alanına çevirmek" yer alıyor. En az üç vakada, yetkili mercilerin toplu mezarlara daha fazla zarar verecek eylemler planladığı görülüyor."¹⁵

Bu sistematik bozma ve yıkım, devletin her türlü hafızalaştırma çabası karşısındaki tutumunun

¹¹ Uluslararası Af Örgütü ve İran İçin Adalet, 7.

¹² A.g.e, 8.

¹³ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances, 12 Ocak 1998, E/CN.4/1998/43, <http://www.refworld.org/docid/3b00f53bc.html>.

¹⁴ Uluslararası Af Örgütü ve İran İçin Adalet, 9.

¹⁵ A.g.e.

sınırlarını gösteriyor. İran'daki mezarlıkları belediyeler yönetse de bu toplu mezarlarda güvenlik veya istihbarat görevlileri devriye geziyor ve buralar sıkı gözetim altında tutuluyor. Birçok vakada, kayıp yakınları sevdiklerinin gömüldüğü yerle ilgili sözel ve resmi olmayan yollarla bilgilendirildiklerinde, toplu mezarları anma amaçlı mesajlarla donatmaya ve anma toplantıları gerçekleştirmeye çalıştı. Bunun akabinde, gömü alanı bir kez daha yıkıma uğratıldı ve kayıp yakınları taciz edilip, sindirilmeye çalışıldı ve hatta kötü muamele gördü. "Uluslararası Af Örgütü ve İran İçin Adalet, [İran yetkili mercilerin] devamlı olarak aileler tarafından yerleştirilen anma amaçlı tabela ve taşları tahrip ettiğini, korku uyandırmak amacıyla alana güvenlik kameraları yerleştirdiğini ve bazen de su baskını yaratmak amacıyla toplu mezarlara su verdiğini gözlemlemektedir."¹⁶ Adalet arayan girişimlere yönelik baskı, 1988 yılındaki kayıp ve ölümlerin araştırılması taleplerinin tekrar ortaya çıkmasına neden olan söz konusu ses kaydının yayınlanması sonrası arttı.

Bu zor koşullara rağmen—dünyanın her yerinde olduğu gibi çoğunlukla kadınlardan oluşan— kayıp yakınları ve insan hakları aktivistleri bir araya gelmeye ve adalet, hesap verebilirlik ve tanınma için mücadele etmeye çalıştı. İran'daki İnsan Hakları Aktivistleri (HRAI) 2006 yılında küçük bir aktivist grubu tarafından insan hakları ihlalleriyle mücadele etmek ve özellikle siyasi tutukluları savunmaya odaklanmak amacıyla kuruldu. 2009 sonrası, örgüt büyümektedirken bir yandan da hükümetin dikkatini çekti ve hükümet buna karşılık olarak örgütün kurucu ve örgütleyicilerini gözaltına almaya başladı. Bunun üzerine, HRAI kendisini kâr amacı gütmeyen bir hayır kuruluşu olarak 2010 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kaydettirdi ve o zamandan bu yana çalışmalarına devam ediyor.¹⁷ 2010 yılında kurulan Londra merkezli bir insan hakları kuruluşu olan İran İçin Adalet de İran İslam Cumhuriyeti'ndeki insan hakları ihlallerini belgelemek için mücadele ediyor. Örgüt İran'daki cezasızlık uygulamalarıyla ilgileniyor ve resmi web sitesinde çeşitli faillerin kimliklerini ortaya çıkarıyor; ayrıca çeşitli insan hakları ihlalleriyle ilgili tematik raporlar yayımlıyor.¹⁸

Bireysel Hikâye

MARYAM AKBARI MONFARED

Roghieh ve Abdolreza Akbari-Monfared, 1988 yazında kaybedilip infaz edilen yaklaşık 5000 siyasi tutuklu arasındaydı. "Bu siyasi tutukluların birçoğu uzun süre hapis yatmış ve saliverilmeyi bekliyordu. Abdolreza gibi bazıları cezalarını tamamlanmış, fakat hiçbir zaman saliverilmemişlerdi. Şubat 2017'de, kaybolmalarından 29 yıl sonra kardeşleri Maryam Akbari-Monfared, BM'den sevdiklerinin akıbetini öğrenmesine yardımcı olmasını istedi. İran hükümeti, aileye çocuklarının infaz edildiğini sözel olarak bildirmişti, fakat hiçbir zaman gömüldükleri yeri açıklamamıştı. Bu da WGEID'nin iki mağduru zorla kaybedilen kişiler olarak tanınmasının yolunu açtı."¹⁹

¹⁶ A.g.e., 12.

¹⁷ "History," İran'daki İnsan Hakları Aktivistleri, Erişim tarihi: 20 Eylül 2018, <http://www.hra-iran.org/en/exposure/history>.

¹⁸ "About Us," Justice for Iran, Erişim tarihi: 20 Eylül 2018, <https://justice4iran.org/justice-for-iran-about/>.

¹⁹ "UN body calls on Iran to shed light on fate of disappeared victims of 1988 massacre," İran İçin Adalet, Erişim tarihi: 20 Eylül 2018, <https://justice4iran.org/j4iran-activities/un-body-calls-on-iran-to-shed-light-on-fate-of-disappeared-victims-of-1988-massacre/>.

Maryam Akbari-Monfared, İran'daki 1988 katliamında erkek kardeşlerinden üçünü, kız kardeşlerinden birini kaybetmişti. Monfared'in kendisi de 31 Aralık 2009'da gözaltına alınmış ve beş ay boyunca zorla kaybedilmişti. Tutukluluğunun ilk 43 gününde hücre hapsinde tutulmuş ve avukata erişimi olmadan sorgulanmıştı. Devrim Mahkemesi 15. Şube'deki davasından sonra 15 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı.

"Maryam Akbari-Monfared, tutukluken dahi cezaevinden mücadele vermeyi sürdürüyor ve kadınların cezaevi koşullarıyla ilgili açık mektuplar yayımlayarak sesini duyuruyor. Ayrıca cezaevindeyken, 1988'de yargısız infaz kurbanı olan kardeşleri ve diğer mağdurlar için hakikat ve adalet talebiyle resmi bir şikâyetle bulundu. Bunun sonucunda hapis cezasının uzatılmasıyla tehdit edildi ve sağlık hizmetlerinden faydalanmasına izin verilmedi."²⁰ Maryam Akbari Monfared, şu an dokuzuncu yılında olduğu tutukluluğu boyunca aralarında Şehr-i Rey, Gohardaş ve Evin'in olduğu çeşitli cezaevlerinde kaldı. BM kuruluşlarına erkek ve kız kardeşlerinin infazıyla ilgili olarak başvurularda bulunmaya devam ediyor; İran'daki yabancı büyükelçilere kadın tutukluların durumuyla ilgili mektuplar gönderiyor ve çocuklarına cezaevindeki yaşamla ilgili yazıyor.

Seçilmiş Kaynakça

- Allen, Paul D. "The Baha'is of Iran: A Proposal for Enforcement of International Human Rights Standards." *Cornell International Law Journal* 20, sayı 2 (1987): 338 – 361.
- BM İnsan Hakları Komisyonu. *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, 10 Ağustos 2015, A/HRC/30/38.
- Cohen, Jared. "Iran's Young Opposition: Youth in Post-Revolutionary Iran." *SAIS Review of International Affairs* 26, sayı 2 (2006): 3 – 16.
- Eivazi, Nafiseh. "A Closer Look at the Judicial System of Iran with Emphasis on the Criminal Courts and Howness of their Practice." *International Journal Series in Multidisciplinary Research (IJSMR)* 3 (2017): 51 – 60.
- Fathollah-Nejad, Ali. "Why sanctions against Iran are counterproductive: Conflict resolution and state–society relations." *International Journal* 69, sayı 1 (2014): 48 – 65.
- Heydemann, Steven ve Reinoud Leenders. "Authoritarian Governance in Syria and Iran. Challenged, Reconfiguring, and Resilient." *Middle East Authoritarianisms. Governance, Contestation, and Regime Resilience in Syria and Iran* içinde, der. Steven Heydemann ve Reinoud Leenders, 1 – 35. Stanford, Kaliforniya: Stanford University Press, 2018.
- Tezcür, Güneş Murat. "Democratic Struggles and Authoritarian Responses in İran in Comparative Perspective." *Middle East Authoritarianisms. Governance, Contestation, and Regime Resilience in Syria and Iran* içinde, der. Steven Heydemann ve Reinoud Leenders, 200 – 221. Stanford, Kaliforniya: Stanford University Press, 2018.
- Uluslararası Af Örgütü. "Challenging power: Meet women human rights defenders." *Wire*, Nisan-Haziran 2018.
- Uluslararası Af Örgütü ve İran İçin Adalet. *Criminal Cover-Up. Iran Destroying Mass Graves of Victims of 1988 Killings*. Londra: Uluslararası Af Örgütü, 2018.
- Vali, Abbas. "Reflections on Kurdish Society and Politics in Rojhelat: An Overview." *Kurdish Issues: Essays in Honor of Robert W. Olson* içinde, der. Michael M. Gunter, 283 – 314. Costa Mesa, Kaliforniya: Mazda Publishers, 2016.

²⁰ Uluslararası Af Örgütü, "Challenging power: Meet women human rights defenders," *Wire*, Nisan-Haziran 2018, 11.

TÜRKİYE

Süreğen çatışma zamanlarında adaleti aramak: Cumartesi Anneleri ve sevdikleri

Zorla kaybetmeler, bir bakıma Türkiye'nin demokratikleşme çabalarının temelinde yatan farklı sorunları temsil ediyor. Bir yandan, kayıp yakınlarının mücadelesi toplumun farklı kesimleri tarafından yaygın şekilde bilinmekle kalmayan, aynı zamanda resmi yetkililerce de kısmen tanınan alternatif bir hafıza alanı yarattı. Bir yandan da, zorla kaybetmelerle ilgili ceza davaları, her ne kadar henüz somut sonuç elde edilmese de, cezasızlığa karşı yürütülen hukuk mücadelesinde önemli bir dönüm noktasını temsil ediyor. Çelişkili bir biçimde, mağdurların tanınmasına yönelik verilen mücadelenin ve sorumluları koruyan cezasızlık zırhının kırılmasının başarısızlıkları dahi, siyaset, hafıza ve geçmişle yüzleşme hakkında çok şey anlatıyor. Dolayısıyla, siyaset alanının çeperlerinde işlenen bir devlet suçu olan zorla kaybetmeler, Türkiye'deki demokratikleşme süreci ve insan hakları mücadelesinin çelişkileri ve dolambaçlarını gözlemek için en uygun alanı temsil edebilir.

Arka plan

Zorla kaybetme Türkiye'de yeni bir olgu değil. Tam tersine, 20. yüzyılın başındaki Ermeni Soykırımı'na kadar geri gidilebilir. Ermeni Soykırımı'nın başlangıcı olarak kabul edilen 24 Nisan 1915'te, o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da yaşayan 262 Ermeni entelektüeli, siyasetçisi ve ileri geleni gözaltına alındı; çoğunun akıbeti hâlâ bilinmemektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, 1930'lar ve devamında, devlet zorla kaybetme stratejisini *gerekli görülen hâllerde* ve seçici bir tarzda kullanmaya devam etti. Örneğin, Türkiye'nin önde gelen yazarlarından ve son dönemde *Kürk Mantolu Madonna* adlı klasikleşen modern romanının aniden popülerleşmesiyle çok iyi tanınır hâle gelen Sabahattin Ali de Bulgaristan sınırını geçerken, iddialara göre ülkeyi terk etmesine yardım eden bir adam tarafından infaz edilmişti.

Sabahattin Ali'nin yanı sıra, diğer başka tekil örneklerden de bahsetmek mümkünken, zorla kaybetmelerin sistematik olarak uygulanmaya başlaması, Türkiye'nin siyasi iklimini olağanüstü etkilemiş olan 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle başlar. Bazı önemli olaylar ve rakamlar bu askeri müdahalenin belirleyici etkisini anlamada yardımcı olabilir: Darbe sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi kapatıldı; anayasa askıya alındı; siyasi partiler, sendikalar ve diğer başka kurumlar kapatıldı ve malvarlıklarına el konuldu; 650.000 kişi gözaltına alındı; 230.000 kişi yargılandı; 517 kişi idam cezasına mahkum edildi; bu mahkumiyetlerden 50'si infaz edildi; 14.000 kişinin vatandaşlık hakları ellerinden alındı; 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi ve toplamda 299 kişi cezaevlerinde öldü.²¹ Darbenin daha geniş kapsamdaki siyasi sonuçları ise, toplumun üzerinde kalıcı bir baskı yaratılması, Türk milliyetçiliğine dayanan monist bir siyasal yapı oluşturulması ve aşırı militarize bir siyasi atmosferdi. Ayrıca, zorla kaybetmeler ilk defa resmi bir devlet stratejisi olarak, daha yapılandırılmış biçimde uygulanmaya başladı; aralarında öğrenciler,

²¹ "Rakamlarla 12 Eylül Darbesi," NTV online, son değişiklik tarihi: 11 Eylül 2009, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/rakamlarla-12-eylul-darbesi,ZMq1kGJuR02pAYJn18vjaQ>.

işçiler, gazeteciler, sendikacılar ve radikal/silahlı sol hareketlerin militanlarının da olduğu birçok cunta rejimi muhalifi zorla kaybedildi.

Öte yandan, 1980 darbesiyle birlikte yeni bir döneme giren Kürt meselesi, sonraları zorla kaybetmelerin resmi güçler ve paramiliter gruplar tarafından sistematik ve kapsamlı olarak uygulandığı ana saha hâline geldi. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ile *Partiya Karkerên Kurdistan* (PKK) arasında 1984'te başlayan ve 1990'lı yıllarda yoğunlaşan silahlı çatışma, geniş kapsamdaki siyasi sonuçlarıyla, o dönemde yeni bir devlet şiddeti repertuarı ihtiyacı doğurdu. Bu siyasi sonuçlar şunlardı: Kürt siyasi hareketi çevresinde kayda değer bir seferberlik; PKK örgütünün siyasal taleplerinin Kürt toplumunun bazı kesimleri arasında popülerleşmesi; gerilla güçlerine katılımın sürekli artmasının yanı sıra, Kürt hareketinin yeni siyasal partiler, gazeteler ve sivil toplum kuruluşları kurması. 1993 yılında Milli Güvenlik Kurulu, "Alan Hakimiyeti ve PKK Örgütünü Bölgede Barındırmama" konseptiyle yeni bir güvenlik stratejisi ilan etti ve Kürt bölgesinde daha "cesur" kontrgerilla yöntemleri uygulanmaya başlandı. Köy ve diğer yerleşim yerlerinin zorla boşaltılması, yasadışı ve keyfi infazlar ve zorla kaybetmelerin sayısı ve yaygınlığında, resmi devlet ideolojisinin egemenlik krizine bir cevap olarak, bu "alan hakimiyeti" stratejisinin uygulanmaya başlamasıyla birlikte görünür bir artış oldu.

Suç Örüntüleri

Türkiye'de zorla kaybetmeler üç kategoriye ayrılıyor: erken dönemde kaybedilenler, çoğunluğu radikal/silahlı sol örgütlerin militanı olan ve 1980'ler sırasında ve 1990'ların başında kaybedilen öğrenciler, işçiler ve sendikacılar. Yereldeki Kürt sözcülerin olduğu grup, Kürt siyaseti etrafındaki seferberliği temsil eden gazeteciler, siyasetçiler, aktivistler, avukatlar ve insan hakları savunucularından oluşuyordu. Üçüncü grup ise, PKK örgütüne lojistik destek vermekle ya da *milis* örgütünün bir üyesi olmakla suçlanan, Kürt bölgesinde yaşayan her vatandaşın oluşuyordu. En kalabalık grubun üçüncüsü olduğunu eklemek gerekir. Zorla kaybedilenlerin tam sayısı henüz bilinmemektedir, yine de Hakikat Adalet Hafıza Merkezi'nin bir dizi insan hakları örgütünden topladığı verilerin değerlendirmesine dayanan tahminine göre, çoğu 1993'ten sonra ve ağırlıklı olarak Kürt bölgesi ve Türkiye'nin güneydoğusunda olmak üzere, toplam 1353 kişi zorla kaybedildi.

Suçun sorumluları, çoğunlukla kontrgerilla ekibi olarak bilgi toplamak ve operasyon gerçekleştirmek üzere, Kürt bölgesi boyunca konuşlanmış olan Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele (JITEM) ekipleriydi. JITEM; ordu mensupları, emniyet mensupları, köy korucuları (devlet tarafından silahlandırılmış ve PKK örgütüne karşı mücadelede yer alma görevi verilmiş paramiliter gruplar) ve itirafçılardan (PKK örgütünün iç yapısı, ilişkileri ve lojistik bağlantıları hakkında bilgi verdikleri için resmi olarak hukuki koruma alıp, paramiliter güçlerin yanında PKK ile savaşan eski mensuplar) oluşuyordu. Bu gruplar, insanları çoğunlukla tanıkların önünde (aile üyeleri, komşuları, iş arkadaşları ya da arkadaşları) evlerinde, işyerlerinde, pazarlarda ya da olaya tanık olan birtakım başka kişilerin olduğu benzeri kamusal yerlerde resmi şekilde gözaltına alıyordu.

Suçun bir diğer önemli unsuru da devlet görevlisi ya da JİTEM ekiplerine ya da diğer resmi oluşumlara yakın/onlarla iyi ilişkiler içinde olduğunu öne süren farklı kişilerin, kayıpların ailelerinden para talep etmesidir. Tipik olarak, kim olduğu bilinmeyen kişiler, genelde bir telefonla ailelerle iletişime geçiyor ve zorla kaybedilen kişinin bulunduğu yer hakkında bilgi sahibi olduklarını ve bunu para karşılığı paylaşabileceklerini söylüyordu. Yine, sıklıkla aileler şartlarını zorlayarak, söz konusu meblağı toplayabilmek için ellerinden geleni yapıyor ve bunu o bilinmeyen kişiye teslim ediyordu. Fakat, ne yazık ki bu trajik değiş tokuş sonrası bile, neredeyse hiçbir zaman sevdiklerinden kalanlara ulaşamıyorlardı.

Son olarak, bir diğer önemli konu da çarpıcı şekilde kayıpların bedenlerinin/kemiklerinin sürekli olarak yok olmasıdır. Hafıza Merkezi'nin verilerine göre, zorla kaybedildiği doğrulanmış 486 kişiden 277'sinin bedeni Temmuz 2017 itibarıyla hâlâ kayıptır.²² Çoğunlukla yakınlarının çabaları sonucu bedeni/kemikleri bulunan küçük bir azınlık haricinde, kaybedilen kişinin bedeni/kemikleri ailelerine düzgün şekilde verilmemiştir. İşkence ve kötü muamelelerin ağır izlerini taşıyan bu bedenler, ağırlıklı olarak yol kenarlarında, köylerin dışında kullanılmayan arazilerde, askeri bölgelere yakın boş arazilerde, su kuyularında, lağım çukurlarında ve inşaatlarda bulunuyordu.²³

Diğer bir deyişle, 1990'lar tam bir cezasızlık dönemi oldu.

Hukuki Durum

1990'lar boyunca ya da 2000'lerin başlarında, zorla kaybetmelere karışmış resmi sorumluların neredeyse hiçbiri yargılanıp ceza almadı. Kayıp yakınları sistematik olarak yetkili makamlara başvurularda bulundu ve farklı biçimlerde etkisiz cevaplar aldı: Savcılarının çoğu türlü bahanelerle dilekçelerini kabul etmedi; kabul edenler arasında ise neredeyse hiçbiri soruşturma başlatmadı. Bazıları askeri görevliler karşısında güçsüz olduklarını belirtti, bazıları da kayıp yakınlarını tehdit etti.²⁴ Diğer bir deyişle, 1990'lar tam bir cezasızlık dönemi oldu.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ndeki (AİHM) durum ise tamamıyla farklıydı. Her ne kadar zorla kaybedilenlerin ailelerinden çok küçük bir bölümü şikayetlerini AİHM'e taşıyabilmiş olsa da AİHM birçok kararında resmi yetkililerin zorla kaybetmeleri soruşturma konusunda isteksiz

²² "Zorla Kaybedilenler," Zorla Kaybedilenler Veri Tabanı, Erişim tarihi: 4 Temmuz 2017, <http://www.zorlakaybetmeler.org/victims.php>.

²³ İnsan Hakları Derneği Mardin Şubesi Başkanı Erdal Kuzu, zorla kaybedilenlerin bedenleriyle ilgili bu bilgiyi doğrulamaktadır. Pelin Tan tarafından Erdal Kuzu'yla gerçekleştirilen röportaj, "Arazinin Altı ve Şeyler. Mardin ve Çevresi Faili Meçhul Araştırma Süreci," *Jiyan*, son değişiklik tarihi: 13 Nisan 2015, <https://medium.com/jiyan-ninnesi/arazinin-alti-ve-seyler-mardin-ve-cevresi-faili-meçhul-arastirma-sureci-41db6ef09bf6>.

²⁴ Özgür Sevgi Göral, "Enforced Disappearance and Forced Migration in the Context of Kurdish Conflict: Loss, Mourning and Politics at the Margin" (doktora tezi, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS), 2017), 129.

olduğunu ve Türkiye’de hukuk yollarının etkisiz olduğunu belirledi.²⁵ AİHM’e taşınan en önemli davalar ise *Kurt/Türkiye, Çakıcı/Türkiye, Timurtaş/Türkiye, Orhan/Türkiye* ve *İpek/Türkiye*’ydi. AİHM’in zorla kaybetmelerle ilgili gerekçelendirmesinin, Türkiye ve Çeçenistan/Rusya Federasyonu davalarıyla şekillenip dönüştüğü ve zorla kaybetmelerin ayırt edici özellikleri üzerine önemli bir içtihadın ortaya çıkmasıyla sonuçlandığı iddia edilebilir. Bu içtihadın unsurları arasında devlet aktörlerinin dahil olduğuna dair kanıtlar; bedeni bulunamamış bir mağdurun ölümünün belirlenmesi; mağdurun kaçırılması/gözaltına alınmasından bu yana geçen zamanın yorumlanması; kaybolmanın gerçekleştiği bağlam, ispat yükü ve 2. maddede tanımlanan yaşam hakkının *prima facie* ihlalinin tespiti sayılabilir. Özellikle *Timurtaş* davası çok önemlidir. Çünkü bu davada AİHM, normal şartlarda aranan makul şüphenin ötesinde ispat standardının, somut öğelere dayanmaları durumunda “yeterince güçlü, sarih ve tutarlı birtakım çıkarsamalar ya da benzer nitelikteki çürütülemeyen maddi karinelerin bir arada var olması”yla karşılanabileceğini öne sürmüştür. Bu karar, yalnızca Türkiye’deki zorla kaybetmeler için değil, Çeçenistan/Rusya Federasyonu’ndaki vakalar için de bir dönüm noktası olmuştur, çünkü devletin sorumluluğunu belirlemede Mahkeme’nin gerekçelendirme biçimini göstermektedir. Hafıza Merkezi’nin çalışmalarına göre, Türkiye, aleyhine AİHM’e taşınan zorla kaybetme davalarının yüzde 87’sinde sorumlu bulunmuştur.

2007 yılında, bazı önemli askeri yetkililerin darbeye teşebbüs suçlamasıyla yerel mahkemelerde yargılandığı yüksek önemdeki iki dava olan Ergenekon ve Balyoz soruşturmalarının başlamasıyla, 1990’lardaki devlet suçları Türkiye’deki hukuki ve siyasi tartışmaların konusu hâline geldi. Yargılanan ordu mensuplarının, 1990’larda Kürt bölgesinde işlenen suçlara da karışmış olmaları, bazı askeri aktörler ve paramiliter grupların kriminal faaliyetleri hakkında ayrı ceza davaları açılmasını tetikledi. Bu askerler, Kürt meselesinin otuz yılı boyunca işlenmiş ağır insan hakları ihlalleri için mahkemeye çıkmış en kıdemli Türk ordusu mensuplarıydı. Toplam 10 önemli davada²⁶ askerler, köy korucuları, itirafçı grupları ve emniyet üyeleri zorla kaybedilme suçuna karışmaları ve yardım ve yataklık etmeleri sebebiyle yargıldılar. Duruşmalar başta hızlandırılmış prosedürle yapılıyordu. Tüm sanıklar suçların ağır niteliği sebebiyle tutuklu yargılanıyor ve hazırlanan ilk iddianameler sanıklar için ağır cezalar talep ediyordu. Buna ek olarak, 2013 yılında devlet ve PKK örgütünün tutuklu lideri Abdullah Öcalan arasında açık müzakere süreci başlamış ve bu davalara yönelik iyimser beklentileri güçlendirmişti.

Fakat bu iyimser beklentiler karşılık bulmadı. Barış sürecinin sona ermesi ve silahlı çatışmanın

²⁵ Hafıza Merkezi’nin analiz ettiği hukuki veriler, 148 kişinin zorla kaybedilmesine ilişkin AİHM’e yapılan 73 başvuruyu da içeriyor. “Zorla Kaybetmelerle İlgili Hukuki Bulgular,” Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, Erişim tarihi: 2 Aralık 2015, <http://hakikatadalethafiza.org/en/about-hafiza-merkezi/how-do-we-work/main-findings-of-the-legal-studies-program/>. Söz konusu AİHM kararlarının çarpıcı bir özelliği de başvuranlarca çok defa ileri sürülmesine rağmen, Mahkeme’nin hiçbir zaman Kürt vatandaşlara yönelik etnik ayrımcılık yapıldığı iddiasını kabul etmemesidir. Diğer bir deyişle, Mahkeme hiçbir zaman Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. maddesinin ihlal edildiği iddiasını kabul etmemiştir.

²⁶ Davaların ismi ve hukuki içeriğinin yanı sıra, sonuçlarıyla ilgili izleme raporları dahil olmak üzere ayrıntılı bilgi için, bkz: “Davalar,” Faili-Belli, Erişim tarihi: 4 Temmuz 2018, <http://failibelli.org> <http://failibelli.org/tum-davalar/>.

yeniden başlamasıyla, davaların gidişatı kökten bir değişikliğe uğradı. Davalar “güvenlik sebebiyle” uzak şehirlere nakledildi, çoğunda mahkeme heyeti ve savcılar birçok kez değiştirildi. Uzun tutukluluk süreleri sebebiyle sanıkların hepsi teker teker tahliye edildi. Bu yayının hazırlandığı tarih itibarıyla, bu davalardan beşi, tüm sanıkların beraatıyla sonuçlandı. Geri kalan beş davadaki sanıklar da beraat etmeyi bekliyor.

Hafızalaştırma Çalışmaları

Zorla kaybedilenlerle ilgili en önemli hafızalaştırma çalışması, ilk oturma eylemlerini 27 Mayıs 1995'te İstanbul'un Beyoğlu ilçesinin en kalabalık yerlerinden biri olan Galatasaray Meydanı'nda yapan Cumartesi Anneleri/İnsanları'nın girişimidir. İlk oturma eylemi, aralarında zorla kaybedilen Hasan Ocak'ın²⁷ işkence edilmiş bedeninin kimsesizler mezarlığında bulunmasının da olduğu bir dizi olay sonrasında düzenlendi. Yakınları ve ağırlıklı olarak İnsan Hakları Derneği'ne bağlı insan hakları aktivistleri Hasan Ocak'ı ararken, Adli Tıp Kurumu'nda —tamamen tesadüf eseri— zorla kaybedilen bir başka kişinin, Rıdvan Karakoç'un²⁸ isminin geçtiği bazı kayıtları bulmuştu. Ayrıca, eczacı, aktivist ve o sırada yeni kurulmuş olan sağlık çalışanları sendikası Sağlık-Sen'in kurucularından olan, polisin gözetimine aldığı Ayşenur Şimşek²⁹ 24 Ocak 1995'te ölü bulunmuştu. Bu olaylardan derin biçimde etkilenen ve Arjantin'deki *Madres de Plaza de Mayo*'dan ilham alan insan hakları aktivistleri ve kayıp aileleri, Hasan Ocak'ın ailesinin girişimiyle her cumartesi saat 12.00'de Galatasaray Meydanı'nda toplanmaya başlayarak, sevdiklerinin fotoğraflarını ellerinde tutup, sessizce oturarak kayıplara ne olduğunu öğrenmeyi ve sorumluların yargılanmasını talep etti. Her cumartesi aynı yer ve saatte, ellerinde kırmızı karanfiller taşıyarak, slogan atmadan, yalnızca kayıpların fotoğraflarını ve hikâyelerini göstererek, sessiz nöbet tuttu. Her oturma eyleminin sonunda, yıllardır sistematik şekilde uygulanan zorla kaybetme suçuyla ilgili hakikatin ortaya çıkarılması ve adaletin sağlanmasına yönelik taleplerinin altını çizen bir basın açıklaması okunuyordu. Katılımcılarının gözetimine alındığı, işkence ve dayığa maruz bırakıldığı, sürekli baskı ve polis şiddeti gördüğü bu sessiz eylem, 200 hafta boyunca devam etmeyi başardı. Oturma eylemlerinin daha geniş etkileri de oldu. Örneğin, Türkiye'nin en başarılı ve popüler şarkıcılarından biri olan Sezen Aksu, Cumartesi Anneleri için “Cumartesi Türküsü” adlı bir şarkı yazdı ve şarkının kaydı, popüler haftalık dergi *Aktüel*'in bir eki olarak dağıtıldı.³⁰

Oturma eylemleri, bu güçlü etkisine rağmen, 13 Mart 1999'da maruz kaldıkları sürekli kötü muamele ve ciddi baskıdan dolayı, kayıp ailelileri tarafından durduruldu. Hasan Ocak'ın kız kardeşi Maside Ocak, ailelerin oturma eylemlerini sonlandırmadığını, yalnızca ara verdiğini

²⁷ Hasan Ocak'ın zorla kaybedilmesiyle ilgili daha fazla bilgi için, bkz. “Hasan Ocak'ın Zorla Kaybedilmesi,” Zorla Kaybedilenler Veri Tabanı, Erişim tarihi: 5 Haziran 2018, <http://www.zorlakaybetmeler.org/event.php?id=HAH/event/150>.

²⁸ Rıdvan Karakoç'un zorla kaybedilmesiyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. “Rıdvan Karakoç'un Zorla Kaybedilmesi,” Zorla Kaybedilenler Veri Tabanı, <http://www.zorlakaybetmeler.org/event.php?id=HAH/event/66>.

²⁹ Ayşenur Şimşek'in zorla kaybedilmesiyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. “Ayşenur Şimşek'in Zorla Kaybedilmesi,” Zorla Kaybedilenler Veri Tabanı, Erişim tarihi: 5 Haziran 2018, <http://www.zorlakaybetmeler.org/event.php?id=HAH/event/111>.

³⁰ “Cumartesi Türküsü,” *Wikipedi*, Erişim tarihi: 7 Şubat 2016, https://tr.wikipedia.org/wiki/Cumartesi_Türküsü.

söyleyerek, “Bizim için her yer Galatasaray, kayıplarımızı aramaya devam edeceğiz” dedi.”³¹ Cumartesi Anneleri/İnsanları'nın oturma eylemleri, Ergenekon davasının iddianamesi hazırlandıktan sonra, 31 Ocak 2009'da tekrar başladı. Oturma eylemlerinin ana talebi, bu sefer, Ergenekon davasının kapsamının genişletilip, zorla kaybetme suçunu içermesiydi. Çünkü zorla kaybetmelerden sorumlu olan kişiler, o zaman Ergenekon davasında yargılanıyordu. Bu yeni oturma eylemleri serisi, hesap verebilirlik ve adalete yönelik somut bir talepten kaynaklanıyordu. Dahası, bu oturma eylemleri artık Diyarbakır, Batman, Yüksekova ve Cizre gibi Kürt kentlerinde de gerçekleşiyordu. Tam bu dönemde, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, kayıp aileleri ve Cumartesi Anneleri/İnsanları'nın temsilcileriyle bir toplantı gerçekleştirdi.³² Fakat, 2015 yılında silahlı çatışmanın yeniden başlamasıyla, Kürt şehirlerindeki oturma eylemleri büyük oranda askıya alındı. Şu anda, yalnızca İstanbul ve Diyarbakır'da yapılıyor.

Bireysel Hikâye

TAHİR ELÇİ

“Sizi sevmiyoruz ve heyetten çekilin”

Tahir Elçi, neredeyse tüm kayıp ailelerinin avukatıydı ve zorla kaybetmelerin sorumluları hakkında ceza davalarının açılmasında olağanüstü etkisi olan bir hukukçuydu. Cizreliydi; çalışmaları ve bitmez tükenmez mücadelesi öncelikle avukatlar olmak üzere, tüm insan hakları savunucularına ilham veriyordu. AİHM'e taşıdığı davalar arasında en çarpıcı olanları şunlardır: *Ahmet Özkan ve diğerleri/Türkiye, Yavuz ve diğerleri/Türkiye, Cülaz ve diğerleri/Türkiye, Yakışan ve diğerleri/Türkiye, Benzer ve diğerleri/Türkiye, Tanış ve diğerleri/Türkiye, Yumak ve Sadak ve diğerleri/Türkiye*.³³ Tahir Elçi, Diyarbakır Barosu Başkanı olarak, 15 Ekim 2015 tarihinde CNN Türk kanalında yayınlanan “Tarafsız Bölge” adlı çok popüler bir televizyon programına katıldı. Bu TV programında, PKK örgütünü terörist bir örgüt olarak tanımlamadığını belirtti. Bu açıklamasından sonra, anaakım medyadaki çeşitli TV programları ve gazeteler tarafından hedef gösterildi ve hakkında ceza davası açıldı. 28 Kasım 2015'te, tarihi Dört Ayaklı Minare'nin yamacında, Diyarbakır'ın kentsel alanında devam eden silahlı çatışmayı ve bundan dolayı Sur şehrinin tarihi mirasının, özellikle de Dört Ayaklı Minare'nin zarar görmesini protesto eden bir basın açıklaması yaparken, gündüz vakti öldürüldü. Sorumlular hâlâ bilinmiyor; hayatı boyunca mücadele ettiği cezasızlık, artık kendi suikastçıları koruyor.

³¹ Maside Ocak, Pelin Tan röportajı, “Her kayıp yakını sevdiğinin son sözünü bilmek ister,” Türkiye'den Şiddet Hikayeleri, Erişim tarihi: 15 Şubat 2016, <http://www.siddethikayeleri.com/portfolio/her-kayip-yakini-sevdiginin-son-sozunu-bilmek-ister/#.V5IaDlccA0Q>.

³² “Erdoğan, Cumartesi Anneleri ile Görüştü,” *Hürriyet* online, Son değişiklik tarihi: 5 Şubat 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-cumartesi-anneleri-ile-gorustu-16945633>. Toplantıya şu kişiler katıldı: Berfo Kırbayır (Cemil Kırbayır'ın akrabası), Elmas Eren (Hayrettin Eren'in akrabası), Erdoğan Alpsoy (Kasım Alpsoy'un akrabası), Hediye Coşkun (Abdurrahman Coşkun'un akrabası), Hasan Karakoç (Rıdvan Karakoç'un akrabası), Hüseyin Ocak (Hasan Ocak'ın akrabası), Serpil Taşkaya (Hüseyin Taşkaya'nın akrabası), Kiraz Şahin (İsmail Şahin'in akrabası), Zeycan Yedigöl (Nurettin Yedigöl'ün akrabası), Kadriye Ceylan (Tolga Ceylan'ın akrabası), Hanife Yıldız (Murat Yıldız'ın akrabası) ve Hanım Tosun (Fehmi Tosun'un akrabası).

³³ Davalarla ilgili daha fazla ayrıntı için bkz: “Tahir Elçi'siz 1 Yıl,” Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 5 Aralık 2016, <http://hakikatadalethafiza.org/tahir-elcisiz-1-yil/>.

Silahlı çatışmanın başlamasıyla, mahkemeler zorla kaybetme davalarını sorumluları beraat ettiren kararlarla sonlandırmaya başladı. Bundan dolayı Tahir Elçi, —suikasta uğramadan hemen önceki son duruşması olan—Lice davası duruşması sırasında, biraz huzursuzdu. Çünkü bitmez tükenmez çabası ve titiz hukuki çalışmalarından kaynaklanan iyimserliğine rağmen mahkeme, sanıkların zorla getirilmesi talebini reddetmişti. Elçi, duruşmalar sırasındaki nezaketi ve sakin tutumuyla biliniyordu, fakat, talebinin reddedilmesi üzerine, belki de hayatında ilk defa mahkeme heyeti başkanına “sizi sevmiyoruz ve heyetten çekilin.” demişti. Ölümü sonrası bu sözleri, “yönelttiği mahkeme başkanı [sonraki duruşmada] heyette yoktu. Salon hınca hınç doluydu ve mağdurlar Tahir Elçi'nin fotoğrafını taşıyordu. Onun her zaman oturduğu sandalyeye de bir fotoğrafı bırakılarak, bir önceki duruşmada yaptığı savunma avukatlar tarafından tekrar okundu. Daha sonra, mahkeme heyeti, avukatların sanığın zorla getirilmesi talebini değerlendirmek üzere ara verdi. Mahkeme heyeti kararını açıklamak için salona girdiği sırada, salonun açık olan penceresinden bir güvercin içeriye girdi. Herkesin hayretler içinde baktığı ve herkesin Tahir Elçi olduğuna inandığı güvercin salondaydı. Heyet sanığın zorla getirilmesi kararını açıkladıktan sonra o güvercin önce uzunca öttü. Sonra da kanatlarını çırparak geldiği camdan gitti. Her davaya mutlaka katılan Tahir Abi bir kez daha mahkeme salonundaydı, güvercin sesiyle.”

Seçilmiş Kaynakça

- Ahıska, Meltem. “Counter-Movement, Space and Politics: How the Saturday Mothers of Turkey Make Enforced Disappearances Visible.” *Space and the Memories of Violence. Landscapes of Erasure, Disappearance and Exception* içinde, derleyenler Estela Schindel ve Pamela Colombo, 162-175. New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Ahıska, Meltem. “Kayıp Annelerinin Şiddete Tanıklığı / The Mothers of the Disappeared, Witnesses to Violence.” *Amargi*, sayı 2 (2006): 22-24.
- Alpkaya, Gökçen. “Kayıplar Sorunu ve Türkiye.” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 50, sayı 3-4 (1995): 31-65.
- Alpkaya, Gökçen, İlkem Altıntaş, Öznur Sevdiren, ve Emel Ataktürk Sevimli. *Enforced Disappearances and the Conduct of the Judiciary*. İstanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2013.
- Çalı, Başak. “The Logics of Supranational Human Rights Litigation, Official Acknowledgment, and Human Rights Reform: The Southeast Turkey Cases before the European Court of Human Rights, 1996–2006.” *Law & Social Inquiry* 35, sayı 2 (2010): 311–337.
- Göral, Özgür Sevgi, Ayhan Işık ve Özlem Kaya. *Unspoken Truth: Enforced Disappearances*. İstanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2013.
- Göral, Özgür Sevgi. *Enforced Disappearance and Forced Migration in the Context of Kurdish Conflict: Loss, Mourning and Politics at the Margin*. Yayınlanmamış doktora tezi, École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2017.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü, Eylül 2012. “Time for Justice. Ending Impunity for Killings and Disappearances in 1990s Turkey.” Erişim tarihi: 4 Temmuz 2018. <https://www.hrw.org/report/2012/09/03/time-justice/ending-impunity-killings-and-disappearances-1990s-turkey>.
- Kaya, Özlem ve Hatice Bozkurt. *Holding up the Photograph. Experiences of the Women Whose Husbands were Forcibly Disappeared*. İstanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014.
- Elçi, Tahir. “Yakın Geçmişte İnsan Haklarının Ağır İhlallerini Soruşturma(ma) Sorunu.” *Geçmişle Yüzleşme ve Mevcut Davalar* içinde, derleyen Levent Pişkin, 10-14. İstanbul: TESEV, 2012.
- Keskin, Eren. “Türk Ceza Kanunu'nda İnsanlığa Karşı Suçlar.” Levent Pişkin röportajı. *Geçmişle Yüzleşme ve Mevcut Davalar* içinde, derleyen Levent Pişkin, 24-27. İstanbul: TESEV, 2012.

LÜBNAN

Yerel, mezhepsel ve uluslararası aktörlerin şiddetli karşılaşmaları: Lübnan'ın “kurumsallaşmış sessizliği” ve ötesi

Lübnan, uzun süreli bir silahlı çatışma, bunu izleyen dönemde şiddetin trajik devamlılığı ve ağır insan hakları ihlallerinin ardından parçalanmış, şiddet dolu ve bastırılmış bir geçmişle baş etmek zorundaydı. Yapılandırılmış bir geçiş döneminin olmayışı, sınır komşusu ülkelerin uzun süreli askeri ve siyasi müdahaleleri, devam eden siyasi dengesizlik ve iç savaş sonrası dönemde bir türlü dinmeyen şiddet zor bir durum oluşturuyordu. Dahası, farklı mezheplerden gelen yerel, askeri ve paramiliter aktörlerden, komşu ülkeler ve onların yereldeki taşeronlarına uzanan bir kapsamdaki sorumluların karmaşık kimlikleri, geçmişle yüzleşme konusunu oldukça hassas hâle getiriyordu. Sosyal bilimci Iosif Kovras'ın Lübnan örneğini tanımlamak için kullandığı bir kavram olan “kurumsallaşmış sessizlik,”¹ iç savaşı izleyen 20-30 yılda değişmeden varlığını sürdürdü. Çeşitli ve devamlı nitelikteki zorluklar ve karmaşaya rağmen, 2005 yılını izleyen hareketlilik döneminde, hem kayıp ailelerinin hem de yerel sivil toplum örgütlerinin bitmez tükenmez çabalarına ek olarak, farklı uluslararası örgütlerin ısrarcılığı sayesinde durum görece ümitliydi. 2005 yılı sonrası ortaya çıkan hareketlilik bağlamında, özgün ittifak biçimleri ve yeni aktivizm türleri, kayıplar konusunu ele almak ve Lübnan'ın trajik geçmişiyle yüzleşmek için beklenti dolu bir ivme yaratmışa benziyordu. Günümüzde, bu iyimser hareketlilikte önemli bir olumsuz değişim olduysa da böylesi beklenti uyandıran bir ortamı mümkün kılan çabaların bir değerlendirmesinin hâlâ güncelliğini koruduğuna inanıyoruz.²

Arka plan

Lübnan'da 1975'ten 1990'a kadar süren silahlı çatışma, farklı dini/mezhepsel ve ulusal/etnopolitik kimlikler arasındaki çeşitli çatışmaların bir sonucuuydu. Farklı siyasal bağlılıkların da bu çekişmeleri şiddetlendirdiğini eklemeye gerek yoktur. Lübnan'ın Hıristiyan ve Müslüman toplulukları arasında artan siyasi ve toplumsal gerilimlere, bu toplulukların siyasi liderleri arasında yükselen iç iktidar mücadeleleri eşlik ediyordu. Hıristiyan ve Müslüman topluluklar arasında uzun süredir devam eden iktidar paylaşımı konusu, Filistinli silahlı grupların artan etkisiyle daha da çetrefilli hâle gelmişti.³ Yaşanan iç şiddetle birlikte Lübnan'a komşu iki ülke olan İsrail ve Suriye'nin askeri müdahaleleri, Filistin Kurtuluş Örgütü gibi Filistinli silahlı örgütlerin Lübnan'da giderek artan etkisi, İran, Irak ve Suudi Arabistan gibi diğer bölgesel aktörlerin girişimleri ve son olarak, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi uluslararası

¹ Iosif Kovras, “Institutionalized Silences for the Missing in Lebanon,” *Grassroots Activism and the Evolution of Transitional Justice, The Families of the Disappeared* içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 129-154.

² 2005 yılını izleyen iyimser hareketliliğin olumsuz yöndeki değişimine neden olarak ekonomik kriz, altyapı krizi, siyasal alandaki aşırı yolsuzluk ve Suriye mülteci krizi gösterilebilir. Bütün bunlar, zorla kaybedilmeler konusunu şimdilik rafa kaldırdı. Ve ne yazık ki, aileler dışında bu konuyla uğraşan herhangi bir topluluk ya da aktivizm hareketi varmış gibi görünmüyor. Yine de, 2005 yılı sonrası hareketlenmeyi mümkün kılan unsurları ve koşulları meydana çıkarmak önem taşıyor.

³ Birleşmiş Milletler Yakındoğu Filistin Mültecilerine Yardım Ajansı'nın (UNRWA) kayıtlarına göre, Lübnan yaklaşık 447.000 Filistinli mülteciye ev sahipliği yapıyor, bkz: Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi, *Living with the Shadows of the Past. The Impact of Disappearance on Wives of the Missing in Lebanon* (Beyrut: ICTJ, 2015), 5.

aktörlerin müdahaleleri kanlı iç savaşı ve akabindeki şiddet dolu dönemi beraberinde getirdi.

Savaş sırasında, radikal Hıristiyan militanlar, mevcut siyasi statükoyu korumak adına harekete geçerken, muhalif Müslümanlar ve Filistinlilerin mücadelesine sempati besleyen siyasal sol hareketlerin mensupları, Müslüman topluluğa yönelik adaletsiz olduğu düşünülen mevcut sistemi değiştirmek amacıyla harekete geçti ve yüzlerce militan topluluk sıcak silahlı mücadeleye girişti.⁴ Pogromlar, katliamlar, yargısız infazlar, zorla yerinden etmeler, insan kaçırmalar ve zorla kaybetmeler savaşın tüm tarafları tarafından savaş stratejisi olarak kullanıldı ve tahminen 144.240 insanın ölümüne yol açtı. Savaş boyunca ülkenin altyapısı ve kamu hizmetleri kullanılamaz hâle geldi, ekonomi tamamen çöktü ve siyasal sistem, tüm kuruluşlarıyla birlikte bütünüyle işe yaramaz hâle geldi. Lübnan vatandaşlarının yaklaşık yüzde 75'i, silahlı çatışmayı doğrudan deneyimlediğini belirtti.⁵ Savaşın ilk iki yılı olan 1975 ila 1977 arasında, insan kaçırma vakaları yaygındı ve bunların çoğu mağdurların kaybedilmesiyle sonuçlanıyordu.⁶

Her ikisi de Lübnan'ın komşusu ve topraklarının bir kısmını işgal etmiş olan Suriye ve İsrail'in müdahaleleriyle, insan kaçırmalar ve zorla kaybetmelerin örüntülerinde 1980'li yılların başında değişiklikler oldu. Savaş boyunca yüzlerce Filistinli ve Lübnanlı Müslümanın yanı sıra, Lübnan sol siyasetinin mensupları İsrail tarafından kaybedildi.⁷ Ayrıca, Suriye faktörü de tabloyu çetrefilli hâle getiriyordu: Suriye doğrudan Lübnan'ı işgal edip yereldeki taşeron güçleriyle iç savaşın en önemli aktörlerinden biri olmakla kalmadı, varlığını savaşın bitiminden çok sonrasına kadar sürdürdü. Pax-Syriana dönemi⁸ boyunca, "1990'dan 2005'e kadar, azalmamış olan önceki kaybetme biçimleriyle eş zamanlı olarak yeni bir örüntü ortaya çıktı: Hizbullah'ın kontrolündeki gruplar tarafından Lübnanlılara yönelik gerçekleştirilen büyük kaçırma dalgaları sonrasında mağdurlar Suriye cezaevlerine naklediliyordu."⁹ Böylece, on beş yıl süren savaş ve onu izleyen şiddet dolu dönem, mağdurlar, sorumlular, suç ortakları ve suç örüntülerinin çetrefilli ve karmaşık bir bileşimini yarattı. Bu bileşim, güçlü korku, güvensizlik ve kayıp duygularını besleyerek, Lübnan toplumunu derinden etkiledi.

Suç Örüntüleri

Lübnan hükümeti tarafından yayımlanan bir raporda, savaş boyunca 17.415 kişinin kaybolduğu ya da zorla kaybedildiği tahmin ediliyor.¹⁰ Öte yandan, Lübnan'da yaşayan tanınmış insan hakları

⁴ Kovras, 133.

⁵ ICTJ 2015, 5.

⁶ Lynn Maalouf, "Enforced Disappearances in Lebanon: A Nation's Unyielding Legacy," Kayıplar İçin Hareket [Act for the Disappeared] adlı sivil toplum kuruluşu için kaleme alınan rapor, Beyrut, 2009, http://www.actfort-hedisappeared.com/sites/default/files/Resourc%20Documents/Article_LynnMaalouf_ENG_0.pdf.

⁷ Kovras, 134. İsrail ordusu, Lübnan'ın güneyinde 22 yıldır devam eden işgalini Mayıs 2000'de sonlandırdı.

⁸ "Mayıs 1991'de Lübnan ve Suriye, Kardeşlik, İşbirliği ve Eşgüdüm Anlaşması'nı ve dört ay sonra Savunma ve Güvenlik Anlaşması'nı imzaladı. Böylelikle birçoklarının sonraki yıllarda Pax Syriana olarak adlandırdığı durum için gerekli zemin oluşmuş oldu. Bu evreye, Suriye Ordusu'nun çekildiği yıl olan 2005'e kadar, statükoya karşı çıkan kurum ve kişilere yönelik giderek artan baskı damga vurdu." Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi, Lebanon's Legacy of Political Violence. A Mapping of Serious Violations of International Human Rights and Humanitarian Law in Lebanon, 1975-2008 (Beyrut: ICTJ, 2013), 77.

⁹ Kovras, 135

¹⁰ ICTJ 2013, 70.

aktivisti Lynn Maalouf, bu sayının yüksek tutulduğu kanısında: Ona göre, titiz bir belgeleme çalışması ile sayının azalması mümkün; zira bu sayı, devamında yapılmış bir soruşturma olmadan yalnızca kayıp yakınlarının polise yaptıkları bildirimlere dayanıyor.¹¹ Yukarıda da altı çizildiği üzere, Lübnan ordusu, Lübnanlı milisler, Suriyeli ve İsraili güçler ile yereldeki taşeron kuvvetleri dahil olmak üzere, savaşın tüm tarafları zorla kaybetmelere karışmış ve bunlar sık sık bu gruplar arasındaki eşgüdümle gerçekleştirilmişti. “Çoğunluğu sivillerden oluşan mağdurlar, kontrol noktalarının yanı sıra evlerinden ve sokaktan alınıyorlardı. Kaçırılmalarının birçok sebebi vardı; diğer tutsaklar karşılığında, para ya da intikam için veya bazı gözlemcilerin ileri sürdüğü üzere, insanları mezhep ayrılıkları temelinde ayırarak bir yerinden edilme için kaçırabiliyorlardı.”¹²

Kaybetmeler yalnızca insan kaçırma biçiminde gerçekleşmiyordu. Birçok kişi toplu katliamlar, pogromlar ve silahlı çatışmanın diğer biçimleri sonucu kayboluyor ve toplu mezarlara gömülüyordu. Resmi olmayan raporlara göre, kaybedilenlerin bazıları daha sonraları denize atılıyordu. Resmi bir geçiş dönemi veya geçiş dönemi adalet mekanizması ya da geçmişle yüzleşme siyaseti olmadığından ötürü, zorla kaybedilenlerin profiliyle ilgili doğru veri bulunmuyor, fakat Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nün 324 aileden oluşan bir örnekleme dayanarak yürüttüğü kapsamlı araştırmaya göre, hemen hemen tüm kaçırılanlar erkekti ve çoğunluğu kaybolduklarında gençti.¹³ Yine aynı verilere göre, kaybedilenlerin aşağı yukarı yarısı evliydi ve dolayısıyla geride bir eş ve sıklıkla çocuk(lar) bırakmışlardı. Ağırlıklı olarak ailenin geçimini sağlayan onlardı ve yüzde 72'si kaçırıldıkları zaman bir işte çalışıyordu. Aynı derecede önem taşıyan bir diğer konu ise, çoğunluğunun –yüzde 82- sivil olması ve yalnızca yüzde 16'sının savaşçı olmasıydı.

Lynn Maalouf zorla kaybedilenleri üç gruba ayırıyor:

“1- Lübnanlı ve Filistinli milisler, güvenlik teşkilatları ya da Lübnan ordusu (bununla birlikte bu gruplar bazen İsrail ya da Suriye güçleriyle ilişkili olabiliyor ve mağdurları onlara naklediyorlardı) tarafından kaybedilenler. Bunların çoğunun ölmüş olduğu varsayılıyor.

2- Suriye ordusu ya da onun yereldeki ittifakları tarafından alınan kişiler. Kayıp yakınlarının birçoğu bu kişilerden bazılarının hâlâ Suriye hapishanelerinde olduğu umudunu taşıyor ve bu yüzden bu mağdurlar çoğu kez kayıp ya da kaybedilen olarak değil, “tutuklu” olarak tanımlanıyor.

3-İsrail ordusu ya da onun şu an dağıtılmış durumdaki müttefiki Güney Lübnan Ordusu tarafından alınan kişiler.”¹⁴

¹¹ Maalouf.

¹² A.g.e.

¹³ Uluslararası Kızılhaç Örgütü, The Families of People Missing in Connection with the Armed Conflicts that have Occurred in Lebanon since 1975 (Beirut: ICRC, 2013), 8. “Ortalama yaş 28 olsa da, 18 yaş istatistiki ‘tepe noktasını’ oluşturuyordu: kayıpların dörtte biri kaybolduklarında 18 yaşındaydı.”

¹⁴ Maalouf

Bu sınıflandırma, kayıp yakınlarının birbirinden farklılaşan talepleri ile bu talepleri savunmak ve yaymak için kurdukları farklı örgütleri anlamak için büyük önem taşıyor. Tüm silahlı gruplar, çatışmanın ilk evresinde, dini ya da ulusal kimlikler temelinde kişileri hedef alarak gerçekleştirdikleri kaçırılmalarda, farklı topluluklarda korku uyandırmayı ve intikam saldırılarını kışkırtmayı amaçlıyordu. 1980'li yıllarda silahlı gruplara ek olarak Suriye, Lübnan ve İsrail orduları, çoğunlukla siyasi ve askeri kanattan muhalifleri hedef alarak, keyfi biçimde kişileri gözaltına alıyor ve zorla kaybediyordu. 1982 ila 1983 yılları arasında, 2000'in üstünde kişinin milisler tarafından kaçırıldığı ya da İsrail işgali sonrası Lübnan ordusu tarafından tutsak alındığı düşünülüyor; yüzlercesi ise İsrail güçleri tarafından tutsak alındı ve İsrail'e nakledildi.¹⁵ Suriye işgali ve hakimiyeti sonrası Suriye güçleri ve onların yereldeki taşeronları, hem iç savaş sırasında hem de sonrasında yüzlerce kişiyi kaçırdı. Uluslararası Af Örgütü'ne göre, bunların hepsi karmaşık vakalardan oluşmaktadır; zira bu tutsaklıkların varlığı Lübnanlı ya da Suriyeli makamlar tarafından çok nadiren kabul ediliyor ve kayıp yakınlarının Lübnanlı yetkililere yaptığı başvurular söylenenlere göre ya reddediliyor ya da ilgisizlikle karşılanıyordu.¹⁶ 2000'li yıllarda, kaçırılan Lübnanlılardan bazılarının, çok uzun süreler sonunda Suriye cezaevlerinden serbest bırakılmaları, ailelerin Suriyeli güçler tarafından kaybedilen yakınlarını bulma umudunu güçlendirdi.¹⁷

Suçun bu farklı örüntülerinin yanı sıra, bunları gerçekleştiren aktörlerin çeşitliliği, kaybedilenler konusunun üzerine gitme açısından çetrefilli ve parçalı bir durum yarattı. Böylesi parçalı bir durumun sonucu olarak, zorla kaybedilenlerin geride bıraktıklarıyla ilgili meseleler çok zorlu hâle geldi. Kayıp yakınları tarafından, çeşitli talepler, stratejiler ve metotlarla kurulan farklı örgütlerin varlığı da bu çetrefilli tablonun bir diğer sonucudur.

Hukuki Durum

Lübnan'da iç savaş sonlandırma ve siyasi normalleşme için temel olma hedefi güden Taif Anlaşması'nın (Ulusal Uzlaşma Anlaşması ya da Ulusal Anlaşma Belgesi olarak da bilinir) 1989 yılında imzalanması sonrası, önemli af yasaları yürürlüğe girdi. Öte yandan, siyasi normalleşmenin, ne yazık ki resmi bir unutmaya ya da sessizlik politikası üzerinden hayata geçirilmesi planlandı. 1991 yılında, 84. Kanun olarak anılan genel af yasası uygulamaya konuldu ve "kişisel bir motivasyon ya da çıkar amacıyla işlenmedikleri sürece siyasi suçlar ya da siyasi bir boyutu olan suçların yargılanmasıyla ilgili geniş kapsamlı bir af"¹⁸ yürürlüğe sokuldu. Bu geniş kapsamlı affın tek istisnası, siyasi ya da dini liderlere yönelik işlenen suçlardı, ki bu da mağdurlar arasında bir nevi yasal ve ahlaki bir hiyerarşi yaratıyor, elit mağdurların sıradan olanlardan daha önemli olduğunu ima ediyordu.¹⁹ Dolayısıyla, bu yasa zorla kaybetmelerin etrafındaki yasal boşluğu artırmış oldu. Öte yandan, bazı farklı yazarlar ise bu affın kaybetmelerin sorumluları için uygulanamayacağını, çünkü yasanın, çıktığı tarihten sonra işlenmiş ya da devam eden

¹⁵ Uluslararası Af Örgütü, Ekim 1997, "Lebanon: Human Rights Developments and Violations," Erişim tarihi: 5 Kasım 2017, <https://www.amnesty.org/download/Documents/164000/mde180191997en.pdf>.

¹⁶ A.g.e.

¹⁷ Lübnan İnsan Hakları Merkezi, Droits Civils et Politiques au Liban en 2012 (Beyrut: Lübnan İnsan Hakları Merkezi, 2012).

¹⁸ ICTJ 2015, 7.

¹⁹ Kovras, 140.

suçları dışarıda bıraktığını öne sürüyordu.²⁰ Bu görüşe göre, zorla kaybetmeler bu af yasasının kapsamı dışında kalmaktadır, çünkü devam eden bir nitelik göstermektedir.

Af yasası, aynı derecede önemli diğer sebeplerle birlikte, bu unutulma ve sessizlik sahnesini oluşturan faktörlerden biriydi.

Af yasasının bu kurumsallaşmış sessizlikteki rolünü Lübnan bağlamında fazla öne çıkarmaktansa, başka unsurları da hesaba katmak gerekiyor. Iosif Kovras, Lübnan'daki kurumsallaşmış sessizliğin temel sebeplerine bakarken, bunu yalnızca af yasasını –ki bu yasa aslında, kurulmakta olan daha geniş kapsamdaki çok boyutlu kurumsallaşmış sessizliği yansıtıyor– hukuk merceğinden açıklamak yerine, daha incelikli bir analiz sunar. Bu kurumsallaşmış sessizliğin nedenleri; İsrail ve Suriye'nin devam eden işgalleri sebebiyle asgari düzeyde güvenliğin var olmamasının yanı sıra, devam eden siyasi dengesizlik ve şiddet, devlet kurumlarının, özellikle de yargının demokratikleşmemiş olması ve uluslararası aktörlerin uzun süre boyunca sınırlı kalan mevcudiyetidir. Kovras, ayrıca, milisler ve toprak sahiplerinin yerleşik güvenlik aygıtlarının, Taif Anlaşması sonrasında değişmeden kaldığının ve hatta “geçiş dönemi” sonrası geliştiğinin altını çiziyor.²¹ Bu sebeple af yasası, aynı derecede önemli diğer sebeplerle birlikte, bu unutulma ve sessizlik sahnesini oluşturan faktörlerden biriydi. Kovras, 1980'lerden bu yana, yalnızca 10 kadar ailenin yasal yollara başvurduğunu belirtiyor.²² Bu çarpıcı veri ise, yasal mekanizmalar karşısında, af yasasının ötesine geçen, yapısal güven eksikliğini ortaya koyuyor.

Zorla kaybedilenlerle ilgili bir diğer önemli hukuki düzenleme de 1991 yılında yürürlüğe giren 434. Kanun'dur. Bu kanun kapsamında aileler, eğer dört yıldan fazla süredir kayıplarsa, kaybedilen yakınlarını yasal olarak ölü ilan edebiliyordu. Lübnanlı siyasilere, her ne kadar bu yasayı miras, evlilik ve diğer medeni haklar konularına bir çözüm olarak sunmuş olsalar da, çoğu aile bunu hukuki bir yol olarak kullanmayı reddetti. Çünkü ölümlerine dair herhangi bir emare ya da akıbetleriyle ilgili herhangi bir bilgi olmaksızın aileler kaybedilen yakınlarını ölü olarak ilan etmek istemedi.²³

Hafızalaştırma Çabaları

İlk olarak, 2000'li yıllarda kurulan üç resmi araştırma komisyonunu değerlendirmek gerekir. Çünkü bu komisyonlar, neredeyse hepsi başarısız ve etkisiz olduysa da geçmişle hesaplaşma ve kayıplar meselesini ele alma konusunda resmi alanda gösterilen çabaları yansıtmaktadır. Altı aylık bir süreyle faaliyet göstermesi planlanan ve yalnızca yüksek rütbeli yetkililerden oluşan ilk 'savaş sonrası' komisyonu, Ocak 2000'de kayıplar ve kaçırılanların akıbetini araştırmak amacıyla kuruldu. Komisyon, aile üyelerinin kayıp kişiye dair bilgileri ve kaybolma koşullarını

²⁰ Maalouf ve ICTJ 2015, 7.

²¹ Kovras, 142-143. “Diğer bir deyişle, af gerçeğe ulaşabilmenin önünde önemli bir engel olsa da, bu vakada sessizliğin sebebi veya ‘adli gerçek’ karşısındaki temel zorluk olarak görülmemelidir. Bunun yerine, bir epifenomen, yani dengesizlikten doğan daha kapsamlı sorunların, çatışma çözmek adına sürekli şiddete başvurulmasının ve demokratik kurumların sınırlı oranda konsolide olmuş olmasının bir semptomu olarak görülmelidir.”

²² Kovras, 146.

²³ Maalouf.

içeren bir dosyayı, merkez amirinin bilginin doğruluğu konusundaki görüşleriyle birlikte, yereldeki polis merkezlerine iletmeleri gerektiğini ilan etti. Komisyon yaklaşık 2000 dosyayı ele aldı, fakat bireysel olarak sunulan dosyalarla ilgili soruşturma yürütüp yürütmediği bilinmemektedir; gerçekleştirdiği çalışmanın ayrıntıları hiçbir zaman paylaşılmamıştır.²⁴ Ayrıca, Anayasa Mahkemesi'nin bir stratejik dava sürecinin ürünü olarak verdiği kararlar, hükümet komisyon dosyalarını kaybedilenlerin ailelerine vermek zorunda kaldığında, bireysel sunulan dosyalara yönelik soruşturma yapılmadığı, yalnızca ailelerden form toplandığı ortaya çıktı. Sonuçta, komisyon, mağdurlar, sorumlular ve kaybedilmeler sırasındaki koşullarla ilgili hiçbir bilgi içermeyen ve tüm kayıpları ölü varsayan, iki buçuk sayfalık kısa bir belge yayımladı.²⁵ Ölü addedilen bu kişilerden 54'ünün, 5 ay sonra Suriye tutukevlerinden canlı olarak çıktıkları düşünüldüğünde, komisyonun meşruluğunun oldukça zayıf olduğu anlaşılır.

İkinci komisyon, özellikle Suriye tutukevlerinde olduğuna inanılan kayıplara yoğunlaşmak üzere Ocak 2001'de kurulmuştu. Üyeleri yine üst düzey güvenlik yetkililerinden oluşsa da, bu sefer aralarında Beyrut ve Trablus barolarından temsilciler de yer alıyordu. Komisyon iki kez uzatma olarak 18 ay boyunca çalıştı ve toplamda 870 vakayı inceledi. İlk gizli olarak hazırlanan final raporu, Beyrut Barosu'nun bazı önemli bölümlerini yayımlamasıyla kamuyla paylaşıldı.²⁶ Son olarak, Suriye Ordusu'nun Lübnan'dan çekilmesinin hemen sonrasında, üçüncü komisyon Suriye-Lübnan ortaklığında, Suriye cezaevleri ve tutukevlerinde kaldıktan sonra kaybolanların akıbetini belirlemek amacıyla, Haziran 2005'te kuruldu. Bu iki taraflı komisyon da elle tutulur ya da önemli bir netice elde edemedi ve görünür bir ilerleme sağlanmadı.²⁷

Lübnanlı siyasi nomenklaturayı bu komisyonları kurmak durumunda bırakan siyasi baskı, çoğunlukla kayıp yakınları tarafından kurulan taban örgütlerinden kaynaklanıyor. Lübnan'da belli başlı üç aile örgütü bulunuyor. İlk olarak, Lübnan'da Kaçırılanlar ve Kayıp Aileleri Komitesi (Komite), öldüğü varsayılan kayıpların mezarlarının açılıp kimliklerinin belirlenmesi ana talebiyle, 1982 yılında kuruldu. Tutuklu ve Sürgün Lübnanlılara Destek (SOLIDE), Suriye tutukevlerinde/hapishanelerinde tutuklu olan/burada kaybolan kişilerin salıverilmesini sağlama amacıyla, 1989 yılında kuruldu. Üçüncü örgüt ise, İsrail Cezaevlerindeki Lübnanlı Tutukluların Desteklenmesi için İzleme Komisyonu, İsrail'de ölü olduğu varsayılan kayıpların kemiklerinin ülkeye iade edilmesi ana talebiyle, 1999 yılında kuruldu.²⁸ Farklı talepleri, konumlanışları ve bazen birbirine rakip çözüm önerileri olan bu örgütler, yine de yıllar süren iletişim ve diyalog sonucu, Kayıplar için Eylem gibi sivil toplum örgütlerinin önemli desteğiyle, iş birliğine dayalı ilişkiler kurmayı başardı.

Bu örgütler, Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (ICTJ) tarafından da desteklenen girişimleriyle, elle tutulur bir hukuki sonuca da ulaştı. ICTJ, Lübnanlı iki avukatı, stratejik

²⁴ ICTJ 2015, 8.

²⁵ Kovras, 139.

²⁶ ICTJ 2015, 9.

²⁷ ICTJ 2015, 8.

²⁸ Kovras, 136. Bu örgütlerin konumlanışları ve ilişkileri üzerine mükemmel bir tartışma ve incelikli bir analiz için bkz: Kovras, 135-139.

dava üzerine bir rapor yazmaları için görevlendirdi. "Zorla kaybedilenlerin (SOLIDE ve Komite tarafından temsil edilen) aileleri, raporun önerilerini temel alarak, Mayıs 2009'da Devlet İstişare Konseyi'ne hakikati bilme haklarının tanınması ve devletin bilgi paylaşmamasının (2000 ve 2001 yılı inceleme komisyonlarının kamuoyuna açıklanmayan bulgularını temel alarak) tazmini talebiyle iki başvuruda bulundu."²⁹ Bu girişim sonucunda, 4 Mart 2014'te Şura Konseyi olarak bilinen Lübnan Devlet Konseyi, soruşturma belgelerine kayıp ailelerinin erişimini engelleyen önceki kararın bozulmasına karar verdi. Bu karar aynı zamanda Lübnan hukukunda "hakikati bilme hakkı"nın ilk kez tanınması anlamına geldi.³⁰

Ayrıca, bütün bu devamlı girişimler, farklı taraflardan gelen kamusal özürlerin önünün açılmasında da etkili oldu. İlk olarak, 2008 yılında Lübnan'da görevlendirilen ilk Filistinli elçi olan Abbas Zaki, Lübnan'daki silahlı mevcudiyetleri sırasında sebep oldukları zarardan dolayı, Filistin Kurtuluş Örgütü adına resmi bir özür yayımladı. Akabinde aynı yıl, Lübnan Güçleri lideri Samir Geagea, benzer bir açıklama yaparak, Lübnan savaşı sırasında yapılan "hatalar" için özür diledi. Fakat, açıklamasını üstü kapalı tutarak, mağdurlar ya da yapılan hak ihlallerinden bahsetmek yerine, özrünü Allah'tan af dileme etrafında çerçvelendirdi. Son olarak, Cumhurbaşkanı Süleyman'ın, yine 2008 yılında, göreve başlamadan önce yaptığı konuşma, devletin resmi yaklaşımında bir değişime işaret ediyordu. Zira halkın önünde, mahkum ve tutsakların serbest bırakılması ve kayıpların akıbetinin ortaya çıkarılması için çok çalışacağını altını çizmişti.³¹

Lynn Maalouf, Lübnan'da Suriye mevcudiyetinin sonlanması ve bundan beş yıl önce biten İsrail işgalini takip eden 2005 sonrası dönemin, geçmişle ve zorla kaybetmelerle yüzleşme üzerine çalışan aktivist ve savunucular dahil olmak üzere, sivil toplumun genelinde yeni bir hareketlenme yarattığını öne sürüyor. Diğer yandan Kovras, uluslararası aktörlerin devreye girişinin damga vurduğu 2008 sonrası dönemin altını çiziyor. ICTJ, Uluslararası Kızılhaç Örgütü ve Friedrich Ebert Stiftung gibi uluslararası sivil toplum kuruluşları ve farklı kurumların desteği ve girişimlerinin, diğer uluslararası örnekler ve kayıp yakınlarının mücadelesinin farklı yönlerini incelemede etkili olduklarını ve bunların öğretici sonuçlar doğurarak, talepleri Lübnan bağlamında yeniden çerçvelendirdiğini iddia ediyor.³² Çekişmeli konumlanışlarına rağmen, farklı taban örgütleri arasındaki yerel işbirliği ile uluslararası deneyim ve bilgiden edinilen sürekli destek, iyimser ivmenin kaybına rağmen incelenmeye değer bir örnek oluşturmuşu benziyor.

²⁹ Maalouf.

³⁰ ICTJ 2015, 9.

³¹ Maalouf.

³² Kovras, 150.

Bireysel Hikâye **BİRLEŞTİRİLMİŞ KANUN TASLAĞI**

ICTJ, 2010 yılında, kayıp yakınlarını da temsil eden bir Lübnanlı avukatı, ilgili bazı STK ve aile örgütleriyle³³ yapılacak istişareler ve uluslararası örgütlerin geri bildirimleri sonucu bir kanun taslağı hazırlaması için görevlendirdi. Kanun taslağı, kayıpların izlerinin takip süreçleri, toplu mezarların korunması ve açılmasının yanı sıra, "Lübnan'daki kayıpların ve kaybedilenlerin akıbetinin netleştirilmesiyle ilgili diğer meseleleri" yönetmesi için bir komisyon kurulmasını önerdi.³⁴ Bu kanun taslağının arka planında, kayıp ailelerinin örgütleri arasındaki olağanüstü işbirliği çabalarının yanı sıra, farklı yerel STK'ların stratejik düşünmesi ve uluslararası alandan gelen destek vardı. İlk aşamada, Lübnanlı 17 insan hakları kuruluşu bir araya gelerek, kayıplar konusunun öncelikler arasına alınması, resmi arşivlere dayanarak kayıpların akıbetinin araştırılması, toplu mezarların açılması, tutsaklar, kayıplar ve onların aileleri için kapsayıcı bir onarım planı ve uluslararası uzmanlar ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla bir Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun kurulması taleplerini içeren bir bildiriye kaleme aldı.³⁵

Bu yasa taslağının hazırlanması, birbirine rakip, bazen de zıt gündemleri olabilmesine rağmen, farklı paydaşlar arasında önemli bir işbirliği ve dayanışma sürecine sahne oldu. Bu olumlu ivme şiddetli bir değişime uğradıysa da, işbirliğinin imkân ve zorluklarını gösteren önemli bir girişim olmaya devam ediyor. Sivil toplum aktörlerinin olası etkisini zayıflatan bir küresel sorun olan farklı paydaşlar arasındaki dayanışma eksikliği, bu işbirliğinde kısmen de olsa giderilmiş görünüyor. 2012 ve 2014'te, iki kanun tasarısı art arda Lübnan Parlamentosu'na sunuldu. Nisan 2014'te sunulan ikincisi, Lübnan'daki Kayıplar ve Zorla Kaybedilenler Kanunu adını taşıyordu ve kayıp yakınlarının taban örgütlerinin, diğer yerel STK'ların ve ICTJ gibi uluslararası paydaşların katkılarıyla tamamlanmıştı. Ne yazık ki iki tasarısı da parlamentoda tartışılmadı, fakat Nisan 2015'e gelindiğinde, Birleştirilmiş Kanun Taslağı adlı bir belgede gözden geçirilip bir araya getirilmişti.³⁶ Birleştirilmiş Kanun Taslağı hâlâ parlamentoda beklemede olsa da, kanunun birbirinden bu kadar farklı ve tarih boyunca çekişmeli olmuş böylesi paydaşların katkıları ve işbirliği ile tasarlanmış olması, görece bir başarı olarak görülebilir. Ayrıca, uluslararası örgütlerin katkıları da bahsedilmeye değerdir. Son olarak, bu sürecin bir dizi etkinlik, konuşma ve toplantının yolunu açtığını belirtmek gerekir, ki bu da zorla kaybetmeler konusundaki sessizliği delme konusunda bir etkiye sahip olabilir.

³³ Kanun taslağı Aileler Komitesi, avukatları ve SOLIDE arasındaki yakın görüşmeler sonucu hayata geçirildi.

³⁴ ICTJ 2015, 8.

³⁵ Maalouf.

³⁶ Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi, The Missing in Lebanon. Inputs on the Establishment of the Independent National Commission for the Missing and Forcibly Disappeared in Lebanon (Beyrut: ICTJ, 2016), 5.

Seçilmiş Kaynakça

Ghosn, Faten ve Amal Khoury. "Lebanon after the Civil War: Peace or the Illusion of Peace?" *The Middle East Journal* 65, sayı 3 (2011): 381 – 395.

Humphrey, Michael ve Maroun Kisirwani. "Impunity, nationalism and transnationalism: the recovery of the 'disappeared' of Lebanon." *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies* 3, sayı 2 (2001): 113–39.

İnsan Hakları İzleme Örgütü, May 1997. "Syria/Lebanon: An Alliance Beyond the Law. Enforced Disappearances in Lebanon." Erişim tarihi: 27 Haziran 2018. <https://www.hrw.org/report/1997/05/01/syria/lebanon-alliance-beyond-law/enforced-disappearances-lebanon#0b7979>.

Khalaf, Samir. *Civil and Uncivil Violence in Lebanon: A History of the Internationalization of Communal Conflict*. New York: Columbia University Press, 2002.

Kovras, Iosif. *Grassroots Activism and the Evolution of Transitional Justice. The Families of the Disappeared*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Lübnan İnsan Hakları Merkezi. *Droits Civils et Politiques au Liban en 2012*. Beyrut: Lübnan İnsan Hakları Merkezi 2012.

Maalouf, Lynn. "Disparitions Forcées: l'héritage immuable d'une nation." *Mémoires de guerres au Liban (1975 – 1990)* içinde. Derleyenler: Franck Mermier ve Christophe Varin. Paris: Actes Sud, 2010. İngilizce çeviriye erişim tarihi: 12 Ekim 2017. http://www.actforthedisappeared.com/sites/default/files/Resource%20Documents/Article_LynnMaalouf_ENG_o.pdf

Uluslararası Af Örgütü, Ekim 1997. "Lebanon: Human Rights Developments and Violations." Erişim tarihi: 5 Kasım 2017. <https://www.amnesty.org/download/Documents/164000/mde180191997en.pdf>.

Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi. *Living with the Shadows of the Past. The Impact of Disappearance on Wives of the Missing in Lebanon*. Beyrut: ICTJ, 2015.

Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi. *The Missing in Lebanon. Inputs on the Establishment of the Independent National Commission for the Missing and Forcibly Disappeared in Lebanon*. Beyrut: ICTJ, 2016.

Uluslararası Kızılhaç Örgütü. *The Families of People Missing in Connection with the Armed Conflicts that have Occurred in Lebanon since 1975*. Beyrut: Uluslararası Kızılhaç Örgütü, 2013.

KIBRIS

Geçiş Dönemi Adaleti Çelişkilerinin Bir Laboratuvarı: Kıbrıs'ta Olumlu Taraflar ve Çözülmemiş Anlaşmazlıklar

Kıbrıs örneği, zorla kaybetme olgusunun çeşitli yönlerini farklı açılardan ortaya koyuyor. Uluslararası bir kurumun, Birleşmiş Milletler'in varlığına rağmen somut adımların atılmadığı çatışmanın ilk yıllarında içine girilen çıkmaz, bu anlamda önemli. Ayrıca, 2000'li yıllarda siyasi iradenin desteğiyle mezarların açılması ve kimliklerin tespit edilmesi çalışmalarının hızlandırılması iyi bir örnek teşkil ediyor. Dahası, geçiş dönemi paradigmasının hakikat ile adalet, uygun şekilde defnedebilme ile sorumluluk, tanınma ile hesap verme arasında kurduğu karşıtlıklar gibi organik paradokslarını ve ikilemelerini daha yakından gözlemlemek için mükemmel bir örnek. Bir yandan karşılıklı güven, iş birliği ve dayanışmayı iyi bir şekilde örneklerken, diğer yandan telafi, sorumluluk ve hesap verebilirliğin belirsizliklerini gösteriyor. Konunun siyasi olmaktan çıkması ile mezar açma ve kimlik belirleme süreçlerinin başarısından dolayı bu vakadan uzlaşının en etkili örneği olarak bahsetmek mümkünken, başka bir açıdan bakıldığında hesap verebilirliğin eksik olduğu fazla teknik yaklaşım eleştirilebilir.

Arka plan

1878 tarihli Kıbrıs Sözleşmesi uyarınca Britanya yönetimi altında olan Kıbrıs, 1914'te İngiltere tarafından ilhak edildi. O zamandan bu yana, adadaki iki topluluğun, yani Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türklerin, farklı milliyetçiliklerinin ve çatışan siyasi projelerinin sahnesi hâline geldi. 1950'li yıllarda, toplam nüfusun yüzde 18'ni oluşturan Kıbrıslı Türklerin resmi siyasi projesi adanın bölünmesi olan *taksim*'ken, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Kıbrıslı Rumların siyasi liderleri Yunanistan'la birleşme, yani *enosis*'i destekliyordu. Milliyetçi ve sömürge karşıtı silahlı mücadelenin ardından, Kıbrıs 1960'da bağımsızlığını ilan etti ve Birleşik Krallık, Yunanistan ve Türkiye arasında iktidar paylaşımını içeren bir çözüme dayalı Zürih ve Londra Anlaşmaları'nın imzalanmasıyla Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu.

Öte yandan, bağımsız bir cumhuriyetin kurulması ve bağlı olduğu iktidar paylaşımı anlaşması Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların siyasi amaçları arasındaki uyumsuzlukları çözmeye yetmedi. "Ana ülkeler", yani Türkiye ve Yunanistan arasındaki siyasi gerilimleri de dindirmedir. Bağımsızlıktan önce, silahlı mücadele yoluyla Yunanistan'la birleşmeyi hedefleyen bir örgüt olan *Ethniki Organosis Kyprion Agoniston* (EOKA) 1955 yılında halihazırda kurulmuştu. Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) adlı bir örgüt de *taksim*'e, yani adanın Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasında bölünmesine dair çağrılarını güçlendirmek amacıyla kurulmuştu. Bir yandan, Yunanistan'ın topraklarına katılma fikri Kıbrıslı Türklerin ana korkusunu oluştururken, bir yandan da Kıbrıslı Rumların çoğu için Türkiye'nin ada üzerindeki etkisinin ağır basması kabul edilemezdi.

1963 yılında, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonra, Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk toplumları arasında yoğun şiddet olayları başladı ve 11 yıl boyunca sürdü. "1963 ila 1967 arasında, Kıbrıslı Rumların radikal paramiliter grupları, Kıbrıslı Türklerin kaçırılması dahil olmak üzere, birtakım acımasız eylemler gerçekleştirdi. Dehşet saçmak ve Kıbrıslı Türklerin köylerini kontrol

etmek amacıyla, kaçırılanları infaz ettikten sonra bedenlerini kimsesizler mezarlığına atıyorlardı.¹ Öte yandan, birçok Kıbrıslı Rum da bu dönemde ya infaz edildi ya da kaybedildi. Toplumlar arasında yıllarca süren şiddet olaylarının ardından, 15 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıslı Rum milliyetçileri tarafından, ülkenin Yunanistan topraklarına katılması için düzenlenen darbeden sonra, durum daha da kötüleşti. Birkaç gün sonra, Türk ordusu 20 Temmuz 1974’de Kıbrıs’ı işgal ederek, Türkiye Cumhuriyeti’nin anayasal düzeni sağlamak amacıyla müdahale etme hakkını kullandığını ileri sürdü. Türkiye, Kıbrıs topraklarının yüzde 36’sından fazlasını işgal etti; mevcut durumu olağanüstü düzeyde kötüleştirdi ve ağır mağduriyetler yarattı: 150.000 Kıbrıslı Rum ve 50.000 Kıbrıslı Türk yerinden edildi; 6000 kişi hayatını kaybetti ve binlerce insan kayboldu. 1983 yılında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) ayrı bir devlet olarak kuruluşu tek taraflı olarak ilan edildi. Bu durum, yeni devleti tanıyan tek ülke olan Türkiye hariç, uluslararası topluluk tarafından sert şekilde eleştirildi ve kınandı.²

2003 yılında KKTC’nin dolaşım özgürlüğü önündeki engellerin kısmi olarak kaldırılması; Annan Planı olarak bilinen, sonunda uygulanmamış olsa da kapsamlı bir çözümü hedeflemiş olan BM destekli planla ilgili görüşmeler; Kıbrıs Cumhuriyeti’nin 2004 yılında Avrupa Birliği’ne katılması; her iki tarafın da iki toplumun çözümü destekleyen liderleri tarafından ilan edilecek iki kesimli, iki toplumlu bir federasyona dair kararlılığını tekrarlaması, Kıbrıs’taki çekişmeli durumu kısmen yatıştırdı.³ Diğer bir deyişle, her iki tarafa hâkim olmuş olan aşırı katı siyasi tutumla kıyaslandığında, 2000’lerin başında görece yumuşamayı içeren bir dönem başladı. Bununla birlikte, “Kıbrıs 1974’ten bu yana bir çıkmazın içinde bölünmüş bir adadır; savaşın bittiği değil, askıya alındığı bir adadır. [...] Dahası, her ne kadar Kıbrıs sorunu sanki biri ‘dur’ düğmesine basmışçasına donmuş durumdaysa da insanlar doğru tetikleyicinin, doğru düğmeye basılmasının olayları tekrar başlatabileceğini bilir.”⁴ Kayıplar konusu, ilk bakışta karmaşık ve ihtilaflı Kıbrıs tarihindeki can alıcı bir istisna olarak durabilir, fakat daha derin bir analiz aynı belirsizlikleri içerdiğini göstermektedir.

Suç Örüntüsü

Kıbrıs Kayıp Şahıslar Komitesi’nin (KŞK) verilerine göre Kıbrıs’taki kayıp insanların sayısı 2002’dir. Bunlardan 1510’u Kıbrıslı Rum, 492’si ise Kıbrıslı Türk’tür.⁵ Toplumlar arası devam eden şiddet döneminde ise, ağırlıklı olarak Kıbrıslı Türkler kaybolurken, yaklaşık 40 Kıbrıslı Rum kaybolmuştu.⁶ Bu dönemdeki kayıplar çoğunlukla evlerinden alınan sivillerdi. İkinci kayıplar dönemi, Türkiye’nin adayı işgal etmesinden hemen sonra başladı. Bu sefer, daha çok Kıbrıslı Rumlar hedefleniyordu. “Hedeflerin evlerinden alınan siviller olduğu ilk döneme tamamen zıt

¹ İosif Kovras, “Cyprus: The Bright Side of a Frozen Conflict,” *Grassroots Activism and the Evolution of Transitional Justice* içinde, *The Families of the Disappeared* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 156 – 157.

² Kyriakou ve Nurcan Kaya, *Minority rights: Solutions to the Cyprus conflict* içinde, verilen zaman çizelgesinden edinilen bilgi (Londra: Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, 2011), 5.

³ A.g.e.

⁴ Rebecca Bryant, “Partitions of Memory: Wounds and Witnessing in Cyprus,” *Comparative Studies in Society and History* 54, sayı 2 (2012): 338.

⁵ “Figures and Statistics of Missing Persons,” Kıbrıs Kayıp Şahıslar Komitesi (KŞK), Erişim tarihi: 26 Temmuz 2018, <http://www.cmp-cyprus.org/content/facts-and-figures>.

⁶ Kovras, 157.

olarak, ikinci dönemde kayıpların çoğu, genellikle askeri operasyonlar sırasında hesaplaşma peşindeki paramiliter gruplar tarafından, çoğunlukla Türk askerlerinin desteğiyle infaz ediliyordu.”⁷ Bedenler adaya yayılmış hâldeki toplu mezarlara gömülüyordu.

Kayıp yakınları, hem toplumlar arası şiddet döneminde hem de 1974 sonrası, ağır insan hakları ihlallerine maruz kaldı. Bazı vakalarda kayıp aileleri de zorla göç ettirildi ve bu durumu daha da zorlaştırdı. Kayıp yakınları, cinsel taciz ve tecavüz olmak üzere, cinsel şiddetle de hedef alındı. Bunlar özellikle toplumlar arası şiddet döneminde olmakla birlikte, 1974'ten sonra da yaşandı. Cinsel şiddet konusu, her iki toplumun siyasi makamları tarafından hiçbir zaman tanınmadı ve hep görmezden gelindi.⁸

Kayıpların sayısı, adanın küçük nüfusu düşünüldüğünde, Kıbrıs toplumunun önemli bir kesiminin sorundan doğrudan etkilendiğini gösteriyor. “Son dönemde yapılan bir ankette, ankete cevap verenlerin yüzde 20'sinden fazlası bu iki şiddet döneminde yakın bir aile üyesinin kaybolduğunu bildirdi.”⁹ Dolayısıyla, kayıplar konusu yalnızca sembolik önemi nedeniyle değil, büyüklüğü nedeniyle de önemlidir. Bu yüzden, sürekli ve şiddetli siyasi gerilimler ve çeşitli ihtilaflara rağmen, KKTC'nin kuruluşundan sonra her iki taraf da kayıplar konusunu ele almaya karar verdi ve çatışmanın diğer unsurlarına nazaran, bu yönde daha erken girişimler başlattı.

1981'de iki toplumlu bir kuruluş olan Kıbrıs Kayıp Şahıslar Komitesi (KŞK), Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk toplumlarının liderleri tarafından Birleşmiş Milletler'in katılımıyla kuruldu. Fakat, KŞK herhangi bir kazı gerçekleştirmedi ve 20 yılı aşkın süre “ağırlıklı olarak iki toplum arasındaki işbirliği ve güven eksikliğinden ötürü” faaliyet gösteremedi.¹⁰ Durum en nihayetinde değişti ve KŞK, 1990'ların sonunda mezar alanlarını açmaya başladı, 2000'li yıllarda ise çalışmalarını hızlandırdı. KŞK, 2018 itibarıyla kazılar yoluyla 1215 alanı açtı ve 664 Kıbrıslı Rum ve 221 Kıbrıslı Türk'ün kemikleri kimlik tespitinden sonra ailelerine verildi.¹¹ Bu sayılar KŞK'nın önemli başarısını gösteriyor, ancak çalışmalarıyla ilgili devam eden engeller ve tartışmalar da mevcut. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, “[...] adanın kuzeyinde konuşlanmış olan Türk ordusunun askeri bölgelerde yer alan muhtemel mezar alanlarının bulunması ve açılmasına, Türkiye'nin ise 1974'te kendi kontrolündeki topraklarda kaybolan insanların aranmasına ya da ilgili ordu arşivlerine erişime izin vermeyi sürekli olarak reddetmesi”nin bu çalışmalara engel olduğunu belirtiyor.¹² KŞK'ye askeri alanlara erişim izninin ancak 2015 yılında verildiği gerçeği, siyasi ve askeri makamların mezarların açılması ve kimlik tespiti konusunda devam eden isteksizliğini gösteriyor.

⁷ A.g.e.

⁸ Aynı zamanda, iki taraflı ve kapsayıcı bir uzlaşma için çalışan bir aktivist olan gazeteci Sevgül Uludağ, her iki toplumun siyasi elitlerinin cinsel şiddet ve özellikle tecavüz konusunda tamamen bilgisiz oluşunun altını çiziyor. Bkz: Öncel Polili, *Kuzey Kıbrıs'ta Kayıp Kişiler ve Ailelerinin İnsan Hakları*, Lefkoşa: Kıbrıslı Türk İnsan Hakları Vakfı, 2012, 10.

⁹ Kovras, 157.

¹⁰ Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, *Missing Persons and Victims of Enforced Disappearance in Europe* (Avrupa Konseyi, 2016), 44.

¹¹ Kıbrıs Kayıp Şahıslar Komitesi (KŞK), Erişim tarihi: 26 Temmuz 2018, <http://www.cmp-cyprus.org>.

¹² Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, 44.

Hukuki Durum

Kıbrıs'taki kayıpların hukuki durumu karmaşık bir bağlamda geliyor. Bir yandan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından tanınmıyor ve adanın bölünmüş olması yetkili hukuki makamın belirlenmesini karmaşık hâle getiriyor, bir yandan Türkiye'nin müdahalesi, kaybolanların önemli bir kısmının 1974 askeri müdahalesinden sonra kaybolduğu düşünüldüğünde, sorumlulukla ilgili durumu zorlaştırıyor. Bu açıdan Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) yargı yetkisini tanıyıp tanımadığı, kayıp yakınlarının yanı sıra resmi paydaşların talepleri için uluslararası bir hukuki alan sağlıyor.

Kıbrıslı kayıp kişiler bağlamında, AİHM farklı şekillerde kullanıldı. İlk olarak, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, Türkiye Cumhuriyeti aleyhine AİHM'e yaptığı devletler arası başvuru, kaybolanların hukuk sahnesi açısından olağanüstü önem taşıyordu. Büyük Daire, Mayıs 2001'de verdiği kararlar, yaşamı tehdit eden koşullarda kaybolan kayıpların yeri ve akıbetiyle ilgili etkili soruşturma yürütmede başarısız olan Türkiyeli makamların, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 2. maddesinin usul yükümlülüğünü devamlı olarak ihlal ettiğini tespit etti.¹³ Ayrıca AİHM, 5. maddenin devamlı ihlali ile sahici endişelerine rağmen ilgili makamların sessiz kalmasını insanlık dışı muamele olarak değerlendirerek, kayıp aileleri açısından 3. maddenin ihlal edildiğini tespit etti. "AİHM'in yeterli kanıt olmadığı gerekçesiyle, kayıp Kıbrıslı Rumların aslında Kıbrıslı Türk merciler tarafından alıkonulduğunu hiç tespit etmemiş olduğunun altını çizmek gerekir."¹⁴ Karardan sonra, Bakanlar Komitesi, Türkiye'nin karara uygun hareket edip etmediğini denetledi ve çeşitli ara kararlar alarak Türkiye'ye etkili soruşturma yürütülmesini sağlama ve KŞK'nın çalışmalarına destek olma çağrısında bulundu. Son olarak, *Kıbrıs/Türkiye* davasında Büyük Daire, önceki kararından neredeyse 13 yıl sonra verdiği 12.05.2014 tarihli kararıyla, kayıp yakınlarının mağduriyetlerinin adil tazmini için Türkiye'nin manevi tazminat olarak Kıbrıs'a 30.000.000 avro ödemesine hükmetti.¹⁵

Kıbrıslı Türkler de AİHM'i yaşam hakkı (2. madde), işkence yasağı (3. madde), kişi özgürlüğü ve güvenliği (5. madde) ve ayrıca ayrımcılık yasağının (14. madde) ihlaliyle ilgili taleplerini yöneltmek için hukuki bir araç olarak kullanmıştır. *Karabardak/Kıbrıs ve Baybora/Kıbrıs* davalarında, bu ihlallerin başvuru sahiplerinin Kıbrıslı Türk ve Müslüman olmaları sebebiyle yapıldığı iddia edildi. Fakat bu davalar altı ay kuralı sebebiyle kabul edilemez bulundu. AİHM, başvuruyu reddedip, oybirliğiyle kabul edilemez olduğunu belirtirken:

Mahkeme, birinci başvuru sahibinin kaybedildiği iddiasını, bu kaybedilme olayını takip eden ilk yirmi beş yıl boyunca davalı Devlet'in yetkililerinin dikkatine sunmak amacıyla başvuru sahipleri tarafından hiçbir şey yapılmadığına dikkat çekmektedir. 1989'da KŞK üzerinden bir başvuruda bulunmuşlardır. KŞK'nın etkili bir hukuk yolu olmadığını, zira öne sürülen kaybolmayla ilgili güvenilir bir soruşturma

¹³ Nikolas Kyriakou, "Enforced Disappearances in Cyprus: Problems and Prospects of the Case Law of the European Court of Human Rights," *European Human Rights Law Review* 2 (2011): 191.

¹⁴ A.g.e.

¹⁵ Büyük Daire'nin *Kıbrıs/Türkiye* davasında adil tazmin açısından 12.05.2014 tarihli kararı. Aynı kararda Mahkeme Karpaz Yarımadası'nda kuşatılan Kıbrıslı Rumların gördüğü zarara karşılık olarak Türkiye'nin 60.000.000 avro manevi tazminat ödemesine de hükmetmişti.

yürütemediğini belirtmişlerdir. Öte yandan, Mahkeme'ye başvurmak için bir yirmi yıl daha beklemişlerdir. Başvurucular KŞK'dan yardım istemeden ve akabinde Mahkeme'ye başvurmadan önce neden bu kadar uzun süreler beklediklerini açıklamamaktadırlar. [...] Mahkeme açısından, öne sürüldüğü üzere, başvurucuların etkili iç hukuk yollarının tükendiği varsayılsa bile, başvurularını yaptıkları tarih olan 30 Ekim 2001'den çok önce bunun farkında olduklarının düşünülmesi gerekmektedir.¹⁶

Mahkeme'nin bu iki davadaki kararları, görece üstü kapalı bir yaklaşıma sahip olmaları sebebiyle eleştirilmiştir. Mahkeme, kaybetme suçunun devamlı olma niteliğini tanımak yerine, kendini altı ay kuralının başlamasına yapılan bulanık bir referans noktasıyla sınırlamış ve bu referans noktasının 2001'den çok önceye dayandığını öne sürmüştür. Ayrıca, bu kararlar “[...] diğer kayıp yakınlarını davalarıyla ilgili olarak hangi zamansal noktanın geçerli olduğuna ilişkin arafta bırakmıştır.”¹⁷

Son olarak, *Varnava ve diğerleri/Türkiye* davası, AİHM'in başvuruların altı ay kuralına uyumunu yeniden değerlendirdiği dava olarak bahsedilmeye değerdir. Bu dava, dokuz yakın akrabalarının—sekiz askeri personel ve bir sivil— Temmuz 1974'te, o zamanlar *de facto* Türkiye'ye veya Kıbrıslı Türklere ait güçlerin kontrolünde olan topraklarda kaybolduğunu öne süren 18 Kıbrıslı Rum tarafından açılmıştı. Bu başvuru vesilesiyle AİHM, kaybolmalar ile başvurular arasındaki 15 yıllık sürenin, uygun olmayan bir gecikme olarak yorumlanıp yorumlanmayacağını tartıştı. “Başvurucular, yakınlarının kaybolmasının Kıbrıs hükümeti ve Uluslararası Kızıl Haç Komitesi (UKHK) tarafından kısa süre içinde Kıbrıs'ta Türkiye'nin dikkatine sunulduğunu gösterebildiler. Mahkeme, ayrıca başvurucular için 'normal soruşturma prosedürlerinin olmadığı, uluslararası çatışmadan doğan istisnai durum içinde', başvurucuların BM (KŞK soruşturması) ve Kıbrıs hükümetinin (devletlerarası dört talep) girişimlerini dikkate almalarını makul buldu.”¹⁸ Her ne kadar Kıbrıslı Türkler tarafından yapılan başvurular sonucu açılan davalar ve *Varnava* davasında verilen kararlardaki çelişki tartışmaya açık olsa da AİHM'in *Varnava* davasındaki yorumunun, kararın kendisinde de belirtildiği üzere, Sözleşme'de verilen güvenceler ve altında yatan değerlerin pratik ve etkili bir biçimde korunması için çok önemli olduğu ortadadır.

¹⁶ Lütfi Celul Karabardak ve diğerlerinin Kıbrıs'a karşı 76575/01 numaralı başvurusunun kabul edilebilirliğiyle ilgili olarak 22 Ekim 2002 tarihli AİHM kararı, s. 5.

¹⁷ Kyriakou, “Zorla Kaybetmeler,” 192.

¹⁸ Darren Dinsmore, “Revisiting the Obligation to Investigate Disappearances in Cyprus: An Appraisal of the Grand Chamber Judgment of the European Court of Human Rights in *Varnava and Others v. Turkey*,” Erişim tarihi: 8 Haziran 2018, https://www.academia.edu/28531664/Revisiting_the_Obligation_to_Investigate_Disappearances_in_Cyprus_An_Appraisal_of_the_Grand_Chamber_Judgment_of_the_European_Court_of_Human_Rights_in_Varnava_and_Others_v._Turkey.

Kıbrıs vakasında, sorumluların çoğunlukla devlet görevlileri olduğu diğer vakaların aksine, birbiriyle hâlâ çatışan iki farklı toplumdaki iki grup mağdur ve iki grup sorumlu bulunuyor.

Hafızalaştırma Çalışmaları

Zorla kaybedilenlerin yakınlarının taban hareketlerine odaklanan bir araştırmacı olan Iosif Kovras, Kıbrıslı Rum ailelerin resmi aile derneği olan Beyan Edilmemiş Mahkum ve Kayıp Yakınları Pan-Kıbrıs Kuruluşu'nun (Bundan böyle "Kuruluş" olarak anılacaktır) siyasetçiler üzerinde büyük siyasi etkiye sahip nadir mağdur topluluklarından biri olduğunu öne sürüyor.¹⁹ Bu topluluk, hem yerelde hem de uluslararası alanda etkili olurken, küresel olarak da çok dikkat çekmiş. Ayrıca, Kuruluş, sorunu çerçevlendirme, yas dilini belirleme ve kayıp yakınları ile resmi makamlar arasındaki ilişkileri şekillendirme gücüne sahip. Kıbrıs vakasında, sorumluların çoğunlukla devlet görevlileri olduğu diğer vakaların aksine, birbiriyle hâlâ çatışan iki farklı toplumdaki iki grup mağdur ve iki grup sorumlu bulunuyor. Türkiye ve Türkiyeli sorumlular gibi yabancı aktörler de elbette bu alana dahil olsa da bu durum, adanın her iki tarafındaki mağdurların her birinin devletleri tarafından çokça destek gördükleri gerçeğini değiştirmiyor.

Bununla beraber, bu siyasi destek —bir dereceye kadar— aynı zamanda siyasi manipülasyon anlamına geliyor ve kayıp yakınlarının söylemini, hâkim ulusal söyleme hapsederek katılaştırıyor. Resmi ilişkilerin bu etkisi, yasin tonunda, kelime dağarcığında ve biçiminde geri döndürülmez bir iz bırakıyor. Paul Sant Cassia, kayıplarla ilgili olarak, adanın her iki tarafının kullandığı farklı kelime dağarcıklarına dikkat çekiyor: Kayıplar, Kıbrıslı Türklerin bağlamında şehitler olarak, Kıbrıslı Rum kesiminde ise *agnoumeni* (henüz bulunamamış, haber alınamayan) olarak hatırlanıp adlandırılıyorlar. Sant Cassia, kelimelere dair seçimlerin iki tarafın siyasi bağlamlarıyla yakından ilgili olduğunu düşünüyor: Kıbrıslı Türklerin kayıpları yeni cumhuriyetin kuruluşu için şehit olanları temsil ediyor ve bir zafer göstergesi olarak donuk heykellerle hatırlanıyor. Öte yandan Kıbrıslı Rumların kayıpları, henüz bitmemiş bir şeyi, başa çıkılmamış bir kaybı ve açık bir yarayı temsil ediyor.²⁰

Hafızalaştırma çalışmaları ve taban örgütlerinin siyasi durum ve siyasi aktörler tarafından derinden şekillendirildiği düşünüldüğünde, ancak siyasi atmosferdeki görece değişim sonrası daha kapsayıcı, iki topluma da yönelik olan anma girişimleri başlatılabildi. Bu süreç, 1990'ların sonunda, Kıbrıs Rum kesiminin Dışişleri Bakanlığı'ndaki küçük bir çevre etrafında gelişmeye başladı: Siyasilerden oluşan küçük bir grup "[...] iki temel prensibe dayanarak kayıplarla ilgili yeni bir politikayı hayata geçirmenin gerekliliğine ikna olmuşlardı: 1) Konunun çözümünü Kıbrıs sorununun çözümü için yapılan siyasi görüşmeleri birbirinden ayırma gerekliliği ve 2) Cumhuriyet'in (hem Kıbrıslı Rum hem de Kıbrıslı Türk) kayıp vatandaşlarının vakalarını şeffaf biçimde ele alma gerekliliği."²¹ Böylece, Kıbrıslı Rum toplumunda, kayıplar konusunda önceki zamanlarda yaşanan aşırı siyasileşmenin arka planını oluşturduğu bir depolitizasyon süreci başladı. Kıbrıs Türk kesiminde, ancak 2000'lerden sonra aşırı milliyetçi ve katı duruşta kısmı

¹⁹ Kovras, 159.

²⁰ Paul Sant Cassia, "Guarding Each Other's Dead, Mourning One's Own: The Problem of Missing Persons and Missing Pasts in Cyprus," *South European Society & Politics* 11, Sayı 1 (2006): 119.

²¹ Kovras, 165.

bir değişiklik oldu. Özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım süreci ve yeni seçilmiş Türk hükümetinin 2003 yılındaki çözüm taraftarı duruşunun yanında, katı milliyetçi Kıbrıslı Türk siyasetçilerin gidişi yeni bir fırsat alanı açtı. Farklı stratejilerde her ikisi de araçsallaştırılan Kıbrıslı Türk kesimin "mağduriyet egoizmi" ve Kıbrıslı Rum kesimin "mağduriyet hayırseverliği" siyasi alandaki değişimle birlikte seyretildi.

2000'li yıllardan sonra kazanılan ivme sırasında kurulan *Birlikte Yapabiliriz* gibi yeni iki topluluklu kayıp yakınları grupları, daha kapsayıcı bir yaklaşıma ek olarak, fazla siyasetleşmiş bir kelime dağarcığı yerine, daha insani ve kişisel bir kelime dağarcığını ve ortak bir yaş anlayışını benimsedi. Bu girişim, ebeveynlerinden daha farklı bir bakış açısına sahip ve diğer tarafın acısını duymaya daha açık olan genç nesil tarafından (kayıpların çocukları) kuruldu. "Hareketleri kısaca, ortak yaş, üzüntü ve annelik deneyimleri üzerinden şiddet dolu geçmişe yönelik alternatif bir bakışı teşvik etmeyi hedefliyordu."²² Ancak, genç nesil tarafından bu örgütlerin kurulması sonrası, "ötekiyle" konuşmak ihanet olarak algılanmamaya başladı. Kıbrıs'taki bu iki toplum için, iki topluluklu ve kapsayıcı böylesi bir yaklaşımın önünde görünen o ki uzun bir yol var.

Bireysel Hikâye

KIBRIS KAYIP ŞAHISLAR KOMİTESİ

Kıbrıslı Kayıp Şahıslar Komitesi'nin (KŞK) hikâyesi, geçiş dönemi adaletinin çelişkilerini etraflı bir şekilde ortaya koyuyor. KŞK, Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk toplulukların liderleri tarafından, Birleşmiş Milletler'in katılımıyla 1981 yılında kurulmuş iki topluluklu bir oluşumdur. KŞK, kayıp insanları içeren bir liste üzerinde uzlaşılması sonrası amacını, 1963-1964 yıllarındaki topluluklar arası çatışmalar ve 1974 yılındaki olaylar sırasında kaybolan 2003 insanın kemiklerinin bulunması, kimlik tespitinin yapılması ve ailelerine iade edilmesi olarak belirledi. Öte yandan, KŞK 25 yılı aşkın bir süre neredeyse hiç faaliyet göstermedi. Ancak 1990'ların sonunda yavaş yavaş faaliyetlerine başlayarak, 2000'li yıllarda çalışmalarına hız kazandırdı.

KŞK'nın üç üyesi bulunuyor. İki üye sırasıyla Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk topluluklar tarafından atanırken, bir üyesi de UKHK ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından atanıyor. KŞK ayrıca 60 Kıbrıslı arkeolog, antropolog ve genetikçiden oluşan ve adada kazılar yürütüp kemiklerin antropolojik ve genetik analizini gerçekleştiren iki topluluklu bir adli birimi barındırıyor. Kemiklerin çıkarılıp kimlik tespitinin yapılması ve ailelere iade edilmesi KŞK'nın ana görevini oluşturuyor. Görev ve yetki tanımına göre, "KŞK kayıp kişilerin ölüm sebebini ya da ölümlerinin sorumlularını belirleme girişiminde bulunmaz. Amacı insani olup etkilenen binlerce aileye kayıp yakınlarının kemiklerini ulaştırarak bir kapanış yaşamalarını sağlamayı hedefler."²³ Uzmanlar, kayıp kişinin cenazesinin ya da kemiklerinin durumu hakkında aileleri bilgilendiremez ve işlerini yaparken katı bir gizlilik içinde çalışır. KŞK, 2006 ila 2018 yılları arasında 1218 kişinin mezarını açmış ve 664 Kıbrıslı Rum ve 221 Kıbrıslı Türk'ün kimliğini belirleyip, ailelerine iade etmiştir.

²² Kovras, 163.

²³ "About the CMP," Kıbrıs Kayıp Şahıslar Komitesi, Erişim tarihi: 26 Temmuz 2018, <http://www.cmp-cyprus.org/content/about-cmp-0>.

Bu, bir yandan Kıbrıs'taki çıkmaz düşünüldüğünde bir başarı hikâyesidir; bir yandan da hem mezar yerleriyle ilgili bilgi veren, kendileri de suçun sorumlusu olabilecek kişilerle hem de ölüm sebebiyle ilgili var olan katı gizlilik ilkesi daha derin soruları ortaya çıkartıyor ve hakikate yönelik daha ileri bir soruşturmanın önünde engel oluşturuyor. Hakikat, ancak oldukça kısmi ölçüde paylaşıyor gibi görünüyor ve mezarların açılması ile kimlik tespiti, ancak hukuki hesap verebilirliğin önlenmesiyle mümkün oluyor.²⁴ KŞK'nın işleyişi tam bir depolitasyon sonucu mümkün kılınsa da adalet, hukuki hesap verebilirlik ve daha derin bir siyasi tartışma ihtimalini tehlikeye soktu. Görünüşe bakılırsa, hakikat ile adalet, mezarların açılması ile sorumluluk ve kaybolmanın hatırlamaya dair yönleri ile hukuki yönleri arasındaki gerilim çözümsüz kalmaya devam ediyor.

Seçilmiş Kaynakça

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri. *Missing Persons and Victims of Enforced Disappearance in Europe*. Avrupa Konseyi, 2016.

Bryant, Rebecca. "Partitions of Memory: Wounds and Witnessing in Cyprus." *Comparative Studies in Society and History* 54, sayı 2 (2012): 332-360.

Dinsmore, Darren. "Revisiting the Obligation to Investigate Disappearances in Cyprus: An Appraisal of the Grand Chamber Judgment of the European Court of Human Rights in *Varnava and Others v. Turkey*." Erişim tarihi: 8 Haziran 2018. https://www.academia.edu/28531664/Revisiting_the_Obligation_to_Investigate_Disappearances_in_Cyprus_An_Appraisal_of_the_Grand_Chamber_Judgment_of_the_European_Court_of_Human_Rights_in_Varnava_and_Others_v._Turkey.

Kovras, Iosif. *Grassroots Activism and the Evolution of Transitional Justice. The Families of the Disappeared*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Kyriakou, Nikolas. "Enforced Disappearances in Cyprus: Problems and Prospects of the Case Law of the European Court of Human Rights." *European Human Rights Law Review* 2 (2011): 190-199.

Kyriakou, Nikolas, ve Nurcan Kaya. *Minority rights: Solutions to the Cyprus conflict*. Londra: Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, 2011.

Polili, Öncel. *Kuzey Kıbrıs'ta Kayıp Kişiler ve Ailelerinin İnsan Hakları*. Lefkoşa: Kıbrıslı Türk İnsan Hakları Vakfı, 2012.

Sant Cassia, Paul. "Guarding Each Other's Dead, Mourning One's Own: The Problem of Missing Persons and Missing Pasts in Cyprus." *South European Society & Politics* 11, sayı 1 (2006): 111-128.

Yakinthou, Christalla. "The Quiet Deflation of Den Xehno? Changes in the Greek-Cypriot Communal Narrative on the Missing Persons in Cyprus." *Cyprus Review* 20, sayı 1 (2008): 15-33.

²⁴ Kovras, 172.

CEZAYİR

Les années noirs'dan¹ Geriye Kalanlarla Hesaplaşmanın Önündeki Büyük Engeller: Cezayir'de Hakikat, Adalet ve Tanınmanın İmkânsızlığı

1990'lı yıllarda Cezayir İç Savaşı sırasında çok sayıda insan kaybedildi. Öyle ki belki sadece Bosna Savaşı sırasında kaybedilenler bu sayının üstüne çıkmıştır. Trajedinin büyüklüğüne rağmen, uluslararası alanın konuya yönelik ilgisi ve gösterdiği dayanışma görece sınırlı oldu. Cezayir'in hem sömürge dönemi hem de sonrası üzerine uzmanlaşan en önemli tarihçilerden biri olan Benjamin Stora, bir çatışmanın kamusal alandaki görünürlüğüne mağdurların tutarlı bir anlatı ortaya koyabilmelerini mümkün kıldığını öne sürer. Yine, Stora'ya göre, bu kamusal görünürlüğe sahip olmayan Cezayir İç Savaşı'nın çoğunlukla karanlıkta kalması, mağdurların perspektifinden çatışmaya dair tutarlı bir anlatının ortaya çıkmasına engel olmuştur. Stora, Cezayir İç Savaşı'nın tanımlama ve projeksiyonun sembolik ve maddi alanından yoksun olduğunu vurgular. Bir yandan hukukun olmadığı bir devlet, diğer yandan teokratik bir İslam devleti için savaşan militanlar dayanışma ve mücadele alanının ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır. Bu sebeple, Stora'ya göre, Cezayir'deki kaybetmelerin üzerindeki bilinmezlik ve bulanıklık, bahsedilen karanlıkta kalmanın mükemmel bir örneğidir.² Bu bölüm, Cezayir'deki kayıplara, diğer bir deyişle *istenmeyen mağdurlara* daha yakından bakarak bu karanlığa ışık tutmayı amaçlayan mütevazı bir deneme olarak okunabilir.

Arka plan

Zorla kaybetmelerin resmi bir strateji olarak kullanılması Cezayir'de yeni bir fenomen değildir. Aksine, kökeni ülkenin sömürge geçmişine dayanır. Cezayir'in Fransızlar tarafından sömürgeleştirilmesi, 1830'la 1870'lerin başı arasında gerçekleşen uzun, trajik ve kanlı bir başlangıçtan sonra yüzü yıllı aşkın bir zaman devam etti ve 1962'de Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nın sonlanışına kadar sürdü. Kaybetme stratejisi, Fransız sömürgesinin devam ettiği yıllar boyunca, Organisation de l'Armée Secrète (OAS – Fransız Özel Kontrgerilla Ekipleri) tarafından Cezayir Savaşı bağlamında, özellikle de 1961 ile 1962 yıllarında, sömürge karşıtı hareketlerin üyeleri ve onların çeşitli destekçilerine yönelik seçici olarak uygulandı. Cezayir hükümeti, Front de Libération Nationale (Ulusal Kurtuluş Cephesi – FLN) tarafından önyak olunan mücadeleyle bağımsızlığın kazanılması sonrası, Cezayir Savaşı'nda hayatını kaybedenlerin sayısını 1 milyon olarak açıkladı.

Bağımsızlık sonrası, Cezayir hükümeti devletçi ve otoriter bir yol izleyerek iş, barınma ve sosyal hizmetleri güvence altına almak amacıyla devletçi bir model aracılığıyla sosyalist politikaları benimsedi. Öte yandan, 1980'lerin başında Chadli Bendjedid hükümeti katı kemer sıkma politikalarıyla ekonomik liberalleşme yolunda bir değişimi başlattı ve Berberi ve İslamcı kimlik siyasetlerinin aleyhine işleyen seküler devlet yapısına yaptığı sert vurguda ısrar etti.³ Bu arka

¹ Karanlık Yıllar

² Benjamin Stora, *La Guerre Invisible. Algérie, années 90*, Paris: Presse de Science Po, 2001, 112.

³ Jessica Mecellem, "Individual Criminal Accountability After Civil Wars: Enforced Disappearances in Algeria and Turkey" (tez, Loyola University, Şikago, 2016),73, Erişim tarihi: 3 Eylül 2018, http://ecommons.luc.edu/luc_diss/2289.

plana karşı, sivil halk tek partili rejimi ve sürmekte olan ekonomik krizi, ilk olarak başkent Cezayir'de, sonrasında Cezayir'in diğer şehirlerinde, Cezayir gençliğinin çok yüksek oranda katılımıyla protesto etmeye başladı. Ne yazık ki ordu, bu büyük hareketi Ekim 1988'de sivilleri katlederek bastırdı ve sonuç olarak yaklaşık 500 kişi hayatını kaybetti, 1000 kişi de yaralandı. Bu katliamı izleyen 1988 ila 1999 arası dönem, Cezayir'de FLN'nin önyak olduğu tek parti rejiminin hızlı bir şekilde aşındığı yıllar olarak yorumlanabilir.⁴ FLN 1989'da birtakım reformları hayata geçirerek başka siyasi partilerin kurulmasının yolunu açtı. Ülkenin ekonomik, siyasi ve kültürel sorunlarının çözülmesi için İslami bir yolu izlemeyi öneren Front Islamique du Salut (İslami Selamet Cephesi – FIS) bu bağlamda ortaya çıktı ve destekçilerini hızla mobilize ederek, 1990 yılındaki yerel seçimlerde oyların %55'ini aldı.

1991'de Bendjedid hükümeti tek partili rejimin yaklaşan parlamento seçimlerinde sona ereceğini ilan etti. Bu seçimlerde on siyasi parti yarıştı ve FIS olağanüstü bir zafer elde ederek, "ilk turda oyların çoğunluğunu aldı, Ulusal Halk Meclisi'nde [seçimin ikinci turuyla birlikte] çoğunluğu elde etmek üzereydi."⁵ Fakat, Ordu Ocak 1992'de bir darbe gerçekleştirerek, ikinci tur milletvekili seçimlerini iptal etti, FIS'i yasaklayarak yasadışı ilan etti ve 19 yıl boyunca sürececek olağanüstü hâli ilan etti. Cezayir'de bu dönemi izleyen iç savaş 1991 ila 2002 yılları arasında devam etti. *Les années noires* olarak da geçen bu "karanlık yıllar" sırasında devlet aygıtının gerçekleştirdiği zorla kaybetmeler ile İslami diriliş hareketlerinin gerçekleştirdiği insan kaçırımlar, iç savaş şiddetinin temel stratejileri hâline geldi. Seçimlerin iptali öncesi İslamcılar ara sıra şiddetli saldırılar gerçekleştiriyorsa da darbenin hemen sonrasında bu saldırılar devamlı nitelik kazandı. Haut Comité d'État (Yüksek Devlet Kurulu – HCE) tarafından yönetilen devlet, aralarında büyük iç göç dalgalarının ve aynı zamanda "suçlama olmaksızın kitlesel keyfi gözaltılar, yargısız infazlar, sorgu sırasında tutsaklara yönelik işkence ve 'kaybetmeler'in de olduğu bir dizi baskı ve şiddet içeren politikayla bunlara karşılık verdi. 'Kaybetme' pratiği, siyasi şiddetin zirvede olduğu 1990'lı yılların ortalarında hızla tırmanışa geçti."⁶

Son olarak, zorla kaybetmeler başka iki yöntemle aynı anda uygulandı: idari gözaltı ve özel mahkeme yargılamaları. Darbeden sonra binlerce FIS militanı ve seçimle gelmiş FIS yetkilisinin yanı sıra diğer Müslüman grupların üyeleri Sahra'daki çadırlarda alıkonuldu. Ayrıca bütün camiler sıkı gözetim altında tutuluyordu. 1995'in sonlarına doğru resmi olarak kapatılmış olsalar da bu kamplarda 1992 yılında 9000'in üstünde kişi idari gözaltında tutulurken, 1993 ila 1995 yılları arasında farklı zamanlarda ise birkaç yüz kişi tutulmuştu. "Terör" davalarının görülmesi için kurulmuş olan özel mahkemeler 1995 yılında kapatıldı. "Bu mahkemeler 1995 yılında kapatıldığında, bu mahkemeleri düzenleyen yasal hükümlerin bazıları –örneğin 'terör' ve 'yıkıcı faaliyet' vakalarında *gözaltı* süresinin azami uzunluğunun iki günden on iki güne uzatılması gibi– Cezayir kanunlarına dahil edildi."⁷

⁴ Stora, 15.

⁵ İnsan Hakları İzleme Örgütü, Şubat 2003, Time for Reckoning: Enforced Disappearances and Abductions in Algeria, 16, Erişim tarihi: 3 Eylül 2018, <https://www.hrw.org/reports/2003/algeria0203/algeria0203.pdf>.

⁶ A.g.e.

⁷ A.g.e., 17.

Suç Örüntüleri

Kaybetmeler 1990'lar sırasında öncelikli olarak "İslamcı terörist" grupları yıldırma ve ortadan kaldırmak amacıyla resmi politikanın bir parçası olarak uygulandı. Groupes Islamiques Armées (Silahlı Müslüman Topluluklar – GIA) ve sonraları Groupe Salafiste pour la Prédication et le Combat (Selefi Tebliğ ve Mücadele Topluluğu – GSPC) yüzlerce insanı kaçırmış olsa da ordunun, özellikle devlet aygıtıyla işbirliği içinde çalışan jandarma ve yerel "meşru müdafaa" gruplarının ve ayrıca polis memurlarının zorla kaybetmelerin ana faili olduğu yaygın olarak kabul görmektedir. Ayrıca, özellikle 1994'ten sonra farklı Müslüman toplulukların gerçekleştirdiği silahlı isyan, yoğunlaşmış farklı alanlara genişlediğinde, Askeri Güvenlik olarak da bilinen Département de Renseignements et Sécurité (Bilgi ve Güvenlik Bölümü – DRS) zorla kaybetme uygulamasında daha aktif hâle geldi.⁸ Çeşitli güvenlik güçleri arasında en özgüvenli şekilde ve de en fazla cezasızlıkla hareket eden Askeri Güvenlik'ti. Devlet Başkanı Abdülaziz Bütelifika'nın atadığı bir insan hakları komiseri olan Mustafa Faruk Ksentini, 2001 sonlarında verdiği bir röportajda İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne (HRW) Askeri Güvenlik'in "neredeyse dokunulmaz" olduğunu söylemişti.⁹ Failler, öncelikle İslamcı grupların üyesi ya da sempatizanı olarak belirledikleri bireyleri hedef alıyordu. HRW tarafından 1998 yılında yazılan bir rapora göre, gözaltılar çoğunlukla gece vaktinde, çeşitli güvenlik gücü gruplar tarafından gerçekleştiriyordu: bunlar ordu mensupları ve polis memurları ve ara sıra da özel plakalı arabalarla gelen yerel meşru müdafaa gruplarından oluşuyordu. Görgü tanıklarının ifadelerine göre bazen zırhlı araçlar da kullanılıyordu. "Bu güvenlik güçleri üyelerinin bazıları üniforma giyiyor, bazıları sivil kıyafetler taşıyordu. Polisler sivil kıyafetlerle geldiği zaman, üzerlerinde çoğunlukla gözle görülür bir polis işaretinin olduğu ceketler oluyordu. Bir kişiyi evinde ya da sokakta gözaltına alırken nadiren yakalama emri ya da resmi kimlik gösteriyorlardı. İfadelere göre, gözaltı kişinin işyerinde gerçekleştirildiğinde, kimlik gösterme eğilimleri daha fazlaydı."¹⁰

Bir kişinin kaybedilişi çoğu kez bir görgü tanığının ifadesiyle teyit ediliyordu. Bazı vakalarda, özellikle küçük kasaba ve köylerde gerçekleştirilenlerde, tanıklar yakınlarını alan kişiyi tanıdıklarını teyit ediyor ve ismini belirtebileceklerini söylüyordu. Gözaltıların çoğu, güvenlik güçlerinin kolaylıkla hareket edebildiği gece vaktinde gerçekleştirilse de yakınları failerin kimliklerine dair bilgi sahibi oluyordu: bazı vakalarda arabayı takip ederek askeri bir tesise girdiğine tanık oluyor, bazılarında ise otomobilin özelliklerini kaydediyor ve sonradan onun bir güvenlik birimiyle ya da yerel meşru müdafaa grubuyla bağlantısını keşfediyorlardı. Çoğu vakada, özellikle kaybedilen kişi bir baskın ya da güvenlik operasyonu sırasında veya kontrol noktasında gözaltına alındıysa, birlikte gözaltına alındığı kişiler sonradan kayıp kişiyle ilgili ifade veriyordu. Ayrıca, birkaç vakada aileler, yakınlarının gözaltında olduğuna dair resmi belgeler edinmişti. Kaybetmelerin önemli bir kısmı İslami siyasi hareketler etrafında mobilize olan şehirlerde, yani Cezayir, Tipaza, Konstantin ve Blida'da gerçekleştirilmişti ve akabinde siyasi şiddetten en fazla etkilenenler de bu şehirler olmuştu. "Bazı vakalarda, mağdurun geçmişteki

⁸ François Gèze ve Salima Mellah, "Algérie: l'impossible justice pour les victimes des années de sang," *Mouvements* 1, sayı 53 (2008): 151.

⁹ İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2003,18.

¹⁰ İnsan Hakları Örgütü, Şubat 1998, *Algeria "Neither Among the Living nor the Dead": State-Sponsored "Disappearances" in Algeria*, 10, Erişim Tarihi: 3 Eylül 2018, <https://www.hrw.org/legacy/reports98/algeria2/>.

siyasi faaliyetleri ya da şüphelenilen militanlarla akrabalık veya arkadaşlık bağlantıları ya da tanışıklığı ikinci derece kanıt olarak kullanılıyordu.”¹¹

Zorla kaybedilenlerin tam sayısı hâlâ bilinmemekle birlikte, bazı tahminler mevcuttur. HRW, toplamda 7046 adet şikâyet aldığını onaylayan jandarmanın verdiği bilgilere dayanarak, Cezayir’de 1992 ila 1998 yılları arasında yaklaşık 7000 kişinin zorla kaybedildiğini açıkladı.¹² Öte yandan, bir akademik çalışma, insan hakları aktivistleri tarafından 2004 yılında yapılan bir açıklamaya dikkat çekerek, Cezayir’de iç savaş sırasında kaybedilenlerin toplam sayısının 18.000’i bulabileceğini belirtmektedir.¹³ Cezayir’deki Kayıp Aileleri Kolektifi, ülkede zorla kaybetmelerle dair 8000’den fazla tanıklık toplamıştır.¹⁴ Her halükarda, devlet ve devlet tarafından desteklenen silahlı güçler tarafından zorla kaybedilen insanların sayısına dair en mütevazı tahmin 7000 civarındadır. Bu sayıya çeşitli silahlı İslamcı gruplar tarafından kaçırılan yüzlerce tutsağı da eklersek, Cezayir’deki kayıplar konusunun büyüklüğü daha iyi anlaşılabilir. 2002 sonrası kaybetmeler sistematik olarak gerçekleştirilmemiş olsa da gizli tutukevlerinin varlığının devam etmesinden dolayı durum hala endişe vericidir.¹⁵

Hukuki Durum

Korku, şiddet ve güvensizlik atmosferine rağmen, bazı aileler iç savaş yılları sırasında zorla kaybetmelerin faillerinin yargılanması için hukuki mekanizmaları kullanmayı denedi. Fakat, tüm çabaları faydasız kaldı. Cezayir’de güvenlik güçlerinin ya da onların yereldeki işbirlikçileri olan meşru müdafaa gruplarının hiçbir üyesi yargı karşısına çıkmadı. Zorla kaybetmeler, Cezayir ceza kanunlarında suç olarak yer almamakta ve bu sebeple kayıp yakınları şikâyetlerini yasadışı gözaltı ve tutuklama suçları altında yapmaktadır. Cezayir’deki yasal çerçeve, yakınların harekete geçebilecekleri iki yol sunuyor: “İlgili yargı yetkisindeki savcılığın cezai soruşturma açmasını sağlamaya çalışabilir ya da (...) olguları inceleyip, yasal işlem başlatıp başlatmama konusunda öneride bulunacak bir soruşturmacı yargıca şikâyetle bulunabilirler.”¹⁶ Vakaların çoğunda, savcılığa ya da soruşturmacı yargıca dilekçelerini veren şikâyetçiler ya cevap alamadı, ya dava sürüncemede bırakıldı ya da sorumlu yargıç dosyayı kapadı. Yargı aygıtı genelde kayıp yakınları için işlevsiz kaldı. Küresel ölçeği düşünüldüğünde, Cezayir’deki cezasızlık zırhı en güçlülerinden bir tanesi.

Ayrıca, farklı hükümetler tarafından çeşitli af yasaları hayata geçirildi. *Rahma yasası* olarak da bilinen ilk af yasası, 1995 yılında silahlı İslamcı grupların eski üyelerinin rehabilite edilmesi bahanesiyle yürürlüğe sokuldu. 1999’da, Cezayir ordusu ve İslami Kurtuluş Ordusu arasındaki görüşmelerin üzerinden neredeyse üç yıl sonra, yeni seçilmiş Devlet Başkanı Abdülaziz Buteflika

¹¹ İnsan Hakları Örgütü, 2003, 18.

¹² A.g.e., 13.

¹³ Roman Hagelstein, “Explaining the Violence Pattern of the Algerian Civil War,” Households in Conflict Network (HiCN) Working Paper Series, HiCN WP 43 (2008), 17, Erişim Tarihi: 3 Eylül 2018, <http://www.hicn.org/wordpress/wp-content/uploads/2012/06/wp43.pdf>.

¹⁴ “Where are the Missing? Algeria,” Uluslararası Kayıp Kişiler Komisyonu (ICMP), Erişim tarihi: 4 Haziran 2018, <https://www.icmp.int/the-missing/where-are-the-missing/algeria/>.

¹⁵ İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2003, 29

¹⁶ A.g.e., 46.

bir diğer af yasasını yürürlüğe koydu. Bu doğrultuda, toplu katliamlar, cinsel suçlar ve kamusal alanların bombalanması eylemlerine katılmayan tüm vatandaşlar, silahlarını bırakmaları koşuluyla yalnızca bir defaya mahsus olarak affedilecekti. Bir referandum sonrası yürürlüğe sokulan ve Sivil Uyum Yasası adını taşıyan bu yeni af yasası, teorik olarak ağır suçlara karışmamış vatandaşlar için tasarlanmıştı. Fakat, uygulamada herkesçe çok iyi bilinen savaş ağaları da bu aftan yararlandı ve yasa kayıp yakınlarının gözünde ilk andan itibaren itibarını kaybetti.¹⁷ Kendi ailesinde de bir kayıp olduğu iddiasında bulunan ve görev süresinin ilk döneminde kayıplarla ilgili daha dengeli bir dil kullanan Buteflika, kayıp yakınları af yasasını protesto etmek için onunla temas ettiğinde tavrını değiştirdi. Buteflika, çoğunluğu kadınlardan oluşan kayıp yakınlarını dinledi ve onlara şöyle cevap verdi: “Zorla kaybedilenler benim cebimde değil. Ellerinizdeki fotoğraflar ve ağlamalarımızla beni tüm dünyanın önünde rezil ediyorsunuz.”¹⁸

Üstelik, bu üç af yasasından sonra cezasızlık hiç olmadığı kadar etkili oldu ve geçmişte yaşanan kötü şeylerin affı, ülkedeki siyasi ve ahlaki düzen hâline geldi.

2006 tarihli son af yasası, yine Buteflika tarafından bu yasayı toplumsal düzeyde uzlaşma, yatıştırma ve uyum yoluyla iç savaşın sonlanması olarak tanıtan üç yıllık bir kampanya sonunda yürürlüğe sokuldu. Devlet başkanı kampanya süresince barış içinde bir Cezayir için uzlaşma ve affetmenin önemini vurgularken, iç savaş döneminde yaşanan mezalimlerle nasıl yüzleşileceğinden neredeyse hiç bahsetmedi. Barış ve Ulusal Uzlaşma Sözleşmesi başlığını taşıyan yeni af yasası, kaybedilen kişinin ölü olarak ilan edilebilmesi durumunda aileleri için tazminat öngörüyordu. Kayıp yakınları bu maddeyi eleştirerek, ölü ilan etme şartlarının net ve şeffaf olmadığını belirtti.¹⁹ Ayrıca, bu yasa ve uygulanmasına yönelik yayımlanan başkanlık kararnamele cezasızlığı kurumsallaştırarak, özellikle DRS dahil olmak üzere, güvenlik güçleri aleyhine olacak yasal girişimlerin önünü tıkkıyor ve aftan yararlananları suçlayanlar için ağır cezalar öngörüyordu. Bunun yanı sıra, başkanlık kararnamelerinden birinde Cezayir devleti ve onun memurlarını küçük düşürmek amacıyla iç savaşın acısı ve trajedisini araçsallaştıranlara üç yıldan beş yıla kadar hapis cezası öngören bir madde yer alıyordu. Böylece, yasa cezasızlığı mükemmel biçimde kurumsallaştırmakla kalmıyor, sivil toplumu, özellikle de insan hakları kuruluşlarıyla onların geçmişle yüzleşmeye yönelik kamusal alandaki beyanlarını tehdit ederek hedef alıyordu.²⁰ Son olarak, en geniş silahlı İslamcı grup olan Groupe Salafiste pour la Prédication et le Combat (Selefi Tebliğ ve Mücadele Topluluğu – GSPC), yasayı ve onun üzerinden temellenen herhangi bir uzlaşmayı tamamen reddetti. El-Kaide'yle olan bağlantılarıyla bilinen örgüt, rejime karşı silahlı mücadelenin devamı çağrısında bulundu. Bu, özellikle 2007 sonrası Cezayir'de intihar bombalama eylemlerinin yeniden yaygın hâle gelmesinin nedenlerinden biridir. Üstelik, bu üç af yasasından sonra cezasızlık hiç olmadığı kadar etkili oldu ve geçmişte

¹⁷ Nassera Dutour, “Algérie: de la Concorde civile à la Charte pour la Paix et la Réconciliation nationale : amnistie, amnésie, impunité,” *Mouvements* 1, sayı 53 (2008): 146.

¹⁸ A.g.e., 147.

¹⁹ A.g.e., 148.

²⁰ Bérangeère Taxil, “À la confluence des droits: la convention internationale pour la protection de toutes les personnes contre les disparitions forcées,” *Annuaire français de droit international* 53 (2007): 140.

yaşanan kötü şeylerin affı, ülkedeki siyasi ve ahlaki düzen hâline geldi. Böylesi bir düzen ise, bir kez daha devlet şiddeti ve devletin suçlu görevlilerinin varlığının üstünü kapatarak, onları görünmez kılıyor. 2001 yılında kurulan İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunmasına Dair Ulusal Danışma Komisyonu'nun insan hakları komiseri ve başkanı olan Faruk Ksentini tarafından yapılan bir açıklama, durumu en çarpıcı şekilde ortaya koyuyor. Ksentini, 2006 yılında yaptığı konuşmalardan birinde, devletin zorla kaybetmelerden "sorumlu olabileceğini, ama suçlu olamayacağını" belirtmişti.²¹

Son olarak, Cezayir'de birçok toplu mezar bulunuyor. Ancak, bu konuyla ilgili şimdiye kadar pek bir şey yapılmadı. Birçok günlük gazete Cezayir'in farklı şehirlerinde keşfedilen toplu mezarlarla ilgili haberler yapmış olsa da resmi kurumlar bu konuda sessiz kaldı; toplu mezarların varlığını ya da keşfedilişini ne teyit etti ne de bununla ilgili yorum yaptı. Üstelik, Cezayir yetkili makamları bu alanlarda bulunan kanıtlar ve insan kalıntılarının korunmasıyla ilgili prosedürlerini kamuoyuyla paylaşmadı. WGEID gibi birçok uluslararası insan hakları organı ve örgütü, bu toplu mezarlara dair sorular yöneltse de Cezayir hükümeti henüz konuyla ilgili bir yorum yapmadı. Mayıs 2000'de HRW, kayıpların belirlenmesindeki temel araçlardan biri olan DNA analizinin Cezayir'de kullanılmadığına dair Cezayir hükümetinin verdiği bilgiyi raporlamıştır.²²

Hafızalaştırma Çabaları

Cezayir'deki hafızalaştırma çabaları ve kayıpların resmi olarak tanınmasıyla ilgili yürütülen kamusal tartışma, Cezayir bağlamının inceliklerini ve iç yüzünü ortaya koymaktadır. Bir yandan kayıpların önemli bir kısmını İslamcı hareketlerin ya parçası ya da sempaticisi olan kişiler oluştururken, bir yandan da aileleri, yani bu *istenmeyen mağdurları* temsil eden Müslüman kadınlar, kayıplar konusunda görünür olan figürlerdi. Ayrıca, İslamcı gruplar tarafından kaçırılanlar çatışan siyasi görüşlere sahip olmalarına rağmen, kaybedilenlerin aileleri ile kaçırılanların ailelerinin üstünde ortaklaştığı birkaç önemli talep bulunuyordu. Diğer bir deyişle, hem ailelerin temsili hem de farklı mağdur gruplarının iç ilişkileri, ulusal ve küresel ölçekte İslamcı hareketlerle olan bağlantılarından derin biçimde etkileniyordu. Cezayir devletinin uluslararası prestiji ve imajı, "İslamcı teröristlerle savaştan" bir devlet olarak, 1990'ların ilk yıllarında görece zarar görmeden devam etmişti.

1970'lerde Cezayir'de kayıp yakınlarına ait çeşitli taban örgütleri ortaya çıktı. Küresel eğilime paralel olarak, ilk görünür aktivistler, 1994 ila 1996 arası yaşanan büyük kaybetme dalgasını takiben, 1997 sonbaharında bir araya gelmeye başlayan, kayıpların eşleri ve anneleri olan kadınlardı. İhtiyatlı olunan ilk toplantılardaki ana talep sorumluların yargılanmasıyken, zaman geçtikçe hakikat ve hafızayla ilgili daha kapsamlı talepler de kadınlar tarafından dile getirilmeye başladı. Kasım 1997'de, l'Association Nationale des Familles des Disparus (Ulusal Kayıp Aileleri Derneği), daha sonra Devlet Başkanı olacak olan General Muhammed Lamari'ye yazılmış açık bir mektup yayımlayarak, adalet, hakikat ve tanınmaya dair taleplerini kamusal olarak ifade etti.²³

²¹ Gèze ve Mellah, 152.

²² İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2003, 36.

²³ Gèze ve Mellah, 153.

Ayrıca, kayıp aileleri, Genel Sekreter Kofi Annan'ın Cezayir'e yaptığı ziyaret sırasında ve sonrasında, Ulusal İnsan Hakları Gözlemevi'nin (Observatoire Nationale des Droits de l'Homme – ONDH) genel merkezinin önünde her hafta oturma eylemleri düzenleyerek, sevdiklerinin akıbetine dair bilgi talebinde bulundu. Konstantine ve Relizane'de de düzenli eylemler gerçekleştirildi.²⁴ ONDH, darbenin hemen sonrasında, Cezayir'deki insan hakları ihlalleriyle ilgilenmek üzere 1992 yılında kurulan bir kuruluştur. Öte yandan, ONDH kendisinden yardım isteyen kayıp yakınlarına çoğu zaman, ellerinde bilgi olmadığını ya da kişinin terörist gruplar tarafından kaçırıldığını belirten kısa ve birörnek mektuplar göndermek haricinde, kayıplar konusunda etkisiz ve işsiz kaldı. En nihayetinde hayal kırıklığı yaratan bu koşullara rağmen, Somud, Konstantin Kayıp Aileleri Derneği, Ulusal Kayıp Yakınları Derneği ve SOS Disparus gibi kayıp yakınlarının önemli taban örgütleri, hukuki olarak tanınmasalar da toplantılara önyak olabildi, açıklamalar yaptı ve kamusal etkinlikler düzenledi. Hukuki statüleri yıllarca belirsiz kaldı, zira tüzel kişi statüsü elde edip dernek olarak tanınma taleplerine resmi bir yanıt alamadılar. Ayrıca, o zamanki rejimin siyasi gerilimleriyle bağlantılı olarak, yaptıkları barışçıl gösteriler, oturma eylemleri ve diğer kamusal etkinlikler sırasında sert şekilde hedef alındılar.

ONDH, ihtiyatlı bir dil kullanmasına ve kayıpların bir listesini vermeyi reddetmesine rağmen, 1994 yılında, yakınardan yüzlerce mektup aldığını belirterek, kayıplar konusunu ilk defa kabul etti. Daha sonra 1999 yılında, Cezayir'in yeni seçilen Devlet Başkanı Abdülaziz Buteflika, kayıplara dair resmi söylemde önemli bir değişime işaret eden konuşmalar yapmaya ve röportajlar vermeye başladı. İlk olarak, kayıpların Cezayir toplumu için büyük bir sorun teşkil ettiğini kabul etti, geçmişte kaybolan insanların sayısı için 10.000 rakamını telaffuz etti ve devletin bu kaybolmaları titizlikle incelemesi gerektiğini ekledi. İkinci olarak, kendi ailesinde de bir kayıp olduğunu söyledi ve kendini toplumun önünde kayıp yakını olarak ilan etti. Son olarak, bazı kayıpların ölmüş olabileceğini belirtti, ki bu resmi bir yetkilinin bunu açıkça ilk kez kabul ediyordu.²⁵ Ayrıca, hükümet şehir ve ilçelerde kaybetmelerle ilgili şikâyetleri toplayabilmek için ofisler kurdu. Bu söylemsel ve siyasi değişiklik iki unsurdan kaynaklanmış görünüyor. Hükümetin tam bir demokratikleşme olmaksızın bir tür uzlaşmayla iç savaşı ve ona hâkim olan şiddeti sonlandırma konusundaki iradesi önemli bir unsurdu. İkinci unsur ise, Avrupa Birliği gibi uluslararası yapıların, uluslararası insan hakları organlarının, Birleşmiş Milletler'in ve diğer kuruluşların yeni seçilmiş Cezayir başkanı üzerinde kayıplar meselesini ele alması yönünde kurduğu siyasi baskıydı. Bu zamana kadar atılan adımlar önemli olsa da fazla abartılmamalıdır. Cezayir vakası, geçiş dönemi adaletine bir örnek olmaktan çok, zorla kaybetmeler konusunda atılan ve büyük tepkiyle karşılaşılan bir dizi küçük adım ve statükonun tesisini temsil etmektedir. Buteflika, zorla kaybetmelerde bağışlayıcılık ve affın ateşli bir savunucusuydu ve böylece devlet görevlilerine yönelik cezasızlığı titizlikle kurumsallaştırdı. Ayrıca, kaybetmelerin trajik yönüne odaklanan konuşmalarına rağmen, resmi kurumların hukuki ve siyasi sorumluluğunu tartışmak için herhangi bir somut adım atmadığı gibi, sorumluluk, hesap verebilirlik ve cezasızlıkla ilgili tartışmaları kriminalize eden çeşitli başkanlık kararnameleriyle bu tartışmanın önünü kapadı.

Bu koşullara rağmen, farklı kayıp yakını örgütleri, yani çoğunlukla devlet tarafından kaybedilen

²⁴ İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2003, 39.

²⁵ A.g.e., 42.

Müslümanların ailelerini temsil edenler ile İslamcı gruplar tarafından kaçırılanların ailelerini temsil edenler işbirliği yapabildi. Collectif des Familles des Disparus en Algérie (Cezayir'deki Kayıp Aileleri Kolektifi- CFDA) 2007 yılında bir hakikat komisyonu kurulması talebiyle, "devlet görevlileri tarafından mağdur edilenleri temsil eden örgütler ile terör mağdurlarının örgütlerinin katılımıyla" aflar, cezasızlık ve "empoze edilen uzlaş"ıya karşı uluslararası bir toplantı düzenledi.²⁶ Farklı kaybetme biçimlerini temsil eden ve birbiriyle zıt, hatta çatışan siyasi görüşlere sahip çeşitli örgütler bir arada hareket edebildi. Öyle görünüyor ki, geçiş dönemi adaleti üzerine sahici bir tartışma alanının yaratılabilmesinin tek yolu, bu çabaların devam etmesinden geçiyor.

Bireysel Hikâye

SALAH SAKER'İN KAYBOLUŞU

Lise matematik öğretmeni ve altı çocuk babası, 1991 yılı seçimlerinde FIS'in Konstantin'den gösterdiği adaylardan biriydi.²⁷ 1991 Aralık'ında parlamento adayı olarak oyların yüzde 44'ünü aldı ve seçimler iptal edilmeseydi muhtemelen Cezayir Parlamentosu'na girmiş olacaktı. Konstantin'i ziyaretleri sırasında, FIS liderlerini evinde ağırlayanlardan biri de oydu. 29 Mayıs 1994 tarihinde evinde gözaltına alınan Salah Saker'in akıbetinin üç resmi versiyonu bulunuyor. Konstantin savcılığına şikâyetle bulunan ve diğer başka resmi başvurular da yapan eşi Louisa Bousroual'a yetkililerden gelen ilk resmi cevap, kocasının gözaltına alınışından üç yıl sonra verilmişti. "Bu, 26 Şubat 1997 tarihli bir polis raporuydu ve 3 Temmuz 1994 günü Konstantin'de Bellevue askeri merkezi olarak da bilinen Beşinci Askeri Bölge Soruşturma Merkezi'ne teslim edilmeden önce Konstantin vilayetinin adli kolluğunun Salah Saker'i gözaltına aldığını belirtiyordu."²⁸ Orduya teslim edildiği teyit edilmiş olsa da ailenin resmi başvurusu bir sonuç vermedi. Aile, "ayrıca Konstantin mahkemesinde Saker'in kaçırılmasından sorumlu olanların yargılanması için bir dava açmış olduğundan," soruşturmacı yargıç Saker'in eşini 20 Mart 1999'da davayı tartışmak için yanına çağırıldı, fakat o zamandan bu yana mahkemeden hiçbir haber gelmedi.

Ailenin 27 Eylül 1996 tarihli şikâyetine cevap olarak, 10 Aralık 1998'de ONDH'den gelen bir mektupta, Saker'in akıbetiyle ilgili ikinci bir anlatıdan bahsediliyordu. ONDH mektupta, güvenlik hizmetlerinden aldıkları bilgiye göre, Salah Saker'in kimliği belirlenemeyen silahlı bir grup tarafından kaçırıldığını belirtiyordu.

Akıbetine dair üçüncü bir anlatıdan ise, Saker'in eşinin BM İnsan Hakları Komitesi'ne sunduğu dilekçeye hükümetin verdiği cevapta bahsediliyordu. Hükümetin BM İnsan Hakları Komitesi'ne sunduğu mektupta, Saker:

"bölgede birçok saldırı gerçekleştiren terörist bir grubun parçası olduğundan şüphelenen Konstantin vilayeti adli kolluğu tarafından Haziran 1994'te gözaltına alındı. Salah Saker'i sorgulayıp, onun aranmakta olan bu terörist gruba dahil olduğuna dair kanıt bulamayan adli kolluk, soruşturmaya devam etmek üzere,

²⁶ Dutour, 148.

²⁷ Salah Saker'in hikâyesi 2003 tarihli İnsan Hakları İzleme Örgütü raporundan alınmıştır.

²⁸ İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2003, 19.

onu gözaltından çıkarmaya ve adli kolluğun askeri hizmetlerine nakletmeye karar verdi. Salah Saker, bir gün süren sorgudan sonra adli kolluğun askeri hizmetleri tarafından serbest bırakıldı. Konstantin soruşturmacı yargı tarafından, yukarıda belirtilen kişi dahil olmak üzere, hepsi büyük bir terörist ağına üye olan yirmi üç kişi hakkındaki bir davanın parçası olarak verilen yakalama emrinden dolayı aranmaktadır. Bu yakalama emri hâlâ geçerli durumdadır, zira Salah Saker kaçak durumdadır. Konstantin Ceza Mahkemesi'nde diğerleriyle birlikte 29 Temmuz 1995'te gıyabında yargılanmıştır.

Saker ailesine ulaşan bildirimlerden hiçbiri yakınlarının akıbetiyle ilgili bu resmi anlatıları birbiriyle bağdaştırma girişiminde bulunmamıştır.”²⁹

Seçilmiş Kaynakça

- Comtat, Emmanuelle. “Les disparus civils européens de la guerre d'Algérie. Processus de construction d'une cause victimaire militante.” (Cezayir savaşı sırasında kaybolduğu bildirilen Avrupalı siviller. Bir aktivizm davası oluşturma süreci) *Papeles del CEIC - Centro de Estudios Sobre la Identidad Colectiva / International Journal on Collective Identity Research* 1, makale. 166 (2017): 1-27. Erişim tarihi: 3 Eylül 2018. <http://www.ehu.es/ojs/index.php/papelesCEIC/article/view/16907/15345>.
- Dutour, Nassera. “Algérie : de la Concorde civile à la Charte pour la Paix et la Réconciliation nationale : amnistie, amnésie, impunité.” *Mouvements* 1, sayı 53 (2008): 144 – 149.
- Gèze, François, ve Salima Mellah. “Algérie: l'impossible justice pour les victimes des années de sang.” *Mouvements* 1, sayı 53 (2008): 150 – 157.
- Hagelstein, Roman. “Explaining the Violence Pattern of the Algerian Civil War.” *Households in Conflict Network (HiCN) Working Paper Series*, HiCN WP 43 (2008). Erişim tarihi: 3 Eylül 2018. <http://www.hicn.org/wordpress/wp-content/uploads/2012/06/wp43.pdf>.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü, Şubat 1998. *Algeria “Neither Among the Living nor the Dead”: State-Sponsored “Disappearances” in Algeria*. Erişim tarihi: 3 Eylül 2018. <https://www.hrw.org/legacy/reports98/algeriaz/>.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü, Şubat 2003. *Time for Reckoning: Enforced Disappearances and Abductions in Algeria*. Erişim tarihi: 3 Eylül 2018. <https://www.hrw.org/reports/2003/algeria0203/algeria0203.pdf>.
- Mecellem, Jessica. “Individual Criminal Accountability After Civil Wars: Enforced Disappearances in Algeria and Turkey.” Tez, Loyola Üniversitesi Şikago, 2016. Erişim tarihi: 3 Eylül 2018. http://ecommons.luc.edu/luc_diss/2289.
- Stora, Benjamin. *La Guerre Invisible. Algérie, années 90*. Paris: Presse de Science Po, 2001.
- Taxil, Bérangère. “À la confluence des droits : la convention internationale pour la protection de toutes les personnes contre les disparitions forcées.” *Annuaire français de droit international* 53 (2007): 129 – 156.
- Uluslararası Af Örgütü. “Algeria: Time to end impunity for past and present abuses.” Basın Açıklaması, 25 Şubat 2016.

²⁹ İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2003, 20.

